МП I 163

ЛЕТОПИС

МАТИЦЕ СРПСКЕ

ГОДИНА СТООСМА — КЊИГА 339

СВЕСКА ЗА МАРТ-АПРИЛ 1934

У НОВОМ САДУ
ИЗДАЊЕ МАТИЦЕ СРПСКЕ
1934

САДРЖИНА

		Страна
Седамдесетогодишњица Богдана Поповића	Д-р Милош Тривунац	129
Спутани ум, песма	Рикард Николић	154
Псалм љубави, песма	Милутин Јовановић	155
Мајка, песма	Злата Воркапић	156
Молба, песма	Веселин Брезнанац	157
Спасоносни воз, приповетка	Петар С. Петровић	157
Југословенство кроз нашу историју	Д-р Никола Радојчић	176
Црногорац Алфонса Додеа	Д-р Милан Марковић	196
Срби и Ракоцијев устанак	Д-р Драг. Страњаковић	201
Беатрича Арагонска	Д-р Јован Радонић	211
Уметнички портрети:		
Урош Предић	Павле Лагарић	226
Књижевни преглед:		
Једна значајна студија о Милованy Видаковићу	Живомир Младеновић	231
Из наше савремене лирике	К. Н. Милутиновић	238
Четири нове збирке приповедака	К. Н. Милутиновић	240
Научни преглед:		
Једно дело из науке о животу	М. М. Јовановић	242
Радови Слободана Костића	Д-р Алекса Ивић	244
Ситни прилози:		
Једна интересантна изложба у Суботици	Д-р Алекса Ивић	245
Композиције и арије Змајевих песама и препева	Владимир Р. Ђорђевић	248
Прикази и белешке: Књижевност: Душан Радић: Три километра на сат. — Мара Ђорђевић-Малагурска: Вита Ђанина.		251
Наука и часописи: Гласник Историског Друштва у Новом Саду. — Гроф Карло Сфорца о италијанско-југословенским односима.		253
Прославе: Свечана седница Књижевног Савета Матице Српске у спомен Змају-Јовану Јовановићу.		255

ЛЕТОПИС

МАТИЦЕ СРПСКЕ

Уредник
Д-р НИКОЛА МИЛУТИНОВИЋ

ГОДИНА СТООСМА — КЊИГА 339
СВЕСКЕ ЗА ЈАНУАР-ФЕБРУАР И МАРТ-АПРИЛ 1934

У НОВОМ САДУ
ИЗДАЊЕ МАТИЦЕ СРПСКЕ
1934

Садржина 339 књиге

Чланци и расправе:

Матици Српској	Д-р Богдан Поповић . . .	1
Петар Велики и Никола II .	Димитрије Поповић . . .	17
Поезија Ђакома Леопардија .	Д-р Станко Шкерљ . . .	30
Политови избори у Банатској граници	Д-р Миховил Томандл . .	51
Расматрања о вредности Његошеве философије . . .	Стојан Ј. Радонић . . .	84
Седамдесетогодишњица Богдана Поповића	Д-р Милош Тривунац . .	129
Југословенство кроз нашу историју	Д-р Никола Радојчић . .	176
Црногорац Алфонса Додеа .	Д-р Милан Марковић . .	196
Срби и Ракоцијев устанак .	Д-р Драг. Страњаковић .	201
Беатрича Арагонска	Д-р Јован Радонић . . .	211

Песме:

Далекој	Стеван П. Бешевић . . .	4
Сећање	Ђорђе Глумац	5
Ко зна?	Душан Ђукић	5
Балска елегија	Чед. К. Протић	6
У снежни дан	Владислав Стајић	6
Спутани ум	Рикард Николић	154
Псалм љубави	Милутин Јовановић . . .	155
Мајка	Злата Воркапић	156
Молба	Веселин Брезнанац . . .	157

Приповетке:

Бољи човек	Јосип Кулунџић	7
Спасоносни воз	Петар С. Петровић . . .	157

Социјално-економски преглед:

После светске привредне конференције у Лондону . .	Ђока Ђурчин	95

Словенски преглед:

Неколико речи о Бањмонту .	Д-р Иван С. Шајковић .	103

Књижевни преглед:

Једна значајна студија о Милованu Видаковићу . . .	Живомир Младеновић . .	231

Из наше савремене лирике . К. Н. Милутиновић . . . 238
Четири нове збирке приповедака . . . . . К. Н. Милутиновић . . . 240

Научни преглед:

Једно дело из науке о животу М. М. Јовановић 242
Радови Слободана Костића . Д-р Алекса Ивић 244

Уметнички портрети:

Урош Предић . . . . . Павле Лагарић 226

Савремена питања:

Кад не бисмо имали Матицу Српску . . . . . Д-р Никола Милутиновић 111

Ситни прилози:

У Богишићевом завичају . . Д-р Теодор Тарановски . 113
О VII међународном конгресу историчара . . . . . Д-р Васиљ Поповић . . . 116
Једна интересантна изложба у Суботици . . . . . Д-р Алекса Ивић 245
Композиције и арије Змајевих песама и препева . . . . Владимир Р. Ђовђевић . . 248

Прикази и белешке:

Књижевности: „Мисли и рефлексије“ Богдана Поповића. — Илија Ж. Трифуновић: — Трновитим стазама. — Душан Радић: Три километра на сат. — Мара Ђорђевић-Малагурска: Вита Ђанина.

Наука и часописи: „Гласник Историског Друштва у Новом Саду“ (св. 15 и 16). — Гроф Карло Сфорца о талијанско-југословенским односима.

Прославе: Свечана седница Књижевног Савета М. С. у част Г. Михаила Пупина. — Свечана седница Књижевног Савета М. С. у част Г. Богдана Поповића. — Свечана седница Књижевног Савета М. С. у спомен Јовану Јовановићу-Змају.

У додатку, као засебан прилог;

Списак прилога библиотеци Матице Српске, бројеви 5. и 6. Год. 1934.

Штампарија Јовановић и Богданов, Нови Сад

Библиотека Музеја Матице Српске у Новом Саду

СПИСАК ПРИНОВА

Број 6. — Год. 1934.

(Римски бројеви означују сигнатуру под којом се књига налази у библиотеци)

Milleker F., Geschichte der Stadt Veliki Bečkerek. Vršac 1933 — LXVII F 82.

Миралем Едхем, Расна снага југословенских Муслимана. Београд 1934 — XCVII C 55.

Милутиновић К. Н., Михаило Полиг Десанчић као путописац. Нови Сад 1933 — XIV E 44.

Митропан Петар, О вилајетском листу „Косово“. Скопље 1933 — XIV C 52.

Мороа Андре, Мерилац душе. (Превео Божидар Весић). Бања Лука 1934 — XXI F 8.

Murko, Dr. Matija, Spomini na Ptuj. Maribor 1933 — XLVI C 23.

Недељковић, Др. Душан, Филозофски лик Милоша Перовића („Славија“). Скопље 1934 — XIV F 75.

Николић, Н. В. Узлет у себе. Крушевац 1933 — XIV F 73.

Новак Вјенцеслав, Приповијести (Луча). Београд 1933 — CI F 61.

Новаковић Стојан, Срби и Турци XIV и XV века. Београд 1933 — XLIX J 157.

Нушић Бранислав, Хајдуци. Београд 1933 — CI F 60.

Oberpfalcer F., Rod jmen v češtině. Praha 1933 — LXVIII D 61.

Пармачевић С., Змај и Хрвати. Нови Сад 1934 — XXII C 104.

Pavičević Mićun, Crnogorsko pravosuđe i pravno shvaćanje u anegdotama. Zagreb 1933 — LXXII C 56.

Pavičević Mićun, Narodne igre u Crnoj Gori. Zagreb 1934 — XIV D 43.

„ „ Ognjenim stazama (II). Kotor 1933 — XLVIII C 108.

Перовић Радослав, Библиографија дела и расправа из византијске историје на српско-хрватском језику. Београд 1933 — CII I 28.

Петровић Мих., У царству гусара (С. К. З.). Београд 1933 — XXXII F 76.

Петровић П. Ж., Два етнолошка прилога. Београд 1933 — XXII C 105.

Петровић С. Петар, Рођа (С. К. З.) Београд 1934 — L F 35.

Pinterović Danica, Teodora Vizantiska carica. Osijek 1934 — CV D 52.

Pirchegger Dr. Simon, Die slavischen Ortsnamen in Mürzgebiet. Leipzig 1927 — LXXVIII E 3.

Pirchegger Dr. Simon, Untersuchungen über die altslowenischen Freisinger Denkmäler. Leipzig 1931 — LXXVIII E 7.

Поповића Богдана Мисли и рефлексије сабрао Љубомир Петровић. Београд 1933 — XXI F 12.
Popović Jovan Sterija, Tvrdica. Pokondirena tikva (Luča). Beograd 1933 — CI F 65.
Путић Ј. Илија, Капи бола, љубави и чежње. Вел. Бечкерек 1932 — XIV F 76.
Радић Душан, Три километра на сат. Београд 1934 — CI D 8.
Радојчић Др. Никола, О стогодишњици српског историчара Илариона Руварца. Скопље 1933 — LXXI B 14.
Радуловић Јован, Алекса Шантић, књижевна студија (Гусле). Мостар 1934 — CI J 44.
Radó Imre, Aram. Subotica 1933 — XLV H 158.
Reich Wilhelm, Dialektički materijalizam i psihoanaliza. Beograd 1933 — XLVIII K 145.
Renier Dr. H., Die Niederschläge in Südosteuropa. Beograd 1933 — XIV D 41.
Решетар Милан, Дубровачки зборник од год. 1520. (С. К. А.). Београд 1933 — LIV D 96.
Robinson Dr. M., Antologija novohebrejske književnosti Zagreb 1933 — CI C 5.
Слијепчевић Перо, Огледи (С. К. З.). Београд 1934 — L F 36.
Споменица. Српске новине 1834—1934. Београд 1934 — XCV B 4.
Статистика на образованието въ Царство България. Учебна г. 1930-31 София 1933 -- LXXI B 16.
Стендал, Пармски Картузијански манастир. (Забавник С. К. З.). Београд 1934 — XXXII F 77.
Стојковић С. Бор., О духу и смеру у нашој књижевности. Цетиње 1933 — LXV D 9.
Šenoa August, Članci i kritike (Binoza). Zagreb 1934 — CI F 78.
" " Diogenes (Binoza). Zagreb 1934 — CI F 71.
Шеноа Аугуст, Пријан Ловро, Канаринчева љубовца (Луча). Београд 1933 — CI F 62.
Šenoa, Dr. Milan, Moj otac (M. H.). Zagreb 1933 — XLIX G 66.
Šišić Ferdo, Predratna politika Italije i postanak Londonskog pakta (1870—1915). Split 1933 — CV D 46.
Šokčić Joso, Mijo Mandić. Subotica 1934 — XIV D 44.
Štěpán Václav, Vincent D'Indy (Č. a. v. a u.). Praha 1933 — LXXIX F 2.
Шумаревић Светислав, Димитрије Давидовић. Београд 1934 — XIV F 78.
Tadić Ante, Kako treba da je vaspitan sokolski prednjak. Subotica 1933 — LXI F 165.
Tamás Istvan, A kék vonat I—II. Subotica 1933 — XLV H 156.
Тобожан Лазар, Пламен религије. Песме. Панчево 1933 — CI A 2.
Трифуновић Ж. Илија, Трновитим стазама. Београд 1934 — CI J 23.
Тривунац Др. М., Наш народни бард. Н. Сад 1933 — XIV E 43.
Vilović Djuro, Pas Cvilek, dječak lvek i dudaš Martin. Omladinski roman (Binoza) Zagreb 1934 — CI G 21.
Vodopić Mato, Tužna Jele. Dubrovnik 1934 — XV F 49.
Волтер, Кандид, предговор Б. Поповић. (Рајковић). Београд 1934 — XLVIII G 111.

Vrtar Stj, Veliko proljeće. Novele. (M. H.). Zagreb 1933 — XLIV F 13.
Вулић Н., Из античке историје наше земље. (Глас С. К. А.). Београд 1934 — LIV B 6.
Wanstrat Louise, Beiträge zur Charakteristik des russischen Wortschatzes Leipzig. LXXVIII E 9.
Жандарски календар за 1934. Каменица 1934 — XLIV K 76.
Žic — Klačić Ivo, Ispovest raba Ivana. Beograd 1934 — XLVIII K 147.
Живадиновић Ст., Приповетке (С. К. З.) Београд 1934 — L F 33.
Алфиревић Франо, Песме (С. К. З.). Београд 1934 — L F 34.
Arnim von B., Studien zum altbulgarischen Psaltirium Sinaiticum. Leipzig 1930 — LXXVIII E 5.
Babić Dr. Simeoń, Mašina — spasenje ili mašina — prokletstvo. (Cvijanović). Beograd 1934 — XIV D 45.
Беговић Милан, Три драме. (Геца Кон) Београд 1934 — CI F 72.
Beneš Dr. Josef. Tvořiva inteligence v theorii. Praha 1933 — LXXVIII D 62.
Bibliografie československo — bulharská. Praha 1934 — CII G 6.
Bloch Camille, Les causues de la guerre mondiale. Paris 1933 — LI L 1.
Bohinec Dr. V., Kranjec Silvo, Dobida Dr. Karel, Naše morje (Družba sv. Mohorja). Celje 1933 — XLVI C 20.
Bojer Johan. Posljednji Viking. Split 1933 — CV D 45.
Božić Dr. Janko, Pregledba i liječenje muške gonoreje. Zagreb 1933 — XV F 48.
Cesarec August, Bijegunci (Minerva). Zagreb 1933 — CI F 75.
Cettineo Ante, Zlatni ključ. Split 1933 — CI A 3.
Chytil Karel, Antonin Podlaha (Č. a. v. a u.) Praha 1933 — LXXIX F 3.
Debevec Dr. France, Jetika (Dr. sv. Moh.). Celje 1933 — XLVI C 19.
Доић А., Приче из сеоског живота I, II. Бјеловар 1927, 1933 — CV D 50.
Domjanić Dragutin, Po dragom kraju. Zagreb 1933 — CI G 22.
Ђиромета Умберт, Живот нашег Јадрана. Сплит 1933 — CV D 47.
Ђуричић М. Вишеслав, Жена без маске. Приповетке („Скерлић“). Београд 1934 — CI F 76.
Etnolog. Glasnik Etnografskog muzeja. Ljubljana 1933 — XXII B 8.
Franck Otto, Studien zur serbokroatischen Ortsnamenkunde. Leipzig 1932 — LXXVIII E 8.
Georgijević Krešimir, Novija hrvatska komedija. Beograd 1934 — LXXII B 54.
Годишњица Николе Чупића. Београд 1934 — II C 1.
Gorlin M., N. V. Gogol und E. Th. Hoffmann. Leipzig 1933 — LXXVIII E 11.
Gosar Dr. Andrej, Za nov družabni red. (Dr. sv. Moh.). Celje 1933 — XLVI C 21.
Havas Károly, Az idök mélyen. Subotica 1934 — XLI J 33.
Hoffmann Dr. Walter, Südost — Europa, Bulgarien, Jugoslavien, Rumänien. Leipzig 1934 — XXII B 9.
Holm Bielfeld, Die deutschen Lehnwörter in Obersorbischen. Leipzig 1933 — LXXVIII E 10.
Ильф Иља Петров Евгениј, Дванаест столица. Београд 1934 — CI F 77.
Ивелић Владо, Успомене из поморског живота. Сплит 1933 — CV D 49.

Јадрански, Задар и околица. Сплит 1933 — CV D 48.
Jatzwauk Dr. Jacob, Wendische (Sorbische) Bibliographie. Leipzig 1929 — LXXVIII E 4.
Јелачић Др. Алексије, Историја Пољске. Скопље 1933 — XIV D 42.
Киселиновић Ђ. Ј., Речник туђих речи у српско-хрватском језику. Беране 1933 — XLVIII G 115.
Kisch Egon Ervin, Tajna Kina (Binoga) Zagreb 1934 — CI F 74.
Косић М. Мирко, Увод у општу социологију. Нови Сад 1934 — CI I 43.
Krejčik Dr. A. L., Rejstrik jmenny a věcný k dilu Augusta Sedlačka Paměti a doklady o staročeských mirach a vahach. (Č. a. v. a u.). Praha 1933 — LXXIX F 36.
Лебедев Владимир, У земљи ружа и крви. Еeоград 1934 — XLVIII K. 148.
Лемб М. Ч., Шекспир у причама (Р. Д. Ћуковић). Београд 1934 — CI F 73.
Lirika grude. Zagreb 1934 — XXV F 28.
Magarašević Branko, Georgije Magarašević (1793—1830) Heidelberg 1933 — XIV F 77.
Магазин сјеверне Далмације (Владан Десница). Сплит 1934 — XIV C 53.
Malešić Matija, Izobčenci (Dr. sv. Moh.). Celje 1933 — XLVI D 28.
Mandić Mijo, Bunjevački kalendar. Subotica 1933 — XLIV J 36.
Schneeweis Dr. Edmund, Feste und Volksbräuche der Lausitzer Wenden. Leipzig 1931 — LXXVIII E 6.
Šišić Ferdo, Josip Juraj Strossmayer. Dokumenti i korespodencija I. (Jug. akad.). Zagred 1933 — XXVI C 20.
Wünsch Dr. Walther, Die Geigentechnik der südslavischen Guslaren. Prag 1934 — XIV C 55.
Zagorac Stjepan, Aus der Kirchenpolitischen Vergangenheit der Kroaten. Freiburg im Br. 1930 — CXII G 42.
Antologija novije hrvatske lirike. Ured. Dr. Mihovil Kombol, (Minerva) Zagreb 1934 — CI I 46.
Bartulović Niko, Od revolucionarne omladine do Orjune. Split 1925 — CXII B 111.
Барбис Анри, Исус, превео Никола М. Поповић. Београд 1928 — CXII G 61.
Cepelić Milko, Stolna crkva đakovačka. Đakovo 1915 — CXII B 116.
Czajkovski Mihajlo, Kirdžali. Podunavska pripoviest. Zagreb — CXII B 114.
Dumas Aleksander sin, Dama s kamelijami. (Tiskovna zadr.) Ljubljana 1934 — XLVI C 24.
Фридланд Л. С., Иза затворених врата. Из савремене Русије, превела Др. М. Павловић. Београд 1934 — CI G 24.
Klarić Ivan, Iz doba buna i zauzeća. Crtice iz Hrvatske Herceg-Bosne. Zagreb 1906 — CXII B 115.
Космајац Рад. Приповетке I део Београд 1923 — LXVI E 40.
Kovjanić R., Jovan Jovanović Zmaj a jeho vzfoh k Čechoslovakom. (Prúdy) Bratislava 1934 — XIV C 54.
Kristan Anton, O delavskem in socijalističnem gibanju na Slovenskem. Ljubljana 1927 — XLVI C 22.

Штампарија Јовановић и Богданов, Нови Сад

Инв. бр. 4780

Година CVIII Март-Април 1934

ЛЕТОПИС МАТИЦЕ СРПСКЕ

Књига 339 Свеска 2

Седамдесетогодишњица Богдана Поповића[1])

Била је срећна мисао Матице Српске да седамдесетогодишњицу Г. Богдана Поповића обележи нарочитом прославом, и међу њеним заслугама, многобројним и великим, свакојако ће заузети видно место и заслуга што је скренула пажњу на један значајан датум наше културне историје. Та је заслуга у толико већа што је Г. Богдан Поповић још у напону своје стваралачке снаге, што својим неуморним радом још увек изазива и дивљење и завист, и одушевљене похвале и жучне нападе, што је, једном речи, стално у средишту опште пажње, те би се и онима који су му најближи могло десити да на његову седамдесетогодошњицу чекају као на нешто што има да дође тек кроз коју годину.

Сасвим супротно правилу о седамдесетогодишњицама, Г. Богдан Поповић је, очигледно и срећом, врло далеко од краја своје животне стазе, он, несумњиво, има пред собом дугу будућност, од које се можемо надати најлепшим плодовима. Али он, тако исто, има за собом и једну дугу прошлост, нераздвојно уткану у наш духовни живот, у коме је оставила дубок и трајан траг. Јер та је прошлост тако плодна, и у својој плодности тако једра, да би представљала велику заслугу и код народа који су у своме културном развитку имали више историске среће но ми, и који су духовима првога реда богатији од нас. Таква прошлост, јасно је, заслужује сама по себи, без обзира на јубиларне године, да јој се посвети нарочита пажња. Мени, једном од најстаријих ђака Г. Богдана Поповића, пала је у део част да прикажем ту заслужну прошлост; част несумњиво велика, али и пуна одговорности, јер обилат рад, пун вредности

1) Предавање одржано на свечаној седници Књижевног Савета Матице Српске 8-ог јануара 1934.

и лепоте, пун мисаоних и стилских прелива, треба приказати у најкрупнијим потезима.

Да почнем са стилистичким заслугама Г. Поповића. Стил је — то сви знамо — одећа мисли и тим самим њен битни саставни део. Судбина мисли казане аљкаво, невешто или нејасно, позната је; њу или неће разумети, или, још чешће, неће ни покушати да разумеју, а у сваком случају ће мало ко осетити њену пуну вредност. Примери за тако изражену мисао могли би се, дабогме, наћи и у данашње време; али, срећом, не тако често. Данас свима нама складан облик излагања, леп стил, изгледа као нешто што се по себи разуме, и Г. Богдан Поповић, који још увек има свој властити и нарочито цењени стил, данас је само један од оних који лепо пишу, или, још тачније, само један од оних који најлепше пишу. Некад није било тако. Довољно је узети у руке *Отаџбину* од 1887, у којој су објављени његови први радови, па видети огромну разлику која, у погледу стила, постоји између њих и њихове ближе и даље околине у *Отаџбини*. Нарочито се намеће поређење приказа Г. Богдана Поповића са једним приказом Драгутина Ј. Илића, и то тим пре што и један и други имају за предмет стране позоришне комаде: Г. Поповић говори о *Дони Диани*, једној прекрштеној комедији шпанског писца Морета, Драгутин Илић о *Нарцису*, познатој театралној трагедији Брахфогеловој. Ма да је приказ *Доне Диане* први рад Г. Богдана Поповића објављен у једном часопису, и ма да се у њему местимице има утисак да писац тек тражи свој пут, он приказ Драгутина Илића оставља далеко за собом, и то не само оштроумним опажањима и окретном аргументацијом, него и стилским ефектима. Оне варнице духа, мисли или стила, које су стална појава у радовима Г. Поповића, имају свој почетак већ овде; кад јунакиња комада — млада девојка која о удаји неће ни да чује — вели на једном месту: „Пре ћу загрлити смрт но свога мужа“, млади рецензент додаје: „И ми јој то верујемо — отприлике онако као што јој верује Перин, који јој ништа не верује.“ Једном речи, већ овде се осећа да млади писац не само има што да каже, него и да то што има да каже у већини случајева уме прикладно да каже. Ова напомена у много већој мери важи за његов други рад, објављен опет у *Отаџбини*, и опет 1887; то је студија о савременом роману поводом Шпилхагенових *Проблематичних природа*. Ма да је она само који месец старија од приказа *Доне Диане*, у њој се већ јасно види да је писац

нашао свој пут и да тим путем поуздано корача. Та студија уопште спада у његове најбоље радове и може се, нарочито, сматрати као претеча свих сјајних стилских особина којима толико блиста његов *Бомарше*, поред тога што композицијом, импресивним појединостима, и умешним искоришћавањем опсежнога знања из области књижевности, оставља за собом све што се с њом налази у истој књизи *Оцибине*. Поређење између ње и опсежног приказа Веселиновићевих *Слика из сеоског живота* од Д-ра Милана Јовановића (у истој књизи *Оцибине*) испада готово онако исто на штету Јовановића као што је малочас извршено поређење испало на штету Драгутина Илића. Ово треба подвући тим више што је Г. Поповић у то време био тек у својој двадесетчетвртој години, и што је још био само Београђанин; у Париз је отишао тек у септембру те исте године (1887). Ако игде, овде је на свом месту изрека „По јутру се дан познаје", која важи за све мајсторе у области уметности, узете у најширем смислу речи.

Кад се то доба, у којем је млади Богдан Поповић својим стилом — да друге особине оставимо за сад на страну — толико одскакао од својих угледних и понекад знатно старијих савременика, упореди са малочас поменутом садашњицом, у којој је лепо писање правило, и у којој је он само један од оних који најлепше пишу, и нехотице се намеће питање: да можда та огромна разлика између прошлости и садашњости није његова заслуга? На то питање већ је поодавно дат одговор. Захваљујући великом угледу који је имао готово од самога почетка, и који је, и поред кивних напада, с временом растао све више, Г. Поповић је својим стилом утицао чак и на оне који га нису волели; нарочито је као уредник и дугогодишњи сарадник *Српског Књижевног Гласника* имао широко поље за утицај те врсте. Ту скоро, један угледан странац, који добро познаје наше књижевне прилике, назвао га је чак „оцем свих београдских стилиста." Такав је назив, нема сумње, претеран. Већ сам Г. Богдан Поповић радо подвлачи да, на пример, Г. Слободан Јовановић, познат и опште признат и као одличан стилист, њему ништа не дугује, и поред тога што би као млађи по годинама могао бити под његовим утицајем; још из Париза, пре повратка у Београд, честитао је млади Богдан Поповић још млађем Слободану Јовановићу на једноме сјајно написанем чланку. Осим тога, Г. Поповић је као дугогодишњи професор књижевности, нарочито француске књижевности, велики број својих

ђака довео у непосредан додир с француским писцима, који су донекле били и његови учитељи у погледу стила; у поговору своме *Бомаршеу* он изриком истиче да је, „кад је почео писати ту своју расправу, био млад човек од тридесет и пет година," и да је, осим тога, „стилистички стајао под утицајем Тена и Пола де Сен-Виктора". Најзад, број наших младих људи који су вештину писања научили непосредно од Француза, знатно се повећао за време Светског рата, кад се читав један ђачки нараштај школовао у Француској. Али ако је, из свих тих разлога, претерано назвати Г. Поповића „оцем *свих* београдских стилиста", он је несумњиво отац тако званог „београдског стила"; тим именом годинама је називан јасни, ритмични стил већине сталних сарадника *Српског Књижевног Гласника*, и оно ни до данас није потпуно избледело. У сваком случају, Г. Богдан Поповић је пробудио код нас осећање за стил као нико други.

По познатој мудрости да се све плаћа, он је због свога лепога стила имао и да испашта. Поводом његовог чувеног уводног предавања *О Књижевности*, кад је 1894 објављено у *Делу*, рекао му је, на пример, Милован Миловановић, његов вршњак и наш познати државник: „А, лепо, лепо; *леп стил*". И тако даровитом и умном човеку као што је био Миловановић десило се, дакле, да због лепоте облика превиди једрину, језгровитост и, нарочито, значај садржине те лепе студије, коју је Г. Поповић прочитао као своје уводно предавање. Г. Слободан Јовановић, у своме чланку *Богдан Поповић у одбрани естетике (Зборник у част Богдана Поповића*, 1929), с правом је истакао да студија *О књижевности* у ствари значи потпун прекид са утилитаристичким схватањем књижевности и уметности уопште, какво је, седамдесетих година прошлога века, имала школа Светозара Марковића. У њој је врло убедљиво и врло сугестивно показано да је потпуни духовни развитак без књижевности немогућ, да она не само није излишна — да није „играчка за велику децу", како се говорило — него да је неопходно потребна човеку у правом смислу речи. „Презреној естетици", вели Г. Јовановић, „углед је био повраћен, и почело се поново говорити о неговању осећајности и васпитању укуса као о неизбежним потребама културна човека. То је био као неки нови хуманизам, који је требао да одмени дотадашњи сувише измозгани и недовољно облагорођени социјализам — социјализам Базаровљеве врсте". Ако је Пера Тодоровић, који је у омаловажавању књижевности отишао најдаље, раније изгледао као

нека врста интелектуалног хероја кад је доказивао да је кобасичар корисније и стога заслужније од Шекспира, он је после појаве студије *О Књижевности* изгледао неозбиљан. И, ето, студија тако далекосежних последица била је осуђена на недовољно разумевање због лепоте облика, због свога лепога стила.

И није то једино испаштање Г. Богдана Поповића. Због занимљивости излагања, разноликости обрта, обиља боја и велике довитљивости у аргументацији, годинама се с неповерењем гледало на унутрашњу вредност његових радова; то је, уосталом, појава која је у своје време била честа и међу Немцима, све што је било лепо написано изазивало је неповерење, а такав начин писања називан је фељтонистичким. Узалуд је Г. Поповић одмах у студији *О васпитању укуса* намерно писао једноставно, без стилских украса, без живописности и без покушаја да буде изузетно занимљив,; узалуд он ту своју студију искрено назива „доста сувим прегледом упутстава" — њему се упорно одрицало право на титулу научника. Један наш познати научни и јавни радник рекао је, на пример, за њега: „паметан човек и зна језике"; то је све што му је признавао. Требало је да прође много времена, од прилике све до појаве његове нажалост недовршене студије *Теорија „реда-по-ред"* (1910, у *С. К. Гласнику*), па да се увиди да је он одиста научник, и да је научан и сам метод његове критике.

Тако нас разматрања о стилу и заслугама Г. Поповића за спољашњи облик нашега писања доводе на садржину његовога дела. Је ли потребно доказивати да она кипти обиљем и разноврсношћу? Довољно је бацити само летимичан поглед на дугу листу његових радова, па се уверити да се, поред студија и есеја о појавама из страних књижевности и страних средина као што су, са *Бомаршеом* на челу, *Савремени роман и Шпилхаген, Ермеше Новели, Шекспир или Бекон?, Хосе-Марија де Хередија, О Молиеру, Француска жена у XVIII веку, Валт Хвитман и Свинберн*, Гетеова *Ифигенија на Тавриди, Гете по његовим изрекама*, и тако даље, налазе студије, огледи и критике из наше књижевности: *Јован Јовановић-Змај, Јован Скерлић као књижевни критичар, Гордана* од Лазе Костића, *Један српски приповедач: Светозар Ћоровић, О песмама А. Шантића, Три приче Радоја М. Домановића, Моје симпатије Марка Цара, Љиљан и Оморика* Бранислава Нушића, *Једна критичка анализа* (Дучићева песма *Сунце*), и тако даље. Поред њих постоји читав низ радова који не иду ни у једну ни у другу групу: *Књижевни ли-*

стови. Шта Срби имају да науче од Енглеза, У славу књиге, Злоупотребљени афоризам, већ поменуте студује *О Књижевности, О васпитању укуса, Теорија рада-по-ред,* и тако даље. Њима се на сваки начин, из области уметности, морају додати: *Мештровићево место у уметности, Која је уметничка вредност црначке пластике?* и есеј о холандском сликару седамнаестога века *Тер Борху.* Да овим ни приближно није исцрпено све што је написао Г. Поповић, може се уверити свако ако само загледа садржај обимне збирке његових *Чланака и предавања о књижевности, уметности, језику и моралу,* коју је 1932 издала Српска Књижевна Задруга; од шест чланака о уметности и три о језику није овде поменут ни један, а од шест о моралу поменут је само један. Непоменутим чланцима треба додати и његов познати и с правом цењени предговор *Антологији новије српске лирике,* који је, због своје самосталне вредности, објављен и у *Срп. Књ. Гласнику,* под насловом *„Начела по којима је састављена Антологија новије Српске Лирике "*(1911). Засебно и видно место у његовом раду заузимају, даље, три значајне студије о тешкој вештини превођења: *„Преводи у стиху, Преводи у стиху и слику* и *Спорна места у преводима.* У првој поводом превода *Хамлета* од Лазе Костића, у другој поводом препева Гетеовог *Фауста* од Милана Савића, у трећој поводом једног места из Додеове приповетке *Фотограф,* даје Г. Поповић, са много прелива и много осећања за танчине, неисцрпну ризницу драгоцених поука и упутстава за све будуће преводиоце у прози и стиху, са сликом или без слика. Његови погледи на превођење имају у толико већу вредност што је он и сам одличан преводилац; о томе пружају доказа његови многобројни, краћи и дужи преводи, највећим делом с француског, али и са енглеског и немачког. Непоменутим радовима треба, даље, додати и његове предговоре туђим књигама — збиркама есеја, преводима из области књижевности и уметности, пластичне и музичке — који увек имају самосталну вредност а још нису издани засебно, као што ни све његове крупније студије нису још угледале света као посебна издања. Најзад, преко сваког очекивања за писца побројаних радова, приступна академска беседа Г. Поповића расправља о месту придева у француском језику, а за *Зборник у част М. Решетара* дао је прилог под насловом *Распоред речи у једном преводу Петра Будмани.*

Ма да је довде изнесена листа његових радова и не-

потпуна и сувиша сумарна, она већ самим насловима одаје необично широк итерес и обилато стварање. О обилатости и шароликости саме садржине наслови, међутим, не дају ни приближну слику. Нико, на пример, не би помислио да студија *Преводи у стиху* пружа поред онога што казује наслов, и доказа о великој полемичарској способности Г. Поповића, која јако подсећа на Лесинга. То исто доказује и његова малочас поменута студија *Која је уметничка вредност црначке пластике?*, ма да ни њен наслов ничим не наговештава изузетну полемичарску способност њенога писца. Она, међутим, у том погледу срећно допуњује студију *Преводи у стиху*, јер показује да је Г. Поповић онако исто окретан полемичар у спору са страним писцима као што је окретан у полемици с Лазом Костићем. Ко би, даље, желео да чује погледе на критику нашег највећег књижевног критичара, могао би, према досадашњим насловима, помислити да он о критици није ни писао. А он је, међутим, поред мисли о тој теми расутих у повећем броју његових списа дао читав низ сјајних страна о књижевној критици у својој студији *Књижевни листови*, као што је своје погледе на уметничку критику изложио у студијама: *Мештровићево место у уметности* и *Која је уметничка вредност црначке пластике?* а своје погледе и на књижевну и на уметничку критику у *Теорији реда-по-ред*. Таквих изненађења, иако не у том обиму, има готово на сваком кораку. Кад говори о једном песнику или уметнику, Г. Поповић по правилу помене низ других песника и уметника, и то не само по имену, него са краћом или дужом карактеристиком. На тај начин, број и наших и страних писаца, и наших и страних уметника које он добро познаје знатно се повећава; он постаје не двострук, не трострук, него знатно већи. Сасвим узгред, на пример, написао је Г. Поповић о Стевану Сремцу ове речи: „У нас је... одавно требало обратити Г. Сремцу пажњу на то да у њему, по свој вероватноћи, лежи још један дар, не само дар да насмеје, но као у правог хумористе, и дар да благо растужи, дар смеха и благог саосећања са људским слабостима; прави и највиши хумор је осмејак са симпатијом, „осмејак кроз сузу.“ Тај лепи дар, међутим, писац последњих страна *Пой Ђире и ћой Сћире* има по свој вероватноћи.“

На сличан начин помињу се и Његош, и Лаза Лазаревић, и Сима Матавуљ, и многи други наши писци о којима Г. Поповић није засебно писао; ово се мора нагласити тим више

што се понекад чује замерка да он није обраћао довољно пажње нашим писцима и нашој књижевности.

Слични примери могу се навести и из страних књижевности, и то на сваком кораку. Нека о свима њима пружи приближну слику овај један:

„Каква је књижевност, такав је и њен даљи утицај на њено доба. Зна се, међутим, да је тај утицај врло често био врло велики; да је књижевност изазивала душевна расположења и душевне покрете од највећег значаја; да је често утицала и на појединости у навикама и начину друштвеног живота. Као што је неко духовито рекао, живот често подражава слици живота. За некада чувени роман *Риналдо Риналдини, племенити арамбаша*, доказано је да је у младим људима побудио вољу за хајдучијом, и неке заиста навео да подигну разбојничке чете. О Гетеовом *Вертеру* је речено да је навео на самоубиство више младих људи но што су то учиниле све девојке у Немачкој заједно. Кад је Русо подигао глас против жена које за своју децу узимају дојкиње, матере су почеле одлазити и у оперу с децом на сиси. А после Бајронових *Дон Хуана*, *Лара*, и *Гусара*, Европа је била пуна других „Дон Хуана", „Лара" и „Гусара", који су не само удешавали своје кравате према Бајроновим, но су примали и мисли и расположења његових јунака, њихов морални, или неморални кодекс, по коме је било отмено презирати људе, а за „људско неваљалство" тражити накнаде у љубавним доживљајима, или, како то Маколе каже, „мрзети свога ближњег, а волети његову жену". Примера за овакве утицаје има на свакој страни књижевне и друштвене историје. И ти утицаји данас, кад више мање чита цео свет, све су чешћи и јачи".

Овај навод, који је, као и претходни, узет из разлагања Г. Богдана Поповића о критици, у студији *Књижевни листови*, може уједно дати јасну слику о његовом начину излагања и његовом стилу: за постављено тврђење следују згодно пробрани докази, да се најзад из њих изведе закључак који се неодољиво намеће, а све је то казано тако природно и тако прикладно да читалац, кад дође до краја, зажали што је и његовом духовном задовољству дошао крај.

Кад је већ реч о обиљу података, који, расути у есејима и студијама Г. Поповића, одају ширину његовог знања у области књижевности и уметности, нека је допуштен још само један цитат, врло карактеристичан у том погледу и узет из области уметности.

„Што је Тер Борх мало производио —... само они, по правилу, много производе који, велики или мали, раде по једанпут нађеном и задржаном калупу. — Што није био драматичан и патетичан —... то му је помогло, као и Веласкесу, да остане у битној области своје уметности, у квинтесенцији сликарске вештине. Свака је уметност највећа у области у

којој ниједна друга не може да се такмичи с њом. Ја сам код Шекспира и Дантеа видео више трагике и патоса но код Микел-Анџела; и код Гетеа више мисли но код Дирера".

Остављајући на страну стилске ефекте и сажетост оштроумних објашњења — јер за сад је још реч о обиму и шароликости дела Г. Богдана Поповића — пада у очи да се овде у једном кратком параграфу јављају седам имена из области уметности и књижевности, сва поменута на начин који јасно показује да се иза њих крије присно познавање. Човеку и нехотице падају на ум познате речи Г. Поповића: „Ја имам једно своје мишљење, по коме се све своди на *знање;* не само наука, но и — укус, — и понашање, — и многе друге ствари".

Да ли је, после толике ширине у његову раду, допуштено имати још каквих жеља у том погледу? Изгледа да није; па ипак, има једна врло крупна књижевна тема која одавно чека на посленика његова калибра. Било би, наиме, од неоцењиве вредности кад би он кроз призму свога ретког дара и јединственог књижевног искуства пропустио нашу народну поезију, која је привлачила толике умове првога реда.

У вези са обиљем његова рада мора се поменути и једна неправда која му је често чињена: њега, наиме, већ од раних времена бије глас да је мало написао. У томе, ван сваке сумње, има понекад и пакости, али је много чешћи извор те неправде необавештеност. Није, у осталом, ни лако бити обавештен; јер добар део његових радова је још увек закопан по разним часописима и по књигама које носе туђе име, а они који су објављени посебно изишли су у разним издањима. Тако се само може разумети и тврђење Јована Скерлића, који је иначе дао тачан портрет свога учитеља, о „релативно малој плодности" Г. Богдана Поповића. Стога што то мишљење долази од тако знатног критичара као што је био Скерлић, и још више стога што се оно налази у његовој *Историји нове Српске књижевности,* која се с правом много чита, преко њега се не може прећи. Пошто је истакао да Г. Богдан Поповић „негује и развија чисто естетичку критику, анализу уметничких ефеката" и да „у томе показује необичну танчину укуса, способност за рашчлањавање и објашњавање, независност и сигурност суђења", Скерлић наставља: „Из те његове врлине излази и његова главна мана. У жељи у све да уђе и све да објасни, он се често и сувише заустављa на појединости, дуби је, усредсреди и пажњу и време на њу, често ствара тешкоће онде и

где их нема, у сваком случају преувеличава их, тако да се често појединости истакну на штету целине. Он хоће све да каже, на најбољи начин и најјачом и најисцрпнијом аргументацијом, и зато ради споро, и то објашњава његову релативно малу плодност".

Овако казан суд, о раду Г. Поповића уопште, није до краја тачан и чини му неправду. Ако се он „сувише заустављa на појединости" и „хоће све да каже", он то чини само тамо где се не обраћа себи равнима, где чак изриком каже да пише за своје ђаке, будуће наставнике, као на пример у другом делу *Теорије „реда-по-ред"* или у целој, већ више пута поменутој студији *О васпитању укуса*. Посматрач по инстикту и, уз то, посматрач пун проникљивости, он је одавно опазио да има много људи којима се мора све рећи ако хоћемо да нас разумеју. „Има људи" чуо сам једанпут да каже, „којима није довољно рећи: „Лепо је време, идем у Топчидер"; ако хоћете да вас разумеју, морате рећи: „Лепо је време, стога идем у Топчидер". Ето зашто се Г. Богдан Поповић „сувише заустављa на појединости" и зашто „хоће све да каже" кад у своме раду мора да води рачуна и о педагошкој страни. Иначе се он на појединости заустављa само онолико колико је она карактеристична, лепа или занимљива, као што чине сви прави уметници, па били они песници, у ужем и ширем смислу речи, или сликари и вајари. Баш том својом особином, тим необично развијеним осећањем за појединост, поред живописности свога стила и занимљивости свога излагања, Г. Поповић доказује да је необично близак песницима и уметницима о којима пише, и стога се његове критике и есеји и читају са истим задовољством са којим се чита једна лепа песма, приповетка или роман, или гледа каква лепа драма, лепа слика или леп кип. Г. Поповић, дабогме, ради врло брижљиво и, свестан одговорности према своме таленту, труди се да дâ своју меру у сваком погледу, па и у погледу појединости. У *Тер-Борху* он чак даје један карактеристичан цитат са којим се очигледно слаже и који гласи: „Геније је савршенство у појединостима". У тој својој брижљивоси, у том свом старању да свака појединост буде на свом месту, он свакако ради спорије него други и сврши мање него други. Али се тиме не може до краја објаснити чињеница да он мање публикује него други. Много пре, и у много већој мери, може се та чињеница објаснити његовим одабирањем, његовом жељом да не каже све што има да каже

и што би могао да каже, него да каже само оно што је у њему најбоље. Он још у раној младости осећа опасност од опширности и, у вези с њом, опасност од разводњавања. „Узмите Диму", вели он још 1887. „У његових двеста књига романа има зацело четири стотине инвенција или „места" која се могу мерити са најбољим што се досад у тој врсти израдило. Замислите сад да је он место двеста књига написао двадесет; шта би било? Може се претпоставити да би у свакој његовој књизи било двадесет изврсних места, двадесет места вишега реда, то јест таман онолико колико би било довољно да од сваког појединог романа његовог начини узорито дело у свом роду. Овако је своју снагу истрошио у хиљаду комадића, расуо ватру у хиљаду варница, изашао пред свет као сјајан ватромет, па напослетку био и судбине ватромета. Још нам је само у очима остао траг од његове светлости, али и то пролази, и густа помрчина пашће на место на коме је пре било толико сјаја".

Треба имати на уму да је Г. Поповић ова речи написао у својој двадесетчетвртој години, дакле у доба кад није могао ни слутити колики ће доцније бити обим његовога дела, и у томе лежи њихов велики значај. Читавих тридесет и осам година доцније Г. Поповић је истога мишљења, само га казује другачије; стављајући једног поред другога Алфонса Додеа и Виктора Ига, он вели: „у малој басни *Коза Г. Сегена* има сразмерно много више и финијег ума, духа, осећања и поезије но у огромним *Јадницима*". Код Г. Поповића, према томе, може бити говора само о сажетости, а не о неплодности; он више воли да има пет до шест једрих томова но педесет или шездесет водњикавих. А то, ван сваке сумње, не само да није недостатак, него је преимућство.

Та сажетост знатцо доприноси вредности његовога дела. Једрина мисли, од којих је један од његових млађих ђака ту скоро саставио и објавио једну врло привлачну збирку, варнице духа, које су тако честа појава у његовим радовима, складна композиција срећно пробраних појединости, обилато и умешно примењено знања, брижљивост и у најмањим ситницама — све те ретке и у толико драгоценије особине много јаче долазе до израза у његовом сажетом облику но што би долазиле у расплинутом излагању. То се најбоље види кад се *Бомарше*, или *Тер Борх*, или *Мештровићево место у уметности* или уопште ма који његов састав који је, као неку врсту исповести, писао за себе и себи равне, упореди, на пример, са дру-

гим делом студије *Теорија реда-иō-ред*, у коме се он, свесно и намерно, спушта до својих читалаца. И'овде блесне понекад каква сјајна формула, као што је срећна дефиниција по којој је уметност адекватна експресија интересантне импресије; али таква места чини више утисак оазе. У радовима оне прве групе, међутим, таква места су толико честа да чине утисак непрекидне пољане пуне разнобојног мирисног цвећа. Та појава, која на необавештене можда чини понекад утисак дилетанизма, не смањује ни за длаку научну вредност таквих његових радова. Писац од самога почетка, свесно и намерно, избегава у својим студијама стереотипни учени облик. Извињавајући се, у уводном делу своје студије *Савремени роман и Шпилхаген*, што читаоци у њој „неће наћи много „научног баласта", ни великим шестаром мерене природе", он одмах додаје, са много ироније: „то су ствари можда врло озбиљне, али, ма колико да су озбиљне, нису никад толико озбиљие колико су сувопарне. А да они који цене „науку" не би остали незадовољни, рећи ћу одмах да ћемо ми у лаком разговору додирнути и рећи више ствари но што то на први поглед изгледа". Ове речи, очигледно, нису случајна напомена, него једна врста исповести; дата 1887, на самом почетку његове књижевно-научне каријере, та исповест остаје у главноме тачна и за његове радове објављене пре непуне године дана. Ко год, у осталом, због живахног, живописног и понекад китњастог стила није осетио научни дух којим је прожет *Бомарше* или ма који други рад Г. Поповића из прве групе, треба да прочита *Теорију реда-иō-ред;* онда ће му бити јасно да оно на први поглсд случајно ређање појединих имена и ствари, оно привидно лутање и тражење, није у истини ништа друго до уметнички облик једнога научнога рада, чији писац од почетка до краја зна шта хоће и куда хоће. Онда ће таквом читаоцу можда чак пасти на ум и то да је Г. Богдан Поповић, више но ико, оличење идеала о коме говори познати естетичар Макс Десоар, јер његове речи о царству естетике, које Г. Богдан Поповић наводи у својој *Теорији реда-иō-ред*, гласе: „Ако ми је допуштено навести се у земљу жеља, ја бих радо оцртао онога коме ће једном припасти круна тога царства. За цара његова био би рођен онај који би био подједнако одарен и да уметнички осећа и да научнички мисли; умегност у свима својим појавама морала би бити његова страст, наука са свима њеним методама морала би бити његова способност. Ми тога још очекујемо". Г. Богдан

Поповић је одиста „подједнако одарен и да уметнички осећа и да научнички мисли“; јер је „уметност у свима својим појавама његова страст; а „наука са свима својим методама његова способност“. Отуда и поузданост његова суда у тако деликатним и тугаљивим питањима каква су понајчешће проблеми из области уметности; из области уметности у најширем смислу речи, у коју Г. Поповић с правом убраја и књижевност. Онда кад су се сви одушевљавали Ибзеном, кад су сви безусловно хвалили славнога талијанскога глумца Новели'а, он је био другачијег мишљења; време му је у свима таквим случајевима, кад пре кад после, дало за право.

Отуда и постојаност његова суда, што није ствар која се по себи разуме. Са извесном претераношћу, али не без разлога, Немци, на пример, воле да кажу како се код Гетеа може наћи потврда за сва могућа мишљења, чак и за мишљења сасвим супротна. Зашто не? Свакоме се може десити да о истој ствари не мисли увек подједнако, било стога што је не посматра увек са истог гледишта, или у истом расположењу или, нарочито, са истим искуством.

Код Г. Богдана Поповића има у погледу суда једно једино колебање које заслужује да буде забележено, и то тим пре што се односи на једног нашег великог песника, који је пре врло кратког времена, поводом стогодишњице рођења, био у средишту опште пажње. Још 1887, у студији *Савремени роман и Шпилхагенове „Проблематичне природе“*, написао је Г. Поповић ове речи:

„Одмор је тек после борбе и по умору право уживање. Ако је борба тешка, она подиже спагу, која се на мекој постељи не развија. Преведите природно начело у јаснији израз, па ћете видети да борба за живот значи: у борби је живот. Који падне, довек ће живети; „у гроб само сруши кости, стресе пеп'о кој' му смета, ал' му духу нема гроба; — вечна зубља вечне помрчине, нит' догори нити светлост губи.“ — ако ми допустите да се послужим речима наша два највећа песника.“

Ма да Г. Поповић не именује та два наша највећа песника, није тешко погодити да је први од њих Змај (наведени стихови су из Змајевих *Светлих Гробова*), а други Његош; (пада при том у очи да ред којим су наведени није хронолошки). Седам година доцније, на крају свога предавања *О књижевности*, Г. Поповић назива Змаја „нашим великим Змајем.“ Због даљег разлагања, потребно је и ту навести текст оригинала; говорећи о „неизмерном благу“ које у себи скрива књижевност, Г. Поповић наставља:

„Оно је ту доношено са свих страна, и слагано вековима. Са свих страна света, и у сва доба, долазили су људи, најумнији и најодличнији, и сваки је од њих донео што је имао најбоље и најлепше. Долазили су песници, филозофи, историци, путници, државници, беседници, сваки са својим драгоценим прилогом, да велико благо увећају плодом својих најплоднијих часова. Време је посејало успут њихове гробове, али оно што је било најбоље код њих, оно што је као свети пламен горело у њима, остало је да светли даљим поколењима. То су они *Свети Гробови*, које је наш велики Змај онако лепо опевао".

Као што се види, Г. Поповић 1894 назива Змаја „нашим великим Змајем", и то без икаквих ограда, као што му је 1887 био, поред Његоша — чак, како изгледа, и пре Његоша — наш највећи песник. Десет година после тога, у својој студији о Змају, која првобитно *(у Српском Књижевном Гласнику)* носи наслов *Јован Јовановић Змај*, а доцније (у *Огледима* и у издању Српске Књижевне Задруге) *Шта је велики песник?*, Г. Поповић вели изриком: „Змај није био велики песник". Он при том није заборавио своју ранију похвалу Змаја на крају свога уводног предавања, чак је наводи, само додаје да је „нашим великим песником" назвао Змаја „с обзиром на наше песнике"; о тој огради „с обзиром на наше песнике", видели смо малочас, нема међутим у тексту ни помена, осим ако се као таква ограда не схвати оно „наш", пред речима „велики Змај". До душе, он је уводним речима ублажио свој нови суд, а при доцнијем прештампавању он је у том ублажавању отишао, бар привидно, још и корак даље. Док се у свом првобитном облику студија завршава речима: „Истина је, као скоро увек, и овде по среди" — то јест по среди између општег мишљења, по коме је Змај велики песник, и мишљења Љубомира Недића, по коме је Змај ретко кад прави песник — она у свом доцнијем облику има, иза наведених речи, подужи додатак, који почиње овако:

„Али, благодарећи екстремном, сасвим неоправданом мишљењу Недићевом, истина је нешто ближа општем мишљењу но Недићевом. То значи да Змајев ред остаје висок ред. Од слабијих песника ка највишим иде читава „Јаковљева лествица". Змајево је место на њој негде око средине, али, ако тако могу рећи, око — не испод, но изнад средине. Како су степени те „небеске лествице" у њеној другој половини све ређи, прављени за све крупније кораке, то у тој другој половини нагло опада број и расте ред оних који се до ње испењу".

У даљем делу додатка каже се такође да Змај „има *много* песама које су одличне, украшене лепом песничком мишљу, и загрејане искреним осећањем", и да је био „више песник од

већине оних које је преводио — не изузимајући из те већине Боденштета и Беранжеа". Али сва та накнадна ублажавања, која ће сваки поштовалац заслужнога Змаја поздравити са искреном радошћу, не мењају у суштини тврђење Г. Богдана Поповића да Змај није велики песник, и у ствари су само сликовито развијање ублажавања које је од самога почетка дао у својој студији кад је рекао да му се опште мишљење, по коме је Змај велики песник, чини „*скоро* исто тако мало тачно као и Недићево". Даље се у додатку налази и једно карактеристично место о Змајевим сатиричним песмама:

„Његове слабије, и нарочито сатиричне песме нелогично је истицати против *оних* његових песама које су добре, и чисто лирске. Прве не могу учинити да ове последње не буду добре или да престану бити лирске. По таковој би логици испало да би Змај био већи песник да нема својих лепих сатиричних песама.

Али је овај део додатка у очигледној супротности са једним местом у првобитној студији, које гласи:

„Недић је тачно приметио да се сам број сатиричних песама Змајевих у односу према броју његових лирских песама може сматрати као доказ његовог недовољно јаког лирског надахнућа".

Г. Богдан Поповић је стога, при доцнијем прештампавању студије, то место ублажио једним уметком, те оно сад гласи:

„Недић је тачно приметио да се сам број сатиричних песама Змајевих у односу према броју његових лирских песама може сматрати — ја бих рекао, само донекле — као доказ његовог слабијег лирског надахнућа;..."

али противречност ипак није потпуно отклоњена, јер се ово место — ни овако ублажено уметком „ја бих рекао, само донекле" — не може довести у склад са наведеним местом из додатка у коме се Недићево позивање на Змајеве сатиричне песме с правом одбацује као неоправдано.

Да би се тешкоће са којима се Г. Поповић бори у своме суду о Змају бар донекле разумеле, ја ћу навести и једну карактеристичну ограду коју он чини у самом почетку своје студије речима: „Додајем да своју оцену доносим по успоменама из ранијих времена, које сам овом приликом освежио прелиставајући пет до шест стотина страна, велике осмине, његове *Певаније.*" Та ограда, која је задржана и при другом, и при трећем прештампавању студије, може се разумети само онда кад се зна да је она написана поводом Змајеве смрти (3-ег

јуна 1904) и да је њен први део објављен већ у свесци *Српског Књижевног Гласника* од 16-ог јуна. Г. Поповић очигледно није имао времена за брижљивост на коју је навикао, и стога је сматрао за потребно да бар објасни на који је начин постао тај његов рад. Он при том ипак није казао, нити је могао казати све; поуздано сам обавештен, наиме, да је лето те године било необично жарко, и да је он своју студију о Змају писао по највећој жези. Кад се то има на уму, онда уместо да му се пребацује због поменутих неравнина, може му се само честитати што је студија испала оваква каква је. Јер она је, узета као целина, образац књижевне анализе и научне аргументације, и има све ретке особине којима се одликују његове сличне студије, почев од *Савременог романа и Шпилхагена;* са својом пространом песничко-естетичком позадином она је у ствари један широко схваћен пример из теорије књижевности, и стога је доцније с правом добила наслов *Шта је велики песник?* Ипак је штета што она при другом, или бар при трећем прештампавању није прегледана тако да ограда о њеном постанку постане излишна; јер ако је та ограда сасвим разумљива, чак мудра, кад се за број од 16-ог јуна пише о једном врло плодном и врло широко обдареном песнику који је умро 3ег јуна, она постаје готово неразумљива кад је човек чита 1927 (у *Огледима из књижевности и уметности*) или 1932 (у *Чланцима и предавањима о књижевности и уметности, језику и моралу).* Али је по свој прилици морало бити тешкоћа, које су том темељном прегледу, можда донекле и преради, стајале на путу. Једна од њих, свакако најкрупнија, лежи већ у томе што је прегледати и прерадити једно дело која је већ добило свој коначни облик, у ствари теже но написати га поново. О томе је можда најбољи доказ Гетеов неуспели покушај да, у старијим годинама, преради свога *Геца од Берлихингена,* а то доказује и понека нејасност и недоследност његовога *Фауста,* на којем је, као што је познато, радио неких шездесет година. Јер кад писца од његовог дела раздваја читав низ година, онда он не држи све конце у рукама, не сећа се сваке појединости, и стога понека недоследност, чак и противречност, постаје неизбежна.

Ова мала дигресија, поред тога што је оправдана именом великога Змаја, има и ту добру страну што показује с каквим тешкоћама има често да се бори књижевни и уметнички критичар у своме раду, нарочито ако је уз то и научник. Јер његова је научна чињеница утисак, а утисак је и код најутанча-

нијег укуса понекад ћудљив, било због околности ван нас, било због разноликости наших душевних стања. Сва неумитност логике, сва дубина психологије, сва урођена и стечена објективност, сва ширина искуства, сва конструктивност талента не помаже много ако утисак, и поред све опрезности, није тачан, или није потпуно тачан. А утисак о једноме писцу, песнику или приповедачу, може и поред све објективности испасти нетачан, или недовољно тачан ако смо пред писање о њему били сувише у додиру било са његовим слабим стварима, било са оним што је код њега најбоље. Сам Г. Поповић пише, у вези са малочас наведеним речима Макса Десоара: „Према Десоаровом идеалу, тај би човек морао бити у исто време и научник врло високог реда и књижевни и поред тога уметнички критичар са стручно усавршеним укусом (ово се по себи разуме). Коме је познато како су ретки књижевни критичари као Сент-Бев, и и можда још ређи уметнички критичари као Буркхарт, — и узети сваки за себе, не као замишљене половине *једног* лица, — тај може мислити колико има изгледа да ћемо у скорој будућности добити човека који би био синтеза њих обојице". У овим речима има, несумњиво, врло много отмене и мудрачке скромности Г. Поповића, али оне због тога не мање јасно казују сву тежину критичарског позива, и кад је у питању само књижевни или само уметнички критичар; а Г. Поповић је и једно и друго. Могло би се, према томе, на основу његових властитих речи доћи до погрешног закључка да он није ни једно ни друго.

Колико би тај закључак био погрешан, у колико је у питању Богдан Поповић као књижевни критичар, доказује већ чињеница да је он, нарочито као уредник *Српског Књижевног Гласника*, вршио огроман и уједно благотворан утицај не само на читаоце него и на писце; познат је нарочито случај Шантићев. Срећна синтеза импресионистичких способности Жила Леметра и научног духа свога учитеља Тена, Г. Поповић има и једно велико преимућство у томе што је дубоко и присно ушао у Теорију књижевности, којом се већ као професор годинама бавио, којој је посветио низ првокласних страна у својој *Теорији реда-ūо-ред*, и која му у јединственој мери омогућава рашчлањавање књижевне лепоте и тумачење књижевних ефеката. *Теорија књижевности*, кад се он једном ослободи хиперкритичности према себи и објави свој дугогодишњи рад на њој, биће несумњиво његово главно дело, и поред високе вредности

његових досадашњих радова, која, у осталом, великим делом има свој корен у Теорији књижевности или, потпуније и тачније, у Теорији књижевности и уметности. Јер у Г. Поповићу књижевни теоретичар је нераздвојан од уметничког, као што је и књижевни критичар у њему нераздвојан од уметничког; књижевност је за њега, видели смо већ, само једна грана уметности. Колики значај придаје он Теорији књижевности у вези с књижевном критиком, може се видети нарочито из његових разлагања у студији *Књижевни листови*. Говорећи о потреби и задацима књижевне критике, Г. Поповић прво истиче да је критика дужна да се „у вечитом антагонизму добрих и рђавих сила", нађе на страни добрих и да, колико може, „помогне да се књижевност сачува од кварења или лутања", додаје затим да је, „потребна старим, критика још потребнија младим књижевностима", и најзад наставља овако:

„Та више негативна услуга није, међутим, једина услуга коју чини критика... Критика као таква, јесте најчешће негативна... Али извесни резултати њени позитивни су..; указујући на мане рђавих дела, и на врлине добрих, критика помаже суду и изоштрава критичке способности читалаца, отвара им очи, чини те могу да опазе оно што иначе сами не би опазили... На тај начин критика, указујући на особине књижевних дела, и тако будећи успавано, али стварно осећање тих особина код публике, постизава овај позитивни резултат да научи публику да се *користи* својим властитим укусом. А правце позитивно утицаће критика на васпитање читаочева укуса својим стручним тумачењем књижевних лепота. Она и овде указује на „врлине и мане" као и мало пре; али она ове силази много дубље у склоп уметничког дела. У горњем случају критика се задржава само на широким, општим особинама дела, истичући његову, општу, књижевну, моралну и друштвену вредност. Она ту не улази у појединости, и не доказује. Овде, напротив, она уочава дело с његове чисто уметничке стране, улази у појединости, и дајући свој суд, покушава да га теоријски образложи.., Рашчлањавајући књижевне лепоте на њихове састојке, показујући шта у даном случају чини изврсност некога места, — која реч у реченици, која реченица у параграфу, која интелектуална или осећајна особина у неком одломку, призору или опису, чини њихову лепоту, — она дубоко силази у природу књижевних ефеката, даје за њих објективне разлоге и оживљава за њих наше осећање".

Г. Поповић изричито наглашава да је књижевна теорија, која то чини, један део књижевне критике, једна од њених најважнијих грана, и да књижевна теорија спада у нарочиту дужност књижевне критике. Сасвим изузетан успех који је постигао као књижевни критичар није, према томе, случајан, него је добрим делом заснован на једном чврстом начелу и одређеном гледишту, и то од самога почетка. Још 1887, поводом Шпилхагено-

вих *Проблематичних природа*, написао је он ове речи: „Метода којом ћемо се у овом послу послужити, анализа је самога романа, којом ћемо у исто време доћи и до најтачније оцене самога дела“.

Да можда уметнички критичар у њему не заостаје за књижевним? О томе нека кажу своју реч сами уметници; јер он лично, у уводном делу свога предавања *Мештровићево место у умјетности* (срећом не и у уводном делу своје доцније студије *Која је умјетничка вредност црначке пластике?*) толико подвлачи „да би уметничка критика требала да буде на првом месту посао уметника“, да може збунити читаоца. Поводом прославе његове тридесетпетогодишње професорске службе на Великој Школи и Универзитету, написао је Г. Мештровић ове значајне речи: „За таквог свечара и за тако значајан јубилеј, требао бих да узмем најоштрије длијето па да донекле одам пошту Г. Поповићу, који нас је све задужио својим радом. — Специјално ми умјетници, без обзира које гране, имамо у Г. Поповићу првог и јединог човјека у нашем народу, који је својим умом, својом културом и својим даром за осјећајност ушао у све суптилности умјетничког настојања“. Колико год ове речи служе на част Г. Мештровићу уметнику, Г. Мештровићу човеку служи на част што је у истој прилици показао разумевање и за трагедију Богдана Поповића, која је трагедија талента уопште. „Колико год да је из наше средине и колико год ју је волио“, наставља Г. Мештровић, „и он је био у њој депласиран. То ће он најбоље знати, и можда је то најдубља бора на његову челу. Ако свако зрно не изникне, и ако не изникне одмах, ипак ће по које израсти и за нову жетву. Из Богданове руке су падала зрна за племените биљке у нашем суровом тлу“. Слична мишљења могла би се навести о Г. Поповићу и из области музичке уметности; али то није потребно, пошто већ Г. Мештровић говори у име уметника „без обзира које гране“.

Јасно је из свега што је довде речено колики је значај дела Г. Богдана Поповића. Својом мисаоном једрином, својом дубоком психологијом и непогрешном логиком, својом научном збиљом удруженом са љупкошћу и живописношћу излагања, оно је већ подигло видан и трајан споменик своме писцу. Па ипак, Богдан Поповић ни из далека није сав у њему. То најбоље знају они који су имали срећу да га познају као сабеседника, као јединственог сабеседника, кад, распевано, као из рукава просипа читаве прегршти занимљивих и занимљиво испричаних

анегдота, срећно везаних за опажања из живота, књижевности, уметности и науке. А тај Богдан Поповић подсећа на Богдана Поповића професора.

О Г. Богдану Поповићу као професору ја сам казао што сам имао још 1929, у *Зборнику* који је издан у његову част. Нека ми је допуштено да из њега наведем само једно кратко место, које ми изгледа нарочито карактеристично за утицај његове усмене речи; оно гласи:

„Часови опште историје књижевности држани су у данашњој слушаоници 55, старог универзитета, и имали су у себи нечега ведрог, светлог, као и сама слушаоница. Слушаоци — многобројни, јер је поред прве и друге године, које су слушале обавезно, увек било и добровољаца из других година, понекад чак и из других факултета — седели су непомично, без даха, као на каквом лепом концерту, и гледали нетремице у два паметна ока, која су доброћудно светлела тамо за столом на уздигнутом подиуму и као бенгалском ватром осветљавала бујицу умиљатих, чаробних речи што су их просипала уста често развучена у осмејак. Младост, дар, памет, учености и доброта царовали су за столом на подиуму, и имали само једно име: Богдан Поповић".

У једном предавању мора се одолети искушењу да се, ма и у најкраћим потезима, изнесе целокупна делатност тако универзалне личности као што је Богдан Поповић. О томе шта је он све чинио и учинио за Народно Позориште у Београду, као члан Књижевно-Уметничког Одбора Народног Позоришта; шта је све учинио за наше национално питање за време Анексионе кризе и, нарочито, за време Светског рата, пишући, под потписом и анонимно, на нашем језику и на страним језицима, о његовим значајним поглављима; шта је све учинио за ширење француског језика код нас својом прерадом, управо исправком, великог *Француско-српског речника* од Настаса Петровића, својим преданим и зналачким радом на уџбеницима за француски језик, својим предавањима француског језика на Великој школи и на Вишем курсу Војне Академије; шта је све учинио за развитак и напредовање музичког живота код нас, он доживотни председник тако заслужне установе као што је Collegium Musicum; каквих је све заслуга стекао за познавање живих језика и књижевности код нас, он доживотни почасни председник Друштва за живе језике и књижевности и власник, управо директор, стручног часописа *Страни Преглед*; и тако даље — о свему томе не може овде бити говора, чак и не мора бити говора, пошто о свима тим стварима, или готово о свима, има довољно и занимљивих података у *Зборнику* из-

датом у његову част. Мало тренутака што још стоје на расположењу искористићу, мислим, много боље ако се за часак осврнем на личност која је носилац тога обиља и те свестраности.

Само је стицај читавог низа срећних околности могао дати тако изузетан резултат као што је Богдан Поповић, Што са дара тиче, довољно је нагласити да је његов отац, Јован Поповић, био блиски рођак (брат од рођене тетке по мајци) Бранка Радичевића, који је, како се мисли, свој дар наследио од мајке, дакле од рођене тетке оца Г. Поповићевог; затим да је мајци Г. Богдана Поповића, кћери Земунца Стевана Марковића, министра спољних послова за владе кнеза Александра Карађорђевића, блиски рођак (брат од рођене тетке по оцу) био Андра Николић, о коме је његов млађи сувременик, Г. Ј. Продановић, написао ове речи: „Николић је био професор изванредне спреме и способности, књижевни критичар врло великог талента, финог опажања и сјајног стила, парламентарни беседник првог реда...“ Треба при том имати на уму да Г. Продановић, у своје време и сам врло активан у политици, није био политички једномишљеник Андре Николића, који је, наизменично министар и председник Народне Скупштине, био министар просвете кад је 1905 београдска Велика Школа подигнута на степен универзитета. Ова два сродства објашњавају можда и двострукост талента Г. Поповићевог, његову књижевно-уметничку и његову научно-критичарску страну. Да то није нагађање, да то није извођење произвољног закључка из случајних околности, доказује даровитост и његове браће: Г. Павла Поповића, који већ годинама има угледно место у нашој науци и нашој књижевности, и Г. Димитрија Поповића, чије се запажене и цењене студије из новије дипломатске историје одликују не само присним познавањем предмета који обрађују, него и складношћу облика, изразитошћу и, нарочито, осећањем за појединост, која је тако карактеристична за књижевни дар; у његовом чланку о бугарском политичару Стамболову налази се, на пример, опис једне уличне гужве из живота бугарске престонице који би био достојан сваког приповедача од расе. (*Успомене на Стевана Стамболова; С. К. Гласник*, 1925, књига XV, стр. 272).

Са тако широко наслеђеним даром, развијао се Г. Богдан Поповић под врло повољним околностима већ у крилу своје породице, културне и имућне у исти мах. Његов отац, угледан београдски адвокат, био је не само блиски рођак Бранка Ради-

чевића, него и човек знатне личне вредности; довољно је поменути да је он добро знао не само немачки и мађарски, него и француски и латински. Није према томе случајност што су и сва три његова поменута сина полиглоти, нарочито најстарији, Богдан; јер Г. Поповић, поред грчког и латинског, ванредно добро зна француски, немачки, енглески и талијански (све те језике он и говори, и изговара, са лакоћом и поузданошћу за које је тешко наћи примера), затим шпански, руски и бугарски; то широко и темељно познавање страних језика је, нема сумње, знатно допринело високој научно-књижевној вредности његовога рада, јер му у додиру са страним писцима нису били потребни посредници, понајчешће непоуздани, а недовољно поуздани и онда кад су добри преводиоци. Такав отац се умео, може се мислити, старати и о лектири свога сина, за цртање му је, осим тога, дао као учитеља Ђорђа Крстића, а за виолину најбоље београдске учитеље онога времена. Свирање на виолини играло је велику улогу у детињству и младости Богдана Поповића; он је у тој вештини очигледно био далеко дотерао, између своје дванаесте и четрнаесте године појављивао се чак на концертима као солист, доцније је свирао не само тешке Бетовенове сонате него и тако тешке композиције као што је познати Мендељсонов концерат за виолину, који је и до данас остао једна од његових највећих музичких симпатија, а Јосиф Маринковић нашао је да је вредно труда да специјално за њега напише једну композицију за виолину. Поред свега успеха што га је Г. Поповић постигао као научник и књижевник, један његов музикални школски друг налази искрено да је промашио каријеру и да је његово право поље била музика. Нека тај пријатељ и нема право, његове речи су, ван сваке сумње, карактеристичне за ширину дара Г. Б. Поповића; кад је он у време Анексионе кризе објавио у *Франкфуртским новинама* један документовани чланак о држању Аустроугарске према Србији, један угледни немачки стручњак назвао га је „мудрим политичаром“, и свакако би сматрао, да је од некуда сазнао да се Г. Поповић никад није бавио политиком, да је његово право поље била политика.

За развијање будућег књижевног и уметничког критичара, нарочито оног првог, свакојако је од значаја и чест додир са Андром Николићем, а доцније и са Љубомиром Недићем. Великошколац Богдан Поповић слушао је код Недића психологију и скренуо је на себе пажњу свога професора; Недић га је одликовао

тиме што га је позивао себи на разговор. Недићева је заслуга изгледа, и што је млади Богдан Поповић научио енглески, и што се озбиљније заинтересовао за енглеску књижевност, поред француске и немачке, које је већ добро познавао. У његовој студији *Савремени роман и Шпилхаген* (1887) реч је, узгред, о „једном разговору са Г. Н., човеком оштра погледа у питањима књижевним и једним од оно мало Срба који више знају и читају но што пишу и говоре". Упитан о томе ко је тај господин Н., Г. Богдан Поповић је одговорио да је то у ствари комбинација Андре Николића и Љубомира Недића; али изгледа, по томе што тај сабеседник са доста појединости говори о Филдингу и Стерну, да у њему има више Недића но Андре Николића, ма да је и Николић добро познавао енглеску књижевност и превео, као што је познато, *Воденицу на Флоси*. Недић је у сваком случају тај који је своме младоме пријатељу скренуо пажњу на Шопенхауера, нарочито на његова *Парерга и Паралипомена*.

После завршених студија на Великој Школи, млади Богдан Поповић постаје приправник (асистент) за општу историју књижевности, као такав објављује 1887 своје прве веће радове у *Отаџбини*, и, свакојако захваљујући њима, добија у септембру 1887 државну стипендију за Француску. То је, нема сумње, један од најпресуднијих момената у његову животу. Он је од самога почетка показивао необичну ширину у своме интересовању, нарочито у области књижевности, и задржао је ту ширину све до данашњега дана, али ипак највидније место у њеном огромном оквиру заузима француска књижевност и све што је француско: његов стил и његово дело, у колико у њима има странога утицаја, имају претежно француску боју, он се, поред све своје објективности, с правом сматра за „француског ђака", и није пука случајност што је већ годинама председник „Друштва пријатеља Француске." Са колико присности и дубине познаје он Француску и Французе, показује, поред других његових многобројних радова, нарочито његово ванредно лепо, и у својој лепоти врло значајно предавање, одржано на француском језику приликом откривања Мештровићевог Споменика захвалности Француској; штета је што то предавање, иако је објављено, није приступачно ширим круговима. Да толико познавање већ самим собом значи и љубав, може се видети готово на сваком кораку његове делатности. Он, дабогме, није слеп за врлине великих писаца и других књижевности, као што није слеп ни за слабост овог или оног француског писца, овог или оног

дела француске књижевности, али ипак високо цени лепоту облика, гипкост духа и осећање мере који су за њу карактеристични, и радо указује на њу као на узор. Можда би, у његовом последњем суду, и Змај боље прошао да је у већој мери познавао француску књижевност и француске песнике. Француска књижевност даје у главноме боју и Богдану Поповићу професору. Ма да је прво професор Опште историје књижевности са Теоријом књижевности, француска књижевност је увек била та коју је најбоље познавао, она му је највише лежала на срцу, и кад би и кудио штогод из њене области, увек је то чинио као човек који воли. Он, који је и усмено и писмено истицао значај страних образаца за напредовање наше књижевности, имао је пре свега на уму француске образце.

Кроз месец дана, 12-ог фебруара ове године, навршиће се пуних четрдесет година од кад је Г. Поповић почео свој значајни и утицајни рад као универзитетски професор, а кроз три године доћи ће педесетогодишњица његовога књижевног и научног рада. И у једној и у другој врсти делатности, и усменом и писаном речи оставио је он дубок траг у нашем духовном животу, изорао је широку и дубоку бразду на нашој културној њиви. Он је уопште био један од најзаслужнијих неимара наше духовне културе, и како је духовна култура крајња мета свакога народа који себе поштује, достојно прославити његову седамдесетогодишњицу значи: испунити једну националну дужност.

Његов утицај допире далеко, много даље но његова реч, написана или изговорена; и његови читаоци и његови слушаоци ширили су, кад свесно кад несвесно, његове погледе на књижевност, на уметност, на науку, на јавни морал, једном речи на срж духовног живота, и многи од нас је, и не слутећи то, његов духовни дужник. Све што за своју средину може да учини човек који се својим интересом и својом вредношћу уздиже до врхова светске цивилизације, учинио је код нас, у својој неуморној и плодној делатности, Богдан Поповић.

Нема сумње, није свако кога је он критиковао био достојан његове критике, и на понекога је тек његова неповољна реч скренула пажњу и подигла га из гомиле осуђене на заборав. Али то је случај готово свих критичара од расе; јер они много више виде недостатак који критикују но личност у чијем се делу тај недостатак јавља. Можда се и понеки његов суд неће одржати; али ће и у таквом случају, као непролазна и неоцењива тековина, остати његов начин доношења суда, његов

начин тражења истине, те његове главне мете и у животу, и у науци, и у уметности.

Та узвишена мета стално га је крепила. Крепила га је не само духовно и душевно, него и телесно: он је данас најречитији доказ да имати седамдесет година не значи бити стар. Ја га познајем скоро четрдесет година — равно четрдесет биће у октобру ове године — и могу мирне савести рећи да он са здрављем много боље стоји данас но пре неколико деценија. Толики напредак не може се објаснити само хигијенским животом, него и зрачењем изнутра; он је, ван сваке сумње, и одблесак „организоване душе", о којој Г. Поповић говори у једној од својих најновијих студија, „организоване душе с јасно сагледаним циљевима који дају подстрек и истрајност". Тај напредак је, једном речи, одблесак духа у телу. А да је тај дух онако исто свеж и крепак као што је био пре четрдесет година, кад је млади професор одржао с правом чувено уводно предавање, доказује наведена студија, која је постала само пре неколико месеци, у његовој седамдесетој години (*Злоупотребљени „Афоризам"*, у априлској свесци *Летописа Матице Српске*, 1933). Славље Г. Богдана Поповића не треба, према томе, схватити као неку врсту повлачења у стање духовног покоја, каогод што ни хвале које му се са свих страна упућују не треба схватити као неку врсту некролога. Његова седамдесетогодишњица је уопште само камен међаш, који јасно показује да је слављеник превалио знатан део свога пута, али да је још далеко од краја; да за собом има плодну и заслужну прошлост, али да исто тако пред собом има будућност, која нас с правом испуњава најлепшим надама.

Не може се, најзад, довољно нагласити колико пример Г. Богдана Поповића може бити од користи свима без разлике, и онима који нису тако раскошно обдарени као он, и онима који су за развијање урођених способности у мање повољним приликама но што су биле његове. Јер свако, ако само истински хоће, може да унесе ред у исконски хаос своје душе, може да је организује на тај начин што ће своме животу поставити високу мету, која, јасно сагледана, даје подстрек и истрајност, и тим самим ствара крепкост духа и лепоту душе, извор трајне, доживотне младости. Г. Богдан Поповић је, другим речима, велики учиељ не само својим делом, него и својом личношћу.

Милош Тривунац

Спутани Ум

(Из збирке „Пут“)

Слободни Ум, што разгрташе тмине,
злобе и лажи, заробише хуље;
окова̄ше у тешке лисичине
на смијех и радост будалаште руље.

Уз стијену прикован ланцима звечи,
Прометеј вајни, грли камен тврди
док бијесна руља, ликујући, дречи
и кољугом га засипље и грди.

Гар дивље ватре засуо је зреле
плодове баште доброг исполина
и застро сунце, чије зраке вреле
параху тушту маглених даљина.

Од златног блата својих гнусних страсти
направиле су луде кип кумира:
Молоха гојног. Његовој се власти
сагињу шије жреца и факира.

„Ми не требамо — веле — јарких зрака;
и срећа права, што се сунце скрило!
Нек живи маска лажи, царство мрака,
што покрива све прљаво и гњило!

Да очувамо цио наш брлог вичан
дођ' ћемо главе нежељеном брату,
што неће да је нама свима сличан
ни да се с нама преврће у блату.“

Ал' и у негвам' Ум за сунцем чезне
крвавим крил'ма о литице треса,
и док му нога у кољузи грезне,
глава се диже гордо пут небеса.

Сјећа се дана, кад је гипким бичем
шибао подле своднике врлине,
ведар и свјестан, неустрашен ничим
без жеђи освете и без горчине.

Осилило се Абелово племе;
банчи се, пријети и шлачи без срца,
а Кајиново још подноси бреме
осуде пријеке и у биједи грца.

Глупост и порок хвалоспјеве дижу
сили, из крви што је пргла јаче.
Распета Правда издише на крижу,
до њених ногу Љубав тихо плаче.

Грамзљивост црне оргије сад слави,
ругајући се врлини и раду;
у вољи вина и зноја се дави
и бубри гадно у властитом смраду.

Каткад кроз вику дивљачку и тмине
вапаји биједних допиру до роба.
Пламеном светлим тад му око сине
и тврда се да изађе из гроба.

Ал' спутане немоћно спуштa руке,
поглед му болан у небеса страда:
у безгранично море то без луке,
у плави покров тај свих људских нада.

Рикард Николић

Псалм љубави

Дише млада шума мирисом јагода,
њивама бескрајним златно жито класа;
броди штедро сунце изнад наших вода,
један немир тајни ваздухом таласа.

Блистају од сунца косе у ратара,
покошена трава ливадом полеже;
виноградом жупним, што под сунцем згара,
везачица младих пјесма се разлеже.

На процвала поља дођи данас мени
у раскошје боја, живота и зрака, —
да к'о пчела сишем с усана румени
бехаре младости. Круницама мака

китњу витице твоје дуге косе,
и по свежем, меком, миришљавом сену,
с кога зраци пију задње кап росе,
положићу тебе, док кроз сваку вену

струји вечно хтење. И кад ти уз мене
привијеш се жељно, вољно и предано,
љубићу ти очи, њине тамне зене,
и лице вилинско, сунцем обасјано.

Осетићеш тада ону љубав, што се
у мом срцу, чиста, зачела у дане
кад пупољке ружа мију кап росе
и радосно шуме олистале гране.

Милутин Јовановић

Мајка

На свету би било много мање зала,
Кад би свака жена мајка била,
Кад би топлу љубав своме ближњем дала,
И нежне руке над бедником свила.

Јер у свакој мајци на срцу лежи,
Врела кап крви из ране Христа,
Зато она само за добротом тежи,
Зато јој је рука мекана и чиста.

Зато она слабе и нејаке штити,
И с њима осећа. — Она их разуме,
Само једна мајка може блага бити,
Само једна мајка опростити уме.

Мајчина је душа узвишена, чиста,
И праведно срце не познаје гњева,
Мајчино се чело светлим сјајем блиста,
Круна Божје Мајке и над њом отсева.

Злата Воркапић

Молба

Шта хоћеш ти, не знам.
Не реци ми то, не реци,
јер слутим у усамљености
кораке к'о шумор мртвог биља,
који ће те одвести далеко од мене.

Цветом што ће ноћас пасти
под вихором и небом слеђеним
закрвавићу и срцем тако благим.

Да л' ти си то што јутром сваким
шаљеш ми драге речи и сунце?
Не реци ми то, не реци
јер слутим у усамљености
кораке к'о шумор мртвог биља
који ће те одвести далеко од мене.

Веселин Брезнанац

Спасоносни воз

Ноћ је... Сава, од дугих јесенских киша набујала, разлила се преко поља и шума... Из непрегледне водурине извлачи се месец, леден и нимало леп... Драгић гони чамац претоварен дрвима из забрана. Весла нечујно, да га не опази лугар; нема ни седмице како је због шумске штете одлежао у затвору десет дана. Ветар дува, котрљају се крупни таласи, прете да потопе чамац. Држи се Драгић ивице шуме, да се у случају незгоде успуже на прво стабло. Провлачећи се вешто испод ниских грана, истера чамац на своју њиву, пусти весло и одахну. Зима је, али се Драгићу скотрљаше низ лице крупне капље зноја. Притера чамац све до авлијског плота, искочи у плићак, ухвати за уже у врх чамца и насука га под кућу, подигнуту на четири натрула ступца. Усука мокре ногавице од гаћа, исцеди воду и преко лабавих, шкрипљивих степеница, пође у собу. У соби за гредом пронађе шибицу, кресну о дувар и упали лампу. Осветли се соба слабо, црн кревет у ћошку и земљана пећ, над којом је, пребачена преко пречаге, висила прљава поцепана рубенина. Драгић се осврну по соби, приђе постељи и подиже дроњав покривач. Из труља се указа чађаво лице, умотано у неуредну седу косу.

— Јеси л' жива, мати? — упита Драгић брижно.

Мати растегну лице у једак осмех. Измигољи испод узглавља руку, суву као огранак и смаче са себе покривач до паса. Затим забоде прсте у косу и провуче их место чешља.

— Жива сам... Још враг није дош'о по своје — одговори шкрипљивим гласом и пљуну на земљу.

Драгић без речи окрену леђа, приђе пећи, скине са банка суву лучку и за час наложи ватру. Кроз враташца на пећи падоше на дувар млазеви црвеног немирног светла, обасјаше собу, а лампа се смрче и погаси.

— Ето ти сад! — љутну се Драгић. Сигурно нема више петролеума. И то баш вечерас, кад ми видело највише треба.

— Што ће ти тако уморном видело? — упита мати. Уморан си, боље лези раније, па се одмори.

— А опанке, њи' ћу ваљда крпити на лето? — прогунђа Драгић више за себе.

— На, ево ти моја воштаница, припали је. Ако дође до чега, могу отегнути папке и без свеће — рече мати.

Драгић поћута тренутак, па извуче испод материног узглавља свећу, припали је на пламену из пећи.

— Гладан си мајци, дико — опет ће мати, нежно и живље. Побринула ти се мајка да други скува вечеру, кад већ сама није могла. Ено ти лонац гра' и комад крува од куме, заложи се.

Драгић узе са пећи гарав лонац и дрвеном кашиком покуса јело халапљиво. Кад прогута и последњи залогај, сети се мајке и рече:

— Опрости мати, ја поједо' и без тебе.

— Ништа, ништа, — уздахну мати — главно да је теби доста.

Скину Драгић преобуку са пречаге и оде у огњанку да се преобуче. Цвили ветар око куће као прегладнело озебло псето. Кроз гола, немалтерисана брвна, шибају канџије ветра. Пресвуче се Драгић и оде под кућу да истовари дрва. Избаци једно дрво, друго, кад иза ступца искорачи човек. Електрична лампа сину, осветли Драгића и дрва. Драгић оста као укопан.

— „Заклела се земља рају"!.. — рече човек из мрака и приђе ближе. Не можеш ти самном, Драгићу, да имаш крила. Куд те опет напути ђаво у забран? Скоро си отседио апс. Или ти се тамо толико допада?... Не ваља што радиш, богами. Мати је болесна, пази је и не остављај саму, сваки час може да зевуцне к'о тичица, а зар без свеће, јадни хришћанине?... Шта ћемо сад с тобом?... Ајде, кажи, пристаћу како ти одлучиш...

Драгић ћути, цвокоће зубима, чује се неколико корака далеко. Гледа лугара, једва са назире у полутами, само се пушка у руци светли.

— Говори, Драгићу, немам времена да чекам...

— Како 'оћете ви господине, 'нако ће бити — једва изусти Драгић.

— Наравно да ће тако бити. Али ово је твој други преступ и казна је пуно већа.

Драгић немоћно слеже раменима.

— Имаш ли новаца?

— Откуда би ми? — трже се Драгић.

— Свеједно, претвориће ти опет новчану казну у апс.

И лугар забележи нешто у књигу.

— Дрва су, Драгићу, да знаш од сада заплењена. Сутра ће доћи по њих кола. Немој да те змија уједе па их сакријеш...

— Немојте ми одузимати дрва, господине! — провали Драгић. Ја ћу одлежати казну колико год одредите, само нека дрва остану... Смрзнуће ми се мати...

Глас Драгићев поколеба лугара.

— Добро, -- одговори он тихо — само нека дрва овог часа поједе мрак. Сакри их у сено, закопај у земљу, куд знаш, тек сутра да не освану овде. Може доћи контрола па и мене и тебе под катанац...

Драгић одахну и чврсто стеже ледену лугареву руку.

— Будите сербез, господине, идите мирно кући, с моје вас стране ни глава неће заболети.

Лугар погаси светло и забаци пушку на раме. Пође и одмах се врати.

— Драгићу, знаш ли ко те је пријавио?... Стеван Вукеља!... Истог часа кад си отиснуо чамац у забран... Знам и зашто. Мислио је да ћу у потеру за тобом, па је одмах отишао у крађу на другу страну... Преварио се мајчин син... Не доскочи мени нико... Сад ћу из ових стопа у његову авлију... Чућеш, платиће ми дупло!.., Не заборави да му се првом згодом одужиш! — рече лугар и прескочи преко плота у другу авлију.

Драгић журно пренесе дрва у шталу и набаца на њих много сена. Врати се у собу и појада мајци.

— Е баш се не да живети, па Бог... Увати ме лугар у по авлије, фала буди сељанима..,

— Потр'о их свети Илија, — закука мајка — бар ти никоме не сметаш.

— Нису људи криви, мајко. Невоља нас гони па чепамо један другом по петама. Знам ја!... Их, да сам нешто сам, или бар да није те твоје несрећне бољке, оставио би ово све, па у свет трбухом, за крувом... Не би чек'о да ме комшија потказује и лугар 'вата...

— Куд би са свога огњишта, дете? — упита запрепашћено мати и застења. Ћаћа ти је овде испустио душу... и ја ћу... само теби нешто није право... Да оставиш кућу и грунт које смо мучно стекли?...

— Кућа и грунт? — насмеја се Драгић с горчином. Зар то нешто доноси?... Шта имам од тога, ако ми је само кров над главом. Треба нешто и у трбуву...

— Биће и тога, биће!...

— Кад?... Кад обоје обесимо зубе о клин... Ево, већ треће лето топи Сава, треба још само једну годину 'вако, па ћемо у сеобу хтели не хтели...

— Није то теби, Драгићу, — зајаука најједном мајка — и досад су биле зле године, него видим да сам ти ја досадила. Па шта могу, сине, кад ме ни црна земља неће... Мислиш да ми је мило што ми кости труну на овој постељи?...

Драгић се наљути.

— Опет почињеш?... Е баш ти фала!... Изабрала си прави час... 'Оћеш ли збиља да све оставим и пре времена побегнем у врагове?... Много ми је добро?.. Чека ме сваки дан ручак на столу, пун ми је таван кукуруза, лепота на све стране, недостаје само да ми још ти квоцаш над главом... Ух, мати, мати!...

— Е, сад „мати, мати"!... А ко ти је крив?... Мог'о си већ давно да зарађујеш негде на шлеповима кору леба да си мене хтео да чујеш... Нисам ти узалуд говорила целог боговетног лета: „Драгићу, води ме у шпиталь, па ћемо се обадвоје смирити"... Аја, ниси хтео никако. „У јесен, у јесен" — бранио си се. Дође и та несрећна јесен и прође, ево већ зима на прагу, мени све горе, а ти сад: „'Оћеш ли да оставим све и побегнем у врагове?" Лепо ми пророкујеш, несрећни сине! — закука мати иза гласа.

Драгић скочи постељи и рече пригушено:

— Добро, добро! Ако ти је баш стало за шпиталом, одвешћу те, ето, само немој јаукати, и тако комшилук измишља да те тучем.

Мати се смири, ухвати Драгића за руку и поче испрекидано, блаже:

— Не разумеш ти мајку, чедо. Није мени толико до мога здравља, видим већ, свршено је самном док ми срце крушне мрве не иште, него мени је, рођо моја, због тебе... Патиш се, видим и

младост губиш... Године за женидбу ту су... Моја болька, ако овако потраје, ко зна још докле може... 'Ћеш ли копнити и чекати док се Бог или враг смилује и прими ме себи?... Зар не би било боље да ме отправиш у шпиталь?... Па ако је да оздравим, — оздравићу тамо лакше и брже него овде; ако је да се мре, — боље и тамо, него теби на очиглед и велики трошак. Нека сутра зевуцнем, чиме ћеш ме огрнути, чиме ли до вечне куће опремити? Мене ти у Загреб, у шпиталь, велим, па ће бити боље за обадвоје...

Саветује тако мати са много убедљивости у гласу, а Драгић слуша погнуте главе и вечерас први пут размишља о материном предлогу озбиљно. Истина, намеравао је у почетку њене болести да је отпреми у болницу, али му је било жао да се одвоји од мајке. Одгађао је из дана у дан, свађао се с њом и замерао. Било је дана кад је, што од њених мука, што од раздражљивог стања створеног болешћу и дугим лежањем, осећао мајку као терет, мрзио је и желео јој зла. Мислио је да ће ове године летина понети, и да ће тако моћи примаћи мајци бољу исхрану, па и лекова купити, само да не мора у болницу, срамота је то за сељака, да му се члан куће мимо свога крова потеже по шпиталима варошким и умире негде непознат, међу туђим светом. Но јесен ето подбаци, уђе у кућу горе од горега, последње време није за издржати, па Драгић види у материној жељи једини излаз и спас од свега. Нека мати иде у болницу, ако ништа, имаће бар тамо шта јести. И за њега, Драгића, биће велико олакшање, моћи ће се огледати ван села за зарадом, овако, за материне болести, био је као спутан, једва ако је могао у шуму по дрва.

— Добро, — рече матери решено — водићу те ако хоћеш већ сутра...

— Што пре, то боље! — обрадова се мати. Видећеш, синко, да сам имала право. Е, мој Драгићу, камо пусте среће да не знам за шпиталье, али шта ћу кад ме ни та чаша не мимоиђе...

— Само откуда паре? — сети се Драгић и забрину озбиљно. Чиме платити путни трошак, јадна стара?!... Да ми сад ко душу извади, немам динара...

— А јој, — зајаука мати разочарано — сиротињо, убио те Бог!

Драгић седе на материну постељу и подбочи се уморно о колена. Запиљи се у ћошак собе пред собом, у празан изврнут лонац. Испод брвна изиђе миш, мален и црн, осврну се бојажљиво, приђе лонцу, грицну га и врати се одмах натраг. Гледа Драгић и не види миша, заокупљен мислима. — Ето — размишља — сто осамдесет динара, не би ми требало више за карту мени и мајци до Загреба, а

натраг само за мене. Сто осамдесет динара, зар је то некаква пара? Јуче је видео код Лазе Звечевца што тргује воловима можда сто пута толико, а ето он, Драгић, нема ни динара. А треба му! Бар да има нешто у кући или на авлији од вредности да прода. Ни то! Продало се давно све. Има стара воловска кола под колницом, али њих сада, у овој проклетији, у овом мору без краја, не би људи ни бадава хтели.

И мати мисли сличне мисли... Гледа повијеног сина, замишљеног, и учини јој се у тренутку — старац! — О, што га роди, кукавица сиња, — закука у себи — кад му нисам била кадра наћи сигурно парче хлеба?... Ипак, некад, као да није било тако, као да се лакше зарађивало, као да је и сам Бог ишао људима на руку. А сад? И Сава плави сваке године у невреме, и вексле падају за врат, трговац глоби, комшија, и ко све не?...

Ветар дуну напољу, задрма свом снагом кућу. На окну прште хартија као да је нека невидљива рука ударила у њу. Млаз хладноће разли се по соби.

— Е, де још ти! — трже се Драгић, узе неку крпу и запуши отвор. Ветар оде преко кућа, остављајући за собом шум. — Знаш шта? — обрну се Драгић матери. Како би било да затражим од ујака?

— Ујака? — трже се немило мати. Само ми њега не спомињи! Пре би од црног циганина...

— Зашто? — навали Драгић тврдоглаво. Кад већ даје по селу у зајам, може и нама. Зар му није свеједно?... Не тражимо на поклон, вратићемо. Па и кад не би могли, одрадио би, увек треба надничара... А, да одем до њега? Покушати не стаје труда...

Мати ни да чује. Бранила се, али после размислила и пристала.

— Добро, нека буде. Само немој ти ништа да тражиш... Ја њу, тебе би одбио, знам га ја... Отиди му и реци да ми је пуно тешко, да ми је душа у носу и да би хтела да га видим... Можда ће се смиловати, гад, и доћи... После њу већ лако... Само ти не тражи, знам га ја!...

Драгић и сам нађе да је материн предлог згоднији. Зна ујака какав је. Пресипа му се у амбару, авлија му тесна од говеда и живине, али да њима нешто помогне, Боже сачувај, радије би бацио у Саву. Не зна Драгић од куда то ујаково нерасположење према њима. По свему изгледа да су неки непречишћени рачуни са матером. Како зна за себе, обилазио је ујак њихову кућу, могао би на прсте избројати колико их је пута у ово двадесет година посетио. Баш ни он ујака не мари много и задовољнији је кад се не сретну,

Не зна зашто, али увек се збуни пред ујаковим подсмешљивим погледом. Веже му се језик па не уме ни три изговорити. Увек му звучи оно ујаково, кад се виде у цркви, или на другом месту међу људима: — „Шта је Самарџија“?.., — А то „Самарџија“ сваки пут чудно и увредљиво нагласи, као да се тим презименом зову цигани из села, а не он, његов нећак, син његове рођене сестре. Зла су времена, па Драгић прелази преко тога свега, — мора, хтео не хтео!

Подјари ватру у пећи, упита матер да ли што треба, спусти се под кућу, седе у чамац и завесла на други крај села, ујаковој кући.

„Само да нису легли“! — страхује Драгић, али како угледа светло у правцу ујакове куће, лакну му. Весло по весло, и довезе се до обора. На кући осветљени сви прозори, као о Божићу. Пребаци се Драгић преко обора и загази у воду до колена. Прође поред неких каца да заокрене у кућу. Ту баш, као из заседе, мучки, сукну на њега пас. Уплаши се Драгић и врисну. Скочи у последњи трен, успужа се на кацу. Пас се подиже на стражње ноге, ухвати га за ногавицу и оштрим зубалом оцепи половицу. С десне стране, са стаје, јави се глас:

— Ко је тамо?

— Ја сам, Драгић Самарџија!

Са стаје сиђе слуга, стари Чокрља, завијен у гуњац, отера псето и поздрави Драгића.

— Што ти овако окасни? — пита.

— Па нисам ни окаснио, још гори светло! — рече Драгић, и преко зиданих степеница уђе у трем, из трема у велику кухињу, у којој затече пуно жена и деце. Жагорило се ту, у неком нарочитом расположењу, па Драгићу у почетку нико и не обрати пажње. Тек кад се један малишан прокриви „Гле, ево још једног чике!“ — нађоше се жене око Драгића, понудише му столицу и потурише погаче и ракије.

— Ти сигурно чуо да вечерас просе Анку? упита једна снаша на око најсвојатнија.

Драгић се изненади.

— Не, — одговори — нисам зато ни знао. Дошао сам до ујака, матери је зло, па је пожелела да га види...

— Ух, неће то ништа ваљати! — забрину се снаша. Не смемо то сад рећи таји, да му не покварimo весеље. Седи ти, заложи се мало погачом да ниси бадава долазио, а ја ћу таји сутра твоју поруку рећи...

Драгић поседи тренутак крај топле пећи, гутајући погачу белу

као сир. У великој соби орио се смех и водио бучан разговор. У једном тренутку отворила се собна врата и у кухињу ушла девојка, сестра Анка, обучена у свилу, са великом ниском дуката под вратом. Жене се одмах стрчале око ње, а Драгић се повукао зиду, задивљен сестриним богатством. Никад није видео толико новца на једном месту. За Анком пристигао одмах и момак, варошки обучен. Анка га ухватила за руку и повела у своју собицу да му покаже руво. Жене, понапите, добацише за њима неке двосмислене речи и ударише у раскалашан смех. Драгић, потпуно заборављен, ухвати згоду и оде неопажено као и кад је дошао. У авлији га опет дочека Чокрља, упита за материно здравље, запали руковет сламе и осветли му до чамца.

— Куд ћеш баш сад, — рече Драгићу — кад почиње најлепше весеље?...

— Жури ми се, посао ме чека — слага Драгић и отисну чамац.

На кући се отвори прозор, помоли се ујак, подврисну и опали неколико пута из револвера. Куршуми пролетеше Драгићу и Чокрљи крај главе и бућнуше у воду.

— Оха!... Полако, напасти божја, побићеш нас к'о зечеве, чуо се из мрака Чокрљин глас.

Драгић се врати кући и изненади се кад затече мајку успављену у постељи.

— Где си?... Ја већ премрла од стра' да се ниси посвадио са оним ајдуком.

— Како би се посвадио кад га нисам ни видео... Данас је код њега славље... Удаје се сека Анка...

— Удаје? — упита мати и не може да затоми радост. А за кога се удаје?

— Колико сам разабрао, за неког млинара у варошицу...

— Па за мене онда ниси ништа ни говорио?

— Јесам!... Снаша Петра обећала је да ће казати ујаку сутра...

— Сутра? — уздахну мати и спусти се у постељу. Да, откад га знам, никад му се није журило кад је било говора о мени... Али нека, види Бог ко како коме чини...

Драгић седе крај пећи, распири запретану жишку и подиже ватру. Скину опанке са греде, премери и отсече залогу, оплете конац од конопље и забоде шило у кожу. Крпи Драгић опанке, његова сенка, погрбљена, дрхтава на свећи, тече по дувару. Ветар гуди на пољу, а мати, у постељи, тихо јечи.

* * *

Сутрадан, доцкан, дође ујак. Чули су га још са авлије. („Види овог слепца, држи кућу обордану к'о да је кочак"). Драгић искочи на степенице пред њега. Уђе ујак у собу, на њему шарен кожух и тешка шубара са кићанком. Приђе сестриној постељи и упита набусито:

— Шта је стара, бориш се, а?

Она застења више но што је стварно било потребе.

— Борим се, ето! — рече. Али нећу дуго моћи..

— А, нећеш... Тако говориш већ читаву годину. Не бој се, неће гром у коприве! — пошали се. Да си што вредна, умрла би давно... А што овај твој беспосличи код куће, што се не огледа за каквим послом к'о остала браћа?

Драгић поцрвене и обори главу. Мати упаде:

— Шта да ради, молим те?... Зар не видиш да се вода разлила...

— Нек оде у варошицу па код фирме истоварује из шлепова дрва... Добиће лепу надницу...

Матери дођоше ове речи као поручене:

— Радо би он то и сам, сиромашак, само мене нема коме да остави... За то сам баш хтела... Седи, молим те!..

Драгић журно принесе троножац.

— Где да седнем?... На овај сточић?... Испала му ето једна нога... 'Оћеш ваљда да сломим врат?...

И оста ујак стојећи. Драгић хтеде да изађе, али га мати задржа погледом.

— Позвала сам те — рече брату — баш за то, што се Драгићу 'оће да пође за зарадом. И сама мислим: нека дете потражи среће на другој страни док има младости и снаге, после може лако да се докопа болештине к'о ја јадна, и да куми ђавола црног да се смилује и душу измучену прими... Нек иде трбувом за крувом, велим, али да мене прво скине с врата...

— Како ће да те скине, — упаде брат — кад те ни сам Господ неће...

— Е, Господ неће, да, али можда 'оће шпиталъ... Зато сам те и звала да поразговарамо...

Ујак натури шубару на очи и пресече:

— Да не мислиш можда да ја за тебе плаћам шпиталье?... Изби слободно те мушице из главе... Немам ја новаца за бацање... Требаће, колико сутра, бљунути зету мираз сто хиљадарки, не узима он ону моју чељупачу због њених лепих очију... А ко ће ми дати толики новац, ако нисам сам скуц'о?... Да си била паметнија

док си девовала, па би ти данас тице друкчије певале... Шта би сад фалило да си у Ковљанском богатству?.,. Била би к'о једна па једна... Е, али ти: „Није благо ни сребро ни злато"... Па кад није, а ти трпи и мене остави на миру! — љути се ујак, хода по соби и узмахива рукама.

Мати прикупи последњу снагу и седе у постељи. Њена неуредна коса, лице изболовано, испаћено, угашен упао поглед, кожа и жиле обешене испод браде као олабављени конопчићи, прљава кошуља, поцепана на усахнулим грудима, сва та мајкина сиротиња и голотиња, такну Драгића и он окрену лице дувару. Не види мајку, али чује њен глас, одједном крепак и снажан као некад:

— Брате-небрате, све кад би и тражила од тебе помоћи, тако се са сестром, на њеној самртничкој постељи, не разговара... Јесам ли те можда покрала, по'арала?... Јесам ли погазила наш... мој и твој образ, што ме повукло срце да се за сироту удам?... Јесмо ли, ја и покојник, остали коме дужни, јесмо ли кога преварили?.... Јесам ли ја, мој брате рођени, затражила кад од тебе мој део очевине, који ми пред Богом и људима припада?... Нисам, никад нисам, све сам ти оставила без речи, а ти ме данас вређаш!... Боји се, газда-човек, да ће за сестру плаћати шпиталье... Нећеш, нећеш... Ево овог детета, кога волим више него ишта на свету, нека чује и добро утуви речи: проклето нека му је моје млеко, ако допусти да платиш за мене негде ма и крајцару!... Нисам имала овакве помисли кад сам јуче поручила по тебе, већ сам мислила: знам да позајмљујеш у селу под интерес, па сам хтела да зајмим стотинак динара од тебе, боље, реко' да ти зарадиш него други... Али сад не требам ни тебе ни твој новац... Узећу на другој страни, макар морала десетоструко вратити...

Мати је нагло пресекла гласом и пала наузнак у постељу. Драгић је прискочио и наднео се над њу као у жељи да је од неког заштити. Стењала је мати затворених очију, и млела нешто вилицама. Лака пена купила се при крају усана. На ретким трепавицама светлуцале су две сузе. Драгић се нагло одвоји од матере и прибље ујаку:

— Иди ми из куће — рече — док нисам починио какво зло...

Ујак искочи на врата и извали на авлији неку псовку — да ли Драгићу или слуги, који га је довезао у чамцу, није се могло разабрати.

* *
*

Драгић одмах, после ујаковог одласка, оде сеоском трговцу и

узајми од њега на облигацију сто осамдесет динара. Спреми мајку уз припомоћ комшинице, смести је у чамац међу јастуке, зајми кожух и панталоне од комшије, обуче се и завесла преко поља, горњим селима, на железничку станицу. Мати, омамљена ваздухом, утопљена, заспала је брзо, преспавала тако цео комад пута. Стигли су у сумрак под прво село. Завукао Драгић чамац у шипраг, привезао га и покрио грањем. Узео је мајку у наручје као дете и донео до станице. До поласка воза за Загреб, требало је чекати пуних шест сати, па је Драгић опет упртио мајку и понео у село неком старом знанцу покојног оца. Лака мати, чини се Драгићу, да не тежи ни колико мањи нарамак дрва. „Јој, јој, мој Драгићу, — кукала је она у наручју — богами ћеш се ти мене надркљачити!" — Ништа то није, мајко, — одвраћао је Драгић — носила си ти мене девет месеци па ниси кукала... „Бог те благословио, рано моја!" — благосиљала је непрестано.

Пред поноћ их је знанац отпратио на станицу. Мајку су спопали њени редовни болови, па је путем, испред кућа, плакала на глас. Само што су купили карте, стигао је воз. Дахтао је у магли као какав страшан во, и Драгић, који се још ни једанпут није возио возом, осећао је необјашњив страх. Само се мати за чудо држала храбро и хитала као да ће на свадбу. Како уђоше у први вагон, подвикну им нека угојена госпођа са ћебетом по ногама:

— Натраг, зар не видите да је ово друга класа?

Умешао се одмах кондуктер и одвео их у други вагон. Мати се одмах пружила на празну клупу, а Драгић сео у подножје. Нешто му се наједном стужило што ће мати остати у томе Загребу ко зна докле и што ће се он вратити кући сам.

— Што ме гледаш тако, дико? — упита она.

Драгић се трже.

— Сасвим случајно, мати... Како ти је, смета ли ти дрмуцкање воза?...

Она без речи патнички узви обрвама.

— Куд водиш ову стару? — упита са друге стране испијен господин, који је из лимене флаше сркао топло пиће.

— Водим је у Загреб, у шпиталь — одговори Драгић и обрадова се при помисли да би овај господин могао путовати с њима све до Загреба.

— А, јесте ли пре питали има ли места? — опет ће господин. Није то само тако, дићи се у град као гуска у маглу.

Драгић се охлади.

— Како не би било места? — одговори господин полуварошки

одевен младић. Ја сам пре месец дана дошао из Загреба, служио сам тамо војску... Видео сам на једном брдашцу тма божја шпиталља, ма цели град, кажем вам...

— Нису то шпиталји, већ школе за докторе — рече нервозно испијени господин и окрену леђа.

Драгић, не зна зашто, замрзи испијеног господина, а заволи младића и поведе с њим разговор.

— А велиш, баја, има у Загребу шпиталља?

— Има, него шта. Кад има школа за докторе, мора онда бити и шпиталља. А од чега болује твоја мати?

— Боли је увек у желутцу, већ годину две, а и ноге јој отичу..

— Па то је онда рак — умеша се опет испијени господин и видно побледе. За ту болест нема лека!... Боље би учинио да си оставио стару да умре код куће...

Наједном ућуташе сви. Драгића окупише црне мисли. Шта ће бити ако мати збиља има ту, како господин рече, неизлечиву болест, ако се не врати кући и умре у болници? Па то он њу можда сад гледа последњи пут?... И Драгић се против воље загледа у мајку, упи у душу сваку бору њеног лица.

— Спаваш ли, мајко? — пита је Драгић само да разбије немиле мисли.

А, она, затворених очију, ћути.

Наже се и погледа пажљивије. Учини му се у тренутку да је мати издахнула.

— Мати! Мати! — заборави да је у возу и врисну.

Окупи се цео вагон. Младић у полуварошком оделу, најприсебнији, подиже старицу, стави јој свој капут под главу и засука рукаве. Она отвори очи и погледа зачуђено у окупљен свет.

— Није ништа! — добаци весело младић. Топло у вагону, па стара тврђе заспала.

— А ова будала надала дреку као да је у своме селу — прихвати испијени господин. То је скандал!... Да сам ја власт, забранио бих да се оваква гробља ма куд возе...

Дрхтао је Драгић целим телом и никако се није могао умирити.

— Шта је то било? — пита га мати не схватајући. Нешто си блед...

Драгић је одбијао да каже прави узрок. Љутио се и сам на себе што је изазвао у вагону толику узнемиреност. Ћутао је све до Загреба, речи није проговорио.

Стигли су у свитање на загребачку станицу.,. Притисла магла град, из магле сипи влага ледена, увлачи се у кости. Лампе елек-

тричне горе, светлост се њихова немоћно заплиће у густиш магле и прави светле мрље у ваздуху. Трубе аутомобили, трамваји звоне, мотају се људске сенке. Драгић са мајком последњи изиђе из станице. И стаде. Не зна да ли би лево или десно. Мати се после топлог вагона тресе од студени. Хтела би да каже нешто, али вилице се коче, па излази нешто неразумљиво.

— Би ли ти можда у болницу, земљаче? — јави се код Драгића човек са личком капом.

Драгић се обрадова.

— У болницу, брате.

— Узми вијакер ако си сиротиња. Ако имаш доста новаца ауто!... Ево, да ти ја нађем ако ти ниси вјешт.

За трен ока довукли су олињали коњићи стари фијакер. Боји се Драгић да неће умети да се погађа. Узалуд фијакерист доказује да је то такса. Најзад се споразумеше. За десет динара довезли су се пред државну болницу. Мати, Драгић и — човек са личком капом. Није хтео Драгић да се одваја од њега. Познаје човек цео град, па је дошао као поручен. И не зна Драгић да се и то мора платити. Човех са капом позвони на капији. Из кућице, код капије, изиђе човек у бунди до земље.

— Шта хоћете? — пита.

— Ево бетегљива жена за шпиталь.

— У осам, у осам почињу примати!... Нема раније ништа.

— Како у осам, један, кад се жена с душом бори...

— Кад није умрла до сад, неће ни за ово два сата... Ако је баш тешко, ту је недалеко каваница... Почекајте тамо.

У каваници заголицао мајку мирис јела.

— Роћо, — рече стидљиво — ја би' мало гулаша.

— Причекај, мати, још највише сат, па ћеш у шпиталу добити каве и 'љеба са кимом! — одвраћа Драгић мајку и у џепу прстима пребраја новац.

— Гулаша би' ја, Драгићу, њега ми срце иште...

— Купи матери, роћаче! — наговара човек са капом. Добићеш пола порције за четири динара...

И Драгић је гладан и њега надражује мирис јела. Борио се, отимао од искушења и поручио напослетку пола порције.

— Поручи и чокањ ракије, — упаде човек са капом — па ћу ти помоћи да попијеш.

Не може Драгић да одбије, заслужио је човек, ко зна како би било да се није нашао при руци.

Донесоше гулаш, замириса на столу.

— А 'љеба, треба и 'љеба уз јело — рече човек с капом и поручи парче без Драгићеве приволе.

Мати лицнула гулаша и одмах се задовољила. Драгић и човек с капом кусали су до дна, грабећи кашикама један испред другог. Нешто пре осам Драгић плати рачун и учини му се да кафеција узе много пара. Дигоше се и изиђоше. На капији их задржа вратар и рече да причекају још три минуте. Ту је већ чекало и другог света. За то време пролазила су кроз капију господа у бундама, неки су долазили у ауту, вратар је сваки час подизао руку капи и поздрављао: „Слуга понизан, госпон примариус!... Клањам се, госпон гинеколог! Кистихант, милостива докторица"!... У осми час отвори се капија и Драгић са мајком и пратиоцем уђе. Свратише одмах у прва велика врата, у ходник поплочан шареним коцкама. Ту је већ врвело од болничара и болничарки у белим мантилима. Угојени, измивени, поздрављали су се весело, пењали се и спуштали низ степенице. Смрдело је на све стране чудно. Униформисани старац, жут као лиска дувана, приђе и упита паучинастим гласом Драгића шта жели. Јави се човек с капом, Драгић ућута и препусти њему да објасни. Униформисани старац саслуша званично и упути их на друга врата. Закуцаше у њих, почекаше тренутак, скинуше капе и уђоше. За столом седи лепо обучен младић са дебелом књигом.

— За болницу? — упита кратко.

— Тако је! — рече човек са капом и потури Драгића.

— Исправе? — пружи младић руку.

— Је л' исправе... пасош, што се каже? — пропента Драгић и погледа човека са капом.

— Ма не то, већ упуту од ваше општине за болницу...

— Е, то немамо — отегну Драгић изгубљено.

— Како онда мислите у болницу?.. Без упуте не прима се никог...

— Откуда сам то могао знати — рече Драгић немоћно.

— Имате ли бар какве год исправе код себе да се зна ко сте и откуда сте?

— Немам.

Млади господин се наљути:

— Ја не знам, народе, какав си то. Толико би бар могао знати сваки човек да се данас без исправа ни у цркву не иде...

— Запиши их богати, господине, — уплете се човек са капом — ја их добро познајем.

— Е, а ко си опет ти? — обрецну се господин.

Човек са капом поцрвене и збуни се:

— Ја?... Ја сам... Ма зар ме збиља не познајете?...

Господин лупну песницом о сто:

— Чујеш, немој ме гњавити!... Ја сам добар док не прекипи...

Опет се обрати Драгићу.

— А кога би у болницу; ову стару?

Драгић климну главом. Господин одмери старицу, умочи перо у мастило, упита за њено име, године старости, место рођења, имовно стање. Драгића такође. Човек са капом ухвати згоду и испадне на ходник. Дадоше Драгићу неке хартије и упутише га на трећа врата, лекару. У чекаоници пуно света. Испијени господин из воза хода нервозно преко собе и хвата згоду да уђе код лекара први. Свађа се са сваким и поправља оковратник око врата. Међу болесницима је старих и младих, више и мање обнемоглих. Види Драгић, и радује се што ни један по слабости није ни упоредити са матером. Улазе људи код доктора, неки се задржи мање, неки више, враћају се и одмах одлазе са болничарем. Изређаше се сви и негде пред подне ухвати Драгић реда. Доктор, обрастао у косу и браду, како виде матер у Драгићевом наручју, подвикну с врата:

— Натраг, натраг!.. Не примам!..

— Зашто, господине? — оте се очајно Драгићу. Ако не верујете, прегледајте је...

— Верујем, верујем! — бранио се доктор — али нема више места у болници... Разумете ли, места нема...

И затвори врата. Прискочи човек са капом. Куцну у врата једном, двапут. Опет се показа докторово лице. Човек са капом запомага:

— Аман и помагај, господине доктуре, сестра ми је ово, човјек сам из даљине, и путног трошка више немам... Прими је, Рождества ти' Ристовог!..

— Нема места, човече!.. Зар не разумеш нашег језика?...

— Разумијем ја, Бог те уразумио, само ти њу прими, па ћемо пошље разговарати...

— Нема у болници места, нема постељине, ej, јеси ли крштен човек?!..

Драгићу провали само од себе:

— Знамо ми то... За сиротињу нема места, а за сваког другог има...

Доктор се изненади и прије Драгићу радознало:

— Шта кажеш, реци то још једанпут...

Драгић се не збуни но понови још убедљивије. Доктор ра-

стегну лице у израз дивљења, отвори врата на излазу и подвикну, наједном, црвен у лицу:

— Марш... хинаус!..

Човек са капом сукну први на ходник. Стрчаше се болничари.

Драгић виде да ту враг бере шалу, узе мајку ни мало нежно и изнесе је напоље.

Звонило је на болничкој црквици подне и сестре милосрднице ишле су на молитву, кад је Драгић, уз припомоћ човека са капом, водио мајку низ стрму улицу...

— Има још шпиталља у Загребу — тешио је човек са капом — знам их ја два-три, не бој се пријатељу, смјестићемо ми стару. Знам баш један, зове се „Код милосрдне браће", провео сам лани у њему мјесец дана, кад сам пао при раду са једне скеле...

Заварава се Драгић надом и седа у један паркић на клупу, а матер спушта на крило, само да не сврати у бирцуз и не изложи се сувишном трошку. Нису ту дуго седели, дошао је брзо чувар парка и наредио им да се уклоне, јер парк је подигнут за украс града, а не да се у њему којеко на клупама башкари. Дигли се отуд и пошли даље, вукли са собом стару, ни живу ни мртву, клатарали њоме као лутком од крпа. Свет се обазирао за њима као за чудом. Матери је долазила често слабост у главу, па су је морали склањати у капије док је опет дошла себи. Псовали журајиви пролазници, спотицали се о њу и претили полицијом. Враћала се матери по неки пут снага па је, пролазећи поред дивно намештених излога, пуних воћа и другог јестива, говорила Драгићу: — „Види, рођо, грожђа. Баш би' ја један гроздић појела, има више од десет годиница како нисам зрно у устима осетила". — Узалуд је Драгић забашуривао, она је наваљивала све упорније. — „Пази, сине, ове лепиње, купи ми једну, чини ми се оздравићу ако је загризем"! Измишља тако јела као дете, заустављa пред сваком биртијом и увлачи пожудно у нос мирис кухиње. А Драгић негде жртвује динар, негде два, купи понешто само да матер жеља мине. Уморили се Драгић и човек са капом вукући стару и руке им се смрзле, зацрвенеле се као комади свежег меса у касапници.

— Ако је теби, пријатељу, тешко — рече Драгић — остави ти нас, па иди за својим крухом, од нас ти нема вајде.

— Не будали, човјече, — љутну се човек са капом — говориш као да ме на некој другој страни чекају печени пилићи. Иха, овако ја све до прољећа шалабазам брез посла... Али зато, кад дође љето узме се која цркавица и пошље кући ђеци и жени... Видиш ли ову кућу... па ову?.. Па ону тамо на пет катова?... За све њи' вуко сам

ја малтер и лијепу пару зарађив'о... А што сад тебе да оставим и не нађем се брату сељаку у невољи?... Ево, видиш, ноће сам ти преспав'о цјелцату лањску зиму у подруму... Ја, и још један земљак... А сад не могу ни то, ставили су катанац на врата, чувају унутра дрва...

* * *

Вукли су се улицама до три сата, па онда опет заређали од болнице до болнице. Нигде нису имали среће. Како је ко видео стару, одмах се бранио како нема места ни на тавану. „Код милосрдне браће" казали су отворено: — „Шта је?... Видели сте да ће стара брзо зевуцнути, па ко велите, да се ослободимо трошка око сахране и да је натоваримо болници на леђа!.. Толико смо и ми паметни"...

Неки опет шаљивчина упутио их у један отмен санаторијум, па су тамо правили забаву на њихов рачун. Стара није више могла издржати ни да је носе. Јаукала је и говорила како су се њене „кости разминуле" и тражила да је полегну макар на сред пута. Дубоко у мрак дошли су до станице, стигли су баш кад је воз за њихов крај отишао. Полазио је сат доцније други, али то није био „сиротињски воз", како се изразио један чичица са детенцетом у наручју. Морали су чекати воз који је полазио у четири сата ноћу.

— Је ли, — јавио се човек са капом — па сад, када сам вас допратио и до станице, ја би мог'о отићи?...

— Би, и фала ти ко брату! одговорио је Драгић и стиснуо му руку.

Рукова се овај и са старом, почеша се иза уха и упита Драгића:

— Прије него одем, реци ми, молим те, би ли им'о који динар да купим 'љеба?

— Немам! — одговори Драгић и показа сву готовину. Једва да ће бити за пут...

— Ништа, ништа, — рече овај видно ожалошћен — пит'о сам те. Постојао је часак као да нешто размишља, пренуо се и без речи отишао.

У чекаоници је било загушљиво од дуванског дима, од дисања многобројних душа, од смрдљивог ћумура којим су загрејавали огромну гвоздену пећ. Једва је Драгић нашао места за мајку на једној клупи, посвадивши се због њега са неким младићима. Лежала је мати, ни жива ни мртва, загледана у Драгића.

— Колико још имаш пара, сине? — питала је.

— Колико?... Таман за карту теби...

— Е, а ти?

— Ја ћу пешице.

Стара се смрче. Пољута и стеже вилице. Узе Драгића за руку и загледа се у њега.

— Зашто ме гледаш тако, мајко?

Она се горко насмеши.

— Гледам те сине мој, и мислим, зашто сам те потегла на оволики пут и изврглa трошку?!. Зар не би било боље да сам скочила одмах у Саву, кад ме ни Бог, ни људи неће?... Шта да вежем твоју младост за себе к'о за трулу кладу?... 'Оћеш ли ти послушати своју мају, ако она теби сад нешто паметно рекне?...

— Говори, мати — рече Драгић и саже се да је боље чује.

— Ти велиш, дико, да има новаца, само мени за карту, а ти да ћеш, пешице. Е, баш си луд, дете. Зар не би било паметније да ти мене оставиш овде на клупи, а сам се вратиш кући?... Аха!... Морали би онда мени наћи места, мајка их њихова... Овако, док виде неког поред мене, неће, па да сто дана мољакамо... Што ћу ти ја код куће?.., Немаш од сутра ни сам 'љеба, а камо ли да и мене 'вакву раниш... Размисли, размисли, не говорим ја лудо!...

Драгићу грунуше сузе на очи.

— Шта говориш, мати, Бог ти се смиловао?... Зар да те оставим?... Куд би ми душа на ономе свету?...

— Е, а куд ће ти, ако наставимо у празној кући старе свађе и распре?... Зар то неће бити још већи грех?

— Неће, мати, неће!... Побринућу се ја брзо за парче 'љеба...

Стара се озбиљно наљути.

— Баш говориш лудости, на моју душу, к'о да ниси двадесет годиница!... Побринућеш се за 'љеб?... Како?... У селу зло и наопако овде још горе... Јеси л' видео овог Ликоту?... Брдо човек, може кладе да ваља, па видиш, спао на то да од тебе, још горег кукавеља, тражи динар за 'љеб... А колико таквих има, није он сам, веруј!... Овако ти к'о што кажем: мене остави овде, сам се врати, имаћеш бар кров над главом, мало код комшије, мало код куме, у том ће и пролеће, почеће радови, бићеш опет на коњу... Можда ће друга година бити боља... Ја, ако останем у животу, оздравићу ваљда дотле и вратићу се кући... Ако не, божја воља, биће у толико боље...

Ове материне речи изазваше у Драгићу стотине неочекиваних протусловних мисли и осећања. Дуго је буљио изгубљено преда се док је успео да се сабере, избистри једну једину мисао, јасну и правилну, која би му омогућила да дође до правог закључка. Мати има потпуно право — мучи га упорно то немило сазнање. Разуме

се, од неке зараде преко зиме не може бити говора, он је то само тако говорио да охрабри мајку. Па, и кад би било?... Може ли је овакву данима, па можда и недељама, остављати саму?... А да опет остане поред ње, било би равно да веже циглу под врат и одмах скочи у Саву... Овако, ако је остави овде, нема говора, мораће је сместити негде у болницу, наћи ће већ места макар на тавану, неће је оставити на улици. Он ће у селу, или у неком другом месту, код каквог газде у службу, само до пролећа, не треба даље. А кад дође пролеће, кад се зазелене њиве и успуше на врелу сунцу као свеже месо, е, онда...

— Ја не знам Драгићу, шта се у теби кува, али што се мене тиче, отворено ти кажем: нећу се одавде маћи, а ти решавај шта 'оћеш! — прену мати Драгића из мисли.

— И баш да те оставим овде? — упита Драгић тихо и тронуто.

Мати одобри климањем главе.

— И нећеш зажалити на мене због тога?...

Мати га узе за руку, притисну на своје груди и загледа се у Драгића дуго, са неком дубоком радошћу и надом, од којих и њему постаде светлије у души. Седели су тако дуго у немом гледању, сати су одмицали, возови долазили и одлазили, доливала се светина у чекаоницу и одливала. Затворила очи мати, спава, Драгић осећа под својим дланом њено срце...

Чекаоница се испуни светом. Зна Драгић да ће то све његовим возом. Види, време је да купи карту. Устаје. Гледа мајку као омађијан. Она, затворених очију, сува, нежно зарумењена у врху образа. „Нећу ја тебе, мати, оставити — јави се свом снагом глас у Драгићу — макар морао просити по широком свету! Да те оставим стару, свако би ме добро у животу оставило. Како буде мени, тако ће и теби, умрећемо заједно ако не буде друкчије“ — говори Драгић у себи брзо, кључеви крви притичу у мозак, људство се таласа, помера га са места, увлачи све дубље и више у свој вртлог. Сигнал паде, врата се отворише, гомила појури напоље... Хтео би Драгић да виче, понестаје му даха, маше само рукама над главом очајно. Испаде кроз врата на ваздух, освести се за тренутак, опет се нађе у бујици. Посрће преко неких шина, диже се, лети, сручи се у први мрачан вагон, увуче главу у капут, загњури лице у дланове. Пристигао свет у мраку, виче, убацује пртљаг, гази се по ногама, псује и удара у ребра, деца нека вриште, продире глас „Драгутине, сине, овамо“!... Драгић се нагло освести, скочи, погази двоје троје пред собом, испаде у ходник и отвори врата. Воз јури пуном паром, промичу испред очију објекти... Драгић викну нешто

у ноћ, урликну као рањена звер. У штропоту гвожђа, у бескрајној равници, изгуби се глас и не чу га нико...

Сава, од дугих јесенских киша набујала, разлила се са обе стране пруге; месец је светлио над водурином, леден и нимало леп...

Петар С. Петровић

Југословенство кроз нашу историју

Коло родољуба, који се с много пожртвовности и разборитости старају око Светосавских предавања, одлучило је да се у овогодишњем низу одржи предавање „Југословенство кроз нашу историју" и мени је указало част, поверивши ми да покушам пред вама расветлити ово драго и знаменито питање. Ја сам то већ у два маха чинио. Одмах после ослобођења одржао сам у свима нам драгој Српској великој гимназији у Ср. Карловцима, која је многима међу вама средиште најмилијих успомена из младости, говор „Како је постала Југославија" (Друштвени живот, I, 2, 1920, 105—121), а своја предавања на Универзитету у Љубљани започео сам с разлагањем „Ideja našeg narodnog jedinstva u srpskoj i hrvatskoj istoriografiji" (Njiva, I, 1921, 221—238). Но питање Југословенства у нашој прошлости тако је пространо и да се с толико страна осветлити истинском светлошћу да ја нисам рад понављати пред вама што сам раније рекао. Има толико нових утврђених чињеница и тако много нових схватања овога проблема да се ја — због краткоће времена — бојим да вам нећу моћи ни много од онога рећи што ми је на срцу да вам кажем, а што нисам рекао у споменутим радовима.

Ја се нисам договарао с приређивачима Светосавских предавања о предмету и сврси мога данашњег разлагања. Они су га одредили, а мени су остале слободне руке да га расправим како најбоље знам и умем. Пошто су у југословенском питању осећаји свих нас овде исти а схватања сасвим слична, то ја мислим да су вам на уму ова питања: Да ли су југословенски покрети у прошлости такви да је садашње наше национално и државно стање њихова нужна последица? Да ли је југословенска садашњост и будућност збиља чврсто ослоњена на нашу прошлост? Ја сам наилазио, не једанпут, код добрих Југословена на овакве недоумице и из разговора с њима уверио сам се да на ова питања очекују одговор од истинољубиве историје. Озбиљан одговор, не смушене фразе. Такви су људи увек и свагде. За сваки свој, нарочито јавни, рад верују да му је успех сигурнији, ако има корен у прошлости. То инстинктивно осећање је здраво и тачно. Свака нова карика у развојним серијама тежи да

се скопча уз своју најприроднију прешасницу. Недавно је један вођа народа у почетку свога говора, који је изазвао пљусак одушевљења, овако грмео: „Кад у животу има да се донесу тешке одлуке, онда је увек добро бацити поглед у прошлост, да би се реконструисала слика онога што је било и да би се испитало да ли је одлука коју се жели да донесе исправна, да ли она произлази из онога што је иза нас и да ли се могу већ сада предвидети оне последице у будућности које могу настати". Историчари су у великом искушењу да приме ово мишљење као тачно, и била су времена када су се оваква схватања улоге историје у јавном животу страсно бранила. Та су прошла, бар за научну историографију. Разборити историчари данас одбацују тесногруди историзам с његовим робовањем традицијама, јер је он опасан за здрав развој. Историчари више не траже да мртви владају живима и не окивају нове мисли старинским веригама древних традиција. Модерни историзам признаје жељу за одржавањем само као једну развојну компоненту, која поред друге, жеље за напретком, одређује правац развоја. Док ова истина споро осваја свет, има код Срба чак историчара који су мишљења да је ради здравога развоја у будућности потребно не обзирати зе на древну прошлост. Нико мањи него умни Стојан Новаковић мислио је да нашу будућност треба зидати „на сувременом стању ствари, без обзира на оно што је било, да нам се ваља ослонити на снагу стварну и живу, ако мислимо да одговоримо народним тежњама у будућности". Нашу прошлост у Средњем веку он зове „бљутава", препушта је само историји, а „народни живот ваља слободно преуредити и без предомишљања, чврстом руком, упутити онамо куда га воде основе сувремене критике". (Годишњица, XXXI, 1912, 35. Упор. Archiv für slav. Phil., XXXIII, 1912, 466). Наша прошлост, пре свега, није бљутава, а онда, све то што Новаковић жели уопште није могуће. Као што се склоности наших предака не могу источити из нас, тако се ни традиције не могу изручити из наших душа. Но зато не морамо заостати у прошлости и дати се сапети њеним идејама. Горња Новаковићева мисао потекла је из бојазни да дух прошлости не би отровао садашњост и онеспособио је за развитак. Историчар, истина, он је био и родољубив политичар и, изнад свега, син народа у напону снаге, у коме и конзервативни мислиоци могу исповедати радикално кидање с прошлошћу, какво уопште није могуће. Но оно остаје карактеристично за смело српско слободољубље, жељно да се ослободи и свих окова прошлости, које држи опасним за развој у будућности. Али везе с прошлошћу не могу се ни поред џиновске воље прекинути, док се с мало напора могу утврдити и издвојити здраве

традиције из прошлости и на њима дићи зграда напредне народне будућности. У том послу може историографија бити нацији од помоћи. И с тим скромним сврхама истинитог обавештења ја приступам своме задатку да прегледам с вама југословенске мисли и подвиге у прошлости, а ви сами изводите закључке и поуке како најбоље умете. Научна историографија никоме не суди и никоме не намеће свој суд.

Југословени су после својих сеоба и након смештања у данашњим њиховим земљама били једнолик свет — исте крви, истог језика, једнаких традиција и истоветних погледа на живот. Као и сва словенска племена, била су, наравно, и југословенска истог начина живота и истих обичаја. Најјача веза између њих бејаше исти језик, јер Словени речју „језик“ означују и „народ“. Они су истојезични. И утицаји којима су после сеоба подлегли нису били јако разнородни, пошто су се, већином, сместили међу романизирано илирско и трачко становништво, с подугим хришћанским традицијама. О временима почетака друштвеног и државног уређења Југословена знамо веома мало. Први државни покушаји јављали су се без сумње у малим географским целинама, особито ако су у њима била ранија средишта римске државне организације. При томе племенска припадност јамачно није ограничавала државне формације, него само географски фактори и раније традиције. Кроз мутно разлагање нашег првога домаћега извора, Барског родослова, ми само назиремо прве српске и хрватске државе, сасвим једнолике, с могућношћу међусобног наслеђивања. Странци уопште нису опажали никакве разлике међу Југословенима. Они су сви за њих само Словени, а њихови државни покушаји Словеније. У истим почецима државних формација било је припадника наших различитих племена — међу корушким Словенима било је угледно племе Хрвата, а у широком појасу дотицаја Срба и Хрвата били су једни и други јамачно много измешани. У прелазу из примитивног многодржавља већим, боље уређеним државним целинама — изазваним опасностима споља и смутњама изнутра — губе се мање државне формације у јачим и примају њихово име, које се развија у народно.

Наши историчари расправљају обично с много стидљиве уздржљивости о почецима стварања јачих држава код Југословена под страним притиском. То је последица непознавања истих таквих процеса у целом свету или попуштања страним измишљотинама као су Словени показали нарочито мало смисла за државно уређење. Доказали су га, међутим, исто толико као и други европски народи, који су им утолико испредњачили, уколико су раније дошли у дотицај

с античким културним светом и настанили се у крајевима с јачом културном традицијом. Ништа више. И почеци наших држава стоје у несумњивој вези с ранијим политичким средиштима у нашим земљама. Словенци су се ослонили на знаменити римски центар у Вирунуму и сјединили језгру својих снага око њега, на Госпосветском пољу. Северним Хрватима наметнула се стародревна Сисција, Сисак, као средиште њихових напора око оснивања младе државе.

А јужни Хрвати имали су на претек прилика да се окупе око знаменитах римских места. Од те многобројности долази, ван сваке сумње, донекле и политичка и црквена раздробљеност ових крајева. Превладала је, разуме се, угледна Салона, са Сплитом у близини, који је остао и после хрватског смештања романски град, па је тако најзнаменитије хрватско културно средиште смештено у туђе место. То су Хрвати горко испаштали. Српске државне формације у приморју исто су тако мале испочетка као и хрватске. И оне су зависне од малих географских целина, карактеристичних за динарске пределе, и од множине старих места, изнад којих се ипак наднео древни скадарски град, средиште српске Зете. У загорју, где римски утицај није тако моћан, много су ређа својим ранијим развојем одређена политичка средишта. У Босни као да су готска насеља привукла нове словенске становнике и одредила њихова државна и црквена средишта, јер је толико занимљивих њихових остатака близу старе Врхбосне, недалеко од Сарајева. У Рашкој су географски и традицијски разлози наметнули као државно средиште град Рас, с његовим положајем од природе тврдим и важним, с природним везама и у јадранско приморје и у моравско-вардарску долину, с његовим пространим видицима и широким природним обласним границама. Тако је Рас постао средиште најпространије југословенске области и окупио око себе претежан део нашег најмоћнијег племена, Србе. Рашка, удаљена од знаменитих старих путова, дуго није изазивала освајачке тежње великих суседних држава као словеначке и северне хрватске земље, којима су ишле важне комуникације између Запада и Истока и из Панонске низине на Јадранско море. Оне су привлачиле прве велике силе у нашем суседству, после смештања Словена, Франачку и Бугарску, нарочито прву, супрот које је покушао кнез посавске Хрватске, Људевит, почетком IX в., из делова Словенаца, Хрвата и Срба, створити једну моћну државу.

Људевит Посавски је вајкадашња љубав наших историчара. У њему се гледа први важан југословенски владар, приписују му се свесне југословенске националне намере, у временима још не-

пробуђеног народног осећања. То су добронамерна претеривања, далека од истине. Људевит је јамачно био храбар војсковођа, можда је имао и државничког смисла, али свесног југословенског осећања није могао имати и, према томе, није га могао ни покушати остварити. Он се борио против франачке власти, и због њене огромне силе трудио се да окупи око себе што више сродних Словена. И то је знаменит покушај, који није успео. Људевит се опирао две три године Францима, али је пред добро смишљеним њиховим моћним походима морао умаћи Србима. Ту је, ваљда сметен избегличким страхом, убио свог домаћина и онда побегао међу јужне Хрвате да нађе смрт од Људемишла, ујака кнеза Борне, његова противника. Греши се, када се све ово прећути, да би се истакла могућност тадашњег јаког и јасног југословенског осећања. Њега није било; није било чак ни осећаја јединства међу самим Хрватима, једним, страсним противницима, и другим, пријатељима франачким. Људевитов покушај није никакво сведочанство да је тада постојала јасна југословенска свест, него је само доказ да су се Југословени под суровим притиском, франачким и бугарским, могли скупити у једну власт. И то је довољно.

Још мање се смеју изводити смели закључци о развијеном осећању српскохрватског јединства из бега српских кнежева Петра Гојниковића и Захарије Прибиславића, почетком X в., међу Хрвате. Кнежевски синови из Рашке, тада притиснуте бугарском варварском влашћу, прснули су, сасвим природно, и у суседну Хрватску, можда да се из ње, као Византији одане земље, упуте у Цариград. Жељу за заједничком државом тиме заиста нису показали. Цар Константин VII Порфирогенит сачувао нам је баш за та времена распоред српских и хрватских области, које су стварно биле државе, с примитивним државним знацима. Разлика између њих већ је постајала, иако је народ у њима био скоро истоветан, нарочито широки народни кругови, док се у врховима можда већ осећало разилажење. Хрвати и Срби у приморју су под јаким утицајем домаћих Романа, Италије и Франака, док су Срби у унутрашњости ученици византинске културе, добрим делом пуштене кроз словенску писменост охридског средишта, па зато присне и дубоке; Словенци су већ тада осећали на себи насртљиве походе германизације. Но све разлике између Југословена толико су ситне да су они странцима сасвим једнолик свет. Крсташи су на својим пролазима кроз наше земље наилазили само на истоврсно словенско становништво. Византинци, увек помало антикварни доктринарци, нису примећивали никакве разлике између Срба и Хрвата. Они су Србе звали именима ранијих народа у

српским земљама — Тривалима или Далматинцима, али и Србима, а да би ово име разјаснили они су му, каткад, додавали синонимне изразе, па су тако писали Срби или Дукљани, Срби које зову и Хрвати, Хрвати и Дукљани, Хрвати које зову и Срби и сл., хотећи, мислим, свима тим називима означити Србе, њихове знамените суседе у XI и XII в. Разлика између Срба и Хрвата тада јамачно није било великих, мада су имали различите државе, у којима је — и поред разноликих страних утицаја — правни ред био јако сличан. Организација им је сасвим једнолика, а обичајно право било је јамачно исто у свима, биле српске или хрватске. Но од XI в. почиње се већ између њих увлачити сила која их није цепала само у врховима друштва, него и много дубље. То је била подела хришћанске цркве у источну и западну. После ње затекли су се сви Хрвати са Словенцима у западној цркви, док су Срби расцепљени на два неједнака дела — мањи, југозападни, припао је западу а већи, североисточни, кренуо је за истоком. Хрвати су, истина, покушали да извојују народочити положај у западној цркви, да уведу богослужење народним језиком и тиме се приближе истоку, где је народном језику било могуће цвасти у цркви и у држави. Но дуга борба свршила се са сасвим малим уступцима словенском богослужењу међу Хрватима. С увлачењем конфесионалне разлике између њих и Срба настаје и несумњиво отуђивање, појачано престанком пуне хрватске државне самосталности и сједињењем Хрватске с државом туђег народа, Мађара; с њима их је везивала само иста конфесија, која тако постаје Хрватима, особито племству, и знак народности. У широке народне кругове увлачиле су се, међутим, разлике веома споро и у сасвим незнатној мери. Зато је много празног, још више злонамерног фразирања о неком потпуном западњаштву Хрвата и источњаштву Срба, јер су Хрвати увек одржавали везе и с истоком, а Српске земље биле су широм отворене и западним утицајима. Веома суптилна питања о струјама различитих културних утицаја на Србе и Хрвате заиста се не могу решити тривијализираним изразима — источњаштво и западњаштво. Најмање у простом народу, који се осећао свуда један и јединствен, где год је говорио истим језиком и живео по истим обичајима и у једнаким традицијама. Конфесија их није могла раставити. Чак ни вера. Босански Богомили звали су се Србима и имали изразито српске обичаје. Државне границе су, истина, ометале сталне дотицаје, различите вере и конфесије упућивале су развитак нације у различитим правцима, али језик се, с обичајима, ипак осећао као главна копча у нацији.

За језик нису постојале државне границе, њега, као везу из-

међу народа, нису могли избрисати ни крвави ратови. Византински историчари Никифор Григора и Јован Кантакузин оставили су нам о овом занимљиво сведочанство, за које ја много жалим што се чешће и разумније не истиче. Србе је скопчавало уз запад јединство језика с Хрватима, а везивала их је с истоком сличност језика с Бугарима. Те су се везе и поред недовољно развијеног народног осећања примећивале већ у Средњем веку. Када се бугарски цар Михаило здружио с Византијом да прогна Србију из долине Вардара и тако сатре њену моћ, он је с великом силом упао у српску земљу и стао је варварски пљачкати, робити, палити, воће и винограде сећи. Са Србима се сукобио код Велбужда 1330 и био потпуно поражен. Шта су Срби учинили са заробљеним Бугарима? Да ли су их повукли као робље? Нису. Само су им одузели оружје и пустили их у њихову отаџбину. То византински историчари сложно истичу, а Кантакузин додаје и разлог овом племенитом делу: с истоплеменим непријатељем, и после његове пљачке и рата, отмени српски противник тако је поступио.

Некако у исто доба почиње се ширити уверење о јединству Југословена и на други начин. Дотад је оно извирало из осећања једнакости језика и обичаја, а сада се стало ослањати и на науку. Већ сам споменуо да су византински писци Србе често звали Тривалима, именом илирског племена за које су веровали да је живело у српским земљама. Старост народа важила је онда као основа његова угледа. И Срби су то знали. Зато је преводилац Зонаре изједначио Србе с древним Дачанима, а Грци су гледали у њима потомке Илира. Пошто су Илири — како се знало — живели на целом подручју Југословена, то се преко историје почело да одомаћује схватање — да су и они један народ, пошто су потомци једног илирског племена. Док је прво осећање јединства, по језику и обичајима, скопчавало широке народне кругове, било је друго схватање подесно да увери о јединству учене народне претставнике. Но ја нипошто не смем рећи да је ма које од ових уверења било тако чврсто и активистичко да би из њега израстао напор за политичко сједињење свих Југословена. Њихов политички рад зависио је од географских фактора и државних тежњи. А самостална наша држава била је само Србија, док је самосталност Босне постојала само у временима слабости Угарске, која је од XII в. притискивала и Хрватску, мало мање него ли Немци Словенце.

За Босну, под крај владе и после смрти краља Лудовика Великога, често се мисли да је, понесена осећајем јединства Срба и Хрвата свога владара Твртка I, свесно остварила прву државу

Срба и Хрвати. Ја то не смем потврдити, иако би Твртко, рођен Бошњак, са сједињеном у себи крвљу Немањића и Шубића, по данашњим схватањима, могао бити за то подобан. Његова држава заиста је обухватала велики део Срба и Хрвата, но већи део Срба био је под другим владарима, а већина Хрвата није била у Твртковој власти. Историчаре је највише завела његова титула краља Срба, Босне и Хрвата, на слутње и тврдње далеке од истине; титулу краља Милутина „краљ Хрватске" доиста не вреди истицати, јер је она знак или разметљивости или пркоса, погоднија као пример цепања него сједињавања Југословена. Босански краљ Твртко I морао је у напону своје снаге доћи у искушење да разграна своју титулу, како су одувек чинили угарски владари, његови узори. Он није ширио своје државне границе у правцу модерних српско-хрватских тежњи, него је размицао међе босанског краљевства у правцу најмањег отпора и највеће користи, како се тада свуда чинило. Жудио је да изведе своју земљу широким вратима у јадранско приморје, онда богато, према сиромашном загорју. Зато га не треба, као неког националног политичара, истицати изнад цара Душана, који би, по таквим схватањима, испао слаб државник. Сва таква упоређења Душана и Твртка и препирке око њихове величине спадају, уосталом, у добронамерну литературу. Правац политици обојице био је одређен географским положајем њихових држава, ранијим традицијама, тадашњим стањем суседних земаља и њиховим личним схватањима, овима на последњем месту. И до династичких веза наших владајућих породица ја не држим тако много, како се то често чини, јер их је између Југословена и странаца било још више. У Средњем веку је цело племство нека виша нација над свима народима, која склапа везе вођене само династичким и државним разлозима, а основа југословенског јединства је у широким народним круговима.

Моћан талас сједињавања свих Југословена прелио је наше земље с турском влашћу нам њима. Где год су Турци дошли, ту су се, прво, почеле нагло губити сталешке разлике — све је постајало турска раја, даље, започеле су непрекидне миграције Срба и Хрвата према северу, особито Срба, који су тако доспели у све пределе југословенских земаља, изузимајући мале делове словеначких и хрватских северозападних крајева. Собом су Срби носили, као најјачи елеменат сједињавања, свој језик и своје традиције. Ранијих сметњи нашим дотицајима нестајало је с брисањем старих државних граница у пространој турској царевини. Пред муслиманским Османлијама ублажавале су се конфесионалне и племенске супротности — према

јединству Турака стварала се целина Југословена, а према муслиманском јединству хришћанска заједница. Српски језик био је, једно време, споразумни језик не само у Турској, него и с њеним суседима, а српски војници у турској и аустријској војсци и српски исељеници пронели су славу Косова и Милоша и Марка од Охрида и Прилепа све до изнад Будима. Тако се у горком болу робовања стварала могућност сједињења свих Југословена по крви, језику и традицији.

Није тачно када се тврди, како су везе Срба, Хрвата и Словенаца, после дугих векова раздвојености, биле пуне сродничке љубави. Нису. Срби су долазили највише као војници међу хрватске и словеначке кметове, с већим правима и са жељом да с њима деле земље које су тада они највише бранили од Турака. То је доводило до сукоба, но много краћих од тврдоглаве и страсне борбе хрватскога племства против Срба, од којих су желели начинити своје кметове, и римокатоличке цркве, што им је силом наметала црквену унију. Народ сам је, временом, осетио истоветност схватања и сличност економских интереса, па су се постепеним сживљавањем и међусобним претапањем први сукоби ублажавали — цео сиромашни југословенски народ осећао је исте противности према Турцима, племству, Немцима и Мађарима. Сви многобројни путници кроз наше земље истичу сродност или једнакост свих Југословена. Протестантски писци намењивали су Србима и Хрватима књиге штампане истим језиком, а наши први граматичари и лексикографи одлично су бранили једнакост њихова језика. Но више од свега тога сљубљује народ у једну целину — изједничивања језика, исте традиције и заједнички подвизи у борби против заједничких непријатеља. Ја нећу да прећутим да се разлике у конфесији осећају — римокатолици у Босни осећају притисак православног свештенства а православни у Хрватској морају да напрегну све народне енергије да би сачували своју веру. Но то ипак не онемогућује заједничку борбу против непријатеља, највећма испреплетану у Далмацији, коју су српски досељеници бранили с истом љубављу као и стародревни хрватски житељи. Ко може у тим борбама одлити српске јунаке од хрватских? Ко разјединити српску традицију од хрватске? Овој чврстој заједници у народу одговара песнички полет и учено одушевљење далматинских писаца XVI и XVII в. о јединству Југословена у пространој словенској целини. Они су изграђивали оно за чим и ми данас тежимо — националну свест у границама ширег и вишег јединства. Из тих схватања је никла прва историја Југословена од Мавра Орбинија 1601. Преведена на

српски 1722, постала је она извор свести о заједници свих Словена и јединству Јужних. Учени Хрвати, вешти латинском и талијанском, имали су још више извора за развијање југословенског осећања. Најважније је скупио и савршено сјединио с народном традицијом у складњу целину Андрија Качић-Миошић, чији се Разговор угодни народа словинскога (1756) читао и преписивао с истом љубављу у Далмацији и Славонији, као у Босни и Метохији.

Свест о великом пространству, слави и снази свих Југословена на једној страни и очевидно пропадање Турске на другој, изазивале су све јаче жеље за ослобођењем, с чијом било помоћу. И Срби и Хрвати сложно су се уздали у римског папу као ослободитеља, онда у талијанске и шпањолске владаре, али, наравно, највише у суседну Аустрију, особито од друге опсаде Беча, и у Русију, од ратова Петра Великога с Турском. Конфесија им у томе није сметала — Срби су писали исто тако одана писма папи као што су Хрвати одушевљено певали Петру Великом. Србе је, испрва, више привлачила Аустрија, нарочито после њене привремене власти над Београдом и делом Србије крајем XVII и почетком XVIII в. Опробану слободу нису могли заборавити. У тим узрујаним временима настали су, мислим, и магловити планови о сједињењу свих Југословена под Хабсбурговцима. Срби их нису смислили. Њима је мислио владати, у целом пространству старога Илирика, као српски деспот, гроф Ђорђе Бранковић. Али његов противник, Павле Ритер-Витезовић, као да је маштао о раширеном оквиру хабсбуршких земаља, које би обухватиле и све Јужне Словене, под именом Хрвата. Искрен родољуб, он је топло желео њихово ослобођење и сједињење, али је био толико срастао са службом Аустрији, да их није умео друкчије замислити ослобођене, него под њеном династијом.

Србима је, међутим, та аустријска власт све теже падала. Они су горко искусили и немачко лукавство и мађарски бес и језуитску упорну насртљивост. Да је Аустрија намерно бирала средства да Србе отуђи и да их упути Русији, не би их могла сигурнија одабрати. Србима су се, уосталом, већ вековима отимале очи за Русијом, слободном и моћном, истоверном и истоплеменом. Давнашње српско-руске везе ојачале су од почетка XVIII в. с руским школама међу Србима, које је митрополит Мојсије Петровић једва измолио да Срби с просветом не би усисали и унију. Русија је, истина, привлачила и римокатоличке Хрвате, али међу њима оданост Русији није могла захватити тако дубока корена у толико широким круговима као код Срба. Они су остали одани Аустрији,

с којом ни Срби не кидају, али већ у XVIII в. сањају о свом ослобођењу само с помоћу Русије. У мутној парници против Константина Кантакузина 1746 чула су се први пут јасна аустријска пребацивања Србима да раде и око пропасти Аустрије, не само Турске, и да изгледају своје ослобођење од Русије; оптужбе су сасвим сличне онима које су 1909 требале извести у Загребу на вешала српске познате родољубе. Збиља су Срби скопчавали своју судбину уз Русију, заиста су се утапали у Словенству и свој књижевни језик звали словеносрпским. Јован Рајић је чак намеравао написати српско-руску историју, али се проучавањем извора уверио да то није могуће, па је у својој Историји, завршеној после 1768, скопчао, место руске, хрватску и бугарску историју уз српску. Тако је он први међу Србима изградио научну подлогу за модерну југословенску идеологију; прошлост Словенаца није унео у своју Историју; о њима је Србима написао први извештај 1772 Захарија Орфелин. Рајићева Историја, искрено словенска и јужнословенска, била је нашим политичарима одличан путоводља у одређивању праваца националне политике. Сјајно их је водила. Док је Рајић своје читаоце приводио Југословенству ученим историјским разлагањем, освајао их је Доситеј Обрадовић за Југословенство убедљивим разлозима здравога ума и слатком дикцијом свога стила. Он је сам у себи срећно сјединио национално родољубље са широком љубављу према целом човечанству, и трудио се да их пренесе на своје читаоце. У свом првом спису, 1783, повукао је широке границе Југословенству, само по језику, без обзира на вере и конфесије да се пет година касније горко јада како Србе и Хрвате, „ништа... тако не раздељује и не очуждава колико цркве". Срби су у XVIII в. сви одани Русији. Образоване класе су фанатички русофилске, све су у Словенству. Хрватски народ осећа се као једно са Србима, између средњег хрватског и српског сталежа постоје и занимљиве везе, али виши хрватски кругови су се предали, скоро без изузетка, или Талијанима, или Немцима, или Мађарима. Њима су конфесија и сталешке привилегије језгра народности; 1790 предало је хрватско племство, ради сталешких привилегија, своју земљу потпуно Мађарима. Њему је Словенство туђе, па и Југословенство. Но под сам крај XVIII в. осећа се шири народни покрет и у образованом хрватском друштву, изазван насилном германизацијом и мађаризацијом и распаљен Француском револуцијом. Код Срба је осећање народности — због живе традиције — било одувек јако, а сада се под утицајем догађаја у свету и, још више, подигнуто српским успесима у борби против Турака, распламсало у одушевљено родољубље. Српски успеси у Првом устанку одушевили су, уосталом,

не само све Србе и Словене, него и сав слободољубиви свет; историчар Првог устанка, Хрват Гедеон Маретић, мислио је да тада није било поштенога човека кога српска борба не би испуњавала осећањем човечанског поноса. Срби су били претставници борбе потиштених за слободу.

Главни српски непријатељ — уједно и непријатељ слободе и напретка — била је Турска, али убрзо је поред ње стала и Аустрија. У своме мемоару за руског цара Александра I, 1804, заокружио је митрополит Стефан Стратимировић тако границе будуће Србије да је њима откидао од Аустрије Далмацију, од Боке до Шибеника, и Срем. Мислио је само на Србе. Новосадски владика Јован Јовановић захватио је, 1805, у свом одушевљеном прогласу у слободну отаџбину и Бугаре. Они су окупљали Југословене по конфесији. Странци не. Наполеон је у својим Илирским покрајинама обухватио већину Словенаца и Хрвата с делом Срба, 1809. Цар их је организовао као средство своје трговачке политике и као залогу смелих војних планова. Али за Југословене биле су Илирске покрајине, бар делом, и покушај ослобођења и делимичног уједињења. Карађорђе је осећао и истицао да су му оне, по свом народу, суплемене, јер Србија никада није осећала разлику конфесија као сметњу националном јединству. Ваљда у исто време, 1809, саветовао је Јован Стратико, заступник Далмације код краљевине Италије, стварање југословенске државе на основу националног јединства, „che li lega fra loro". Кратак живот Илирских покрајина продрмао је Словенце и Хрвате, унео је у њих бар мутне тежње за политичким национализмом, и, пошто су били слаби, ставио их је пред питање — на кога је најприродније да се ослоне? Сасвим је разумљиво што су Хрвати, пре свега, тежили за сједињењем хрватских земаља, нарочито оцепљене Далмације и одвојене Војне Крајине, док се код Словенаца, веома споро и неодлучно, будила мисао о сједињењу словеначких крајева у једну покрајину. Васкрсла Србија привлачила је само Србе из Турске, па и из Аустрије, јер српски устанци у Срему и у Банату довољно су показали — куда Срби жуде. Тешким ропством сатрвени Бугари, ипак су имали храбрости да на пролазу кнеза Милоша у Цариград поздраве у њему своје наде за слободом. За Србе и Бугаре није било никакве сумње где ће тражити ослонца за своје ослобођење и уједињење — у Србији и у Русији, истоплеменим и истоверним државама. Словенци су били под тако тешким немачким притиском да су тек скупљали храброст и снагу за осигуравање самосталнијег културног развоја као основе за, можда, далеко политичко ослобођење. За Хрвате је био положај најсложенији, пошто су њихове

образоване народне класе биле подељене на талијанске, немачке и мађарске поклонике. У још младој хрватској књижевности осећали су се и у правопису ти страни утицаји. Најопаснији међу њима био је мађарски, јер је био политички најјачи. На њ се највише ослањала хрватска писменост на кајкавском говору, „загребечком наречју", у ком је Тома Миклоушић још 1818 гледао „хорватски језик" и бодрио Хрвате да га не напусте ради „шлавонскога језика". Бранио је пропалу ствар. Штокавски српскохрватски говор, са својом напредном свежином и богатом традицијом, освајао је тада симпатије целога света. То је био говор ослободитеља Србије, на ком су испеване и испричане наше најлепше народне песме и приче, којим се, већином, служила и стародревна дубровачко-далматинска књижевност. Њим су говориле простране српскохрватске области, здравог народног осећања, неначете и неразједене страним утицајима. Његову походу није се могло одолети. Моћан савезник био му је велики романтички покрет, који је у српским народним традицијама гледао јединствено срећну основу модерног национализма. Победник на страни, заиста није могао штокавски говор бити побеђен у својој земљи. Пошто је романтика тражила народне почетке у што древнијој прошлости, то није чудо што су млади хрватски родољуби, у пријатељству са Србима, потражили чак илирску основу да на њој изграде свој народни препород. Образоване Хрвате требало је откинути од странаца, вратити их Словенству и обухватити их, с Јужним Словенима, илирским именом, којим су већ означавани сви Југословени, нарочито Срби. Њих је Аустрија и званично називала тим именом, па им је већ то уливало сумњу у цели Илирски покрет, од кога их је, још више, одбијао страх да Аустрија не узме на себе уједињење свих Југословена, у својој Илирији. Они су већ имали своје средиште за ослобођену и уједињену отаџбину, Србију, и нису хтели напуштати српско име за љубав илирског, него су место њега препоручивали југословенско. Своје Словенство су хтели и именом истаћи. Хрватима, све пунијим одушевљења за Словенство, било је Југословенство драго, у срцу јамачно милије од мртвог Илирства. Примили су, смелим полетом, штокавштину за свој општи књижевни језик, потпуно се сјединили са Србима и тако створили чврсту основу за изграђивање југословенског културног јединства. Да ли и политичког? Срби су могли гледати у Србији, тада малој, вазалној турској кнежевини, језгру своје самосталне државе, јер су у љубави смеле очи. А остали Југословени? Тешко, можда само најсмелији. Србија је, међутим, слутила у себи снаге потребне за велике жртве ради ослобођења и уједињења Југословена. Илија Гарашанин је 1844 своје трезвене политичке идеје умео

сјединити с месијанским словенским схватањима Адама Чартори-ског у свом Начертанију у једне складну целину о слободи Југо-словена, отетој од Турске и од Аустрије, подједнако непомирљивих непријатеља Југословенства.

Илирски покрет је припремио Хрвате да су 1848, у Буни, у моћном замаху стали поред Срба као мађарски непријатељи. Срби су били словенским осећањем тако прожети да на Мајској скуп-штини своје ослобођење нису умели друкчије ни замислити осим у јединству с Хрватима „на темељу слободе и савршене једнакости". То није био никакав преокрет за њих, али је важан прелом у хрват-ском политичком развитку што су чл. 7 Хрватског сабора 1848 Хрвати изјавили да сабор „на темељу слободе и савршене једна-кости... све тежње народа српског за своје собствене признаје". Тај сабор је раније негирао сва права православних Срба у Хрватској, а сада је бан Јелачић рекао у њему: „Ми смо сви један народ, оставимо Србље и Хервате". Овакви преломи не остају без реак-ција. Ја нећу да вам прећутим да је сам Јелачић правио разлику између Србијанаца и Срба, а аустријски, потоњи, министар поли-ције радо је забележио да загребачки виши клир није био одушев-љен Рајачићевом инсталацијом бана. Наравно. Незадовољника је било, али они су потиснути, бар за време, у позадину, и последице народ-ног братимљења из тих времена нису се дале у народу избрисати. Остало је уверење — можемо ићи заједно. Хрвати су дошли до веза са Србијом, дотле мало познатом, која је помагала Аустрију у борби против Мађара. Њено учешће у Буни испало је као неко полагање испита младе државе за акцију у Средњој Европи, као неко намерно доказивање да је кадра и кога другога — осим Турака — победити. Награде и признања од Аустрије није добила, али је привукла општу пажњу на своју снагу и, још више, на своје пожртвовно родољубље. Када је апсолутизам притиснуо Хрвате, они су били одмах начисто с тиме да њихова слободољубива штампа мора тражити уточиште у Србији. И нашла га је, као што су и основе за просвећивање Бугара стваране у Србији, када је она издавала њихове школске и родољубиве књиге. Тако је Србија, полагано, освајала свој централни положај у југословенском свету најсигурнијим оружјем — жртвама.

Већ 1848 истицало се у Војводини да би било паметније борити се против Аустрије за сједињење са Србијом него помагати неза-хвалну државу у борби против Мађара. Но тада је та мисао и у Србији примљена, међу одговорним политичарима, као политичка јерес. Аустрија је још изгледала страшна. Но десет година касније развитак Србије и порази Аустрије изменили су схватање. Пруски

конзул у Београду обавестио је своју владу о Светоандрејској скупштини и писао, како су се тада видели транспаренти с истакнутом надом за југословенским царством. На њ је мислио и кнез Михаило, када се 1859 разговарао с Кошутом о питањима Југоисточне Европе. У Загребу се израђивала учена југословенска идеологија, док се Србија спремала да је оружјем оствари. Хрватски сабор примио је закључак о југословенском језику и свеучилишту исте, 1861, године. Најдубљи идеолог Југословенства, Фрањо Рачки, неуморно је доказивао да је Јужним Словенима једини спас у јединству. Он је знао да међу Хрватима има бојажљивих мудраца који су хтели веровати да је самосталан културни развој могућ и у туђој држави, па да се не би морали борити против Аустрије. Одличним научним доказима он је сатро ову кукавичку веру и утврдио да слободног културног развитка може бити само у самосталној држави. Његове идеје су потекле из научног уверења, и зато нису биле колебљиве као Штросмајерове, који се поводио за темпераментом. Рачки је хтео да његови Хрвати не буду ни Полуталијани, ни Полунемци, ни Полумађари, него пуни Хрвати у самосталној Југославији. Хрватски сабор се 1867 изјаснио да су Срби и Хрвати један народ, не знајући да су неколико месеци раније то исто изјавили Бугари у Букурешту за свој однос према Србима, уговарајући „Југословенско царство.“ Фран Левстик је препоручивао Словенцима ослонац на Србе и Хрвате. Уједињена српска омладина истицала је јединство с Хрватима и сарадњу с Бугарима и Словенцима. Светозар Марковић је учио преко Заставе да су народне особине језик, навике и обичаји, с уверењем да су оне код свих Словена сличне, а код Јужних исте. Искрено Југословенство пунило је смелим полетом душе најбољих међу Југословенима, талога не, јер талог није способан за полет.

Распламтело југословенско одушевљење није тада довело до великих дела. Стигли су га тешки ударци склапањем аустријско-угарске и угарско-хрватске нагодбе и, још тежи, трагичном смрћу кнеза Михаила Обреновића, политичког носиоца југословенске идеје. Цело Словенство у Аустро-Угарској осуђено је нагодбама на службу Немцима и Мађарима, док је Србија улазила у доба регентства и, за њим, пуних унутрашњих криза влада кнеза и краља Милана и краља Александра Обреновића.

Уздам се да сте из досадашњега мога разлагања осетили да се решавање југославенског питања убрзавало у великим, светским сукобима — Наполеонову добу, Буни и потискивању Аустрије из Италије и Немачке. Међу Србима се то давно знало и слутило да ће се Југославени само ратом моћи ослободити, док су Хрвати и

Словенци веровали, бар већином, да ће се то моћи постићи државноправним надмудривањем или парламентарним препиркама. Ова разлика схватања отворено је избила приликом Љубљанске резолуције 1870, донесене под утиском немачких победа над Француском, од којих је Словенце језа пролазила, јер су очекивали, с разлогом, још јачу насртљивост германизације. Политички скоро непробуђени још 1848, сасвим збуњених политичких схватања 1867, сада су Словенци осетили да им је спас само у Југославији. Али каквој, у хабсбуршком оквиру или самосталној? Срби су мислили да су Словенци потпуно огрезли у аустријанству, па су били пријатно изненађени када су, бар код млађих, нашли мало разумевања за своја схватања о ослобођењу Југословена ратом и о уједињењу око Србије. Но донесену резолуцију нису ипак могли изнети без промена пред свој српски свет — где год је у њој реч о Хабсбуршкој монархији, то су Срби изоставили и тако у Застави и штампали, јер нису хтели решење југословенског питања у оквиру државе Хабсбурговаца. Светозар Милетић, слободољубив и храбар, поступао је, у овом случају, веома опрезно. Желео је прво уједињење Срба и Хрвата и окупљање самих Словенаца, који би се, по томе, с њима здружили. Он је мислио на рат с Турцима и с Мађарима, па није хтео навлачити још и срџбу Немаца због Словенаца. Плашљивцима је отворено изјављивао да се Срби „неће одати политици, која би од њи мостове преко Саве и Уне у корист хабсбуршке монархије градила." Отвореније се није могла одбити свака помисао на неку Југославију у хабсбуршком оквиру, о којој су сањали словеначки и хрватски политичари, више из страха пред старом државом него из одушевљења за њу. Старословенци су истицали да су Љубљанску резолуцију донели „kot pošteni avstrijski državljani", а Мразовић се давио у сплеткама да Хрватима остави отворена врата и према Немцима и према Мађарима и према Србима. Није могао да се узвиси до Милетића који није хтео веровати у остварење југословенског јединства у Аустро-Угарској и који је смело узвикивао: „Ми не верујемо — помозите нашем неверују." Мразовић, и многи с њим, то није могао.

Све већа несносност дуализма изазивала је код Хрвата и Словенаца планове о федерализацији и, још више, триализму Аустро-Угарске, с Југославијом као трећим равнопавним делом. Срби су били начисто с тиме да се таква Југославија не може остварити и знали су да понеки аустријски политичари само збуњују хрватске и словеначке племенске екстремисте да би их дражили против Мађарске и Србије. Најбољи међу Хрватима мислили су исто тако

као и Срби све до окупапије Босне и Херцеговине, а тада су се и неки међу њима пољуљали и почели се ломити између самосталне Југославије, са Србијом као језгром, и између Југославије, у хабсбуршком оквиру. Аустријске власти су вешто поставиле као мамац — Велику Хрватску, мада нису ни Далмацију, ни Босну с Херцеговином испуштале из својих руку. Главно је било да се баци јабука спора између Срба и Хрвата. Први су бранили своје право на поробљене земље принципима народности и самоопредељења, док су се други заклањали за државноправне теорије. Непријатељи Југословенства ликовали су, гледајући како јаз између Срба и Хрвата све дубље пуца. Старији родољуби стојали су пред њим или као страсни борци или са сентименталним уздасима. Омладина га се није заплашила. Гледајући чешке примере смишљеног ситног рада у народу, окретали су се омладинци од ове неплодне борбе крупним речима, у корист страних власника, и почели се обраћати народу, запуштеном од старијих политичара и њихове високе политике. Благосиљани од старих Југословена, изашли су млади 1897 пред нацију са старим идејама о јединству Југословена и с новим схватањима о раду у народу, који је истицала, истина само речима, као најпречу потребу још Уједињена српска омладина. С најгорим олошем сједињена Аустрија, покушала је спречити овај покрет жалосним Загребачким догађајима 1902. Али то су биле бедне методе спрам силе новог полета, који се још више захуктао откако је Србија, доласком краља Петра I на престо, решена унутрашњих смутња, стала на чело покрета и предала се мисли о ослобођењу свих Срба и Југословена.

Босанско питање било је још испречено пред покрет зближења, али се на српској страни слутило да ће бар млади Хрвати осетити коме служе, ако се слажу с Аустријом, и сложити се са Србима. На скупштини српске самосталне странке у Осеку 23 нов. 1903 говорио је Богдан Медаковић: „Ја мислим да ће се (Хрвати) одрећи својих погледа на Босну и у интересу целине попустити у овом питању. Ваљда ће увидјети да аустријска политика иде само за тим, да расели онај српски сој, коме је господство на челу записано, и који је господовао од старе босанске државе до данашњег времена. И кад Хрвати у овом добију чисте погледе, онда ћемо рећи, да је пала и последња преграда, која нас је... растављала". Она је, доиста, падала. Хрватски и словеначки омладинци нису само у тренутном заносу поздрављали Краља Петра I као свога владара, него су множили доказе за доказима да је њихова вера у обновљену Србију дубока. Поновљени Загребачки жалосни

ексцеси 1904 барем су заостајали за онима од пре две године. У целом народном развоју осећало се да Србија постаје средиште југословенских напора, дубљих од ранијих, лишених свих скривених намера и, што је главно, вољних да се поднесу и највеће жртве за остварење југословенске идеје. Београдски Словенски Југ био је прво политичко друштво с искреним југословенским идејама, коме је било на срцу само добро Југословена, и које није имало никаквих потајних конфесионалних или страних тежња, како је то код ранијих покрета бивало случајева. Чистота намера се, у здравом друштву, увек осети, и талас Југословенства из Београда брзо је захватио све све земље Јужних Словена. Осећа се свуда живља политичка радиност. Не кида се, наравно, са свима старим традицијама, али мени се чини да нови дух бије и из аката њима задахнутих. Речка резолуција од 3 окт. 1905 почива на традицијама, али тражи пуну равноправност Мађара и Хрвата, сасвим модерним средствима, да је, наравно, не нађе, док је Задарска резолуција, од 17 окт. 1905, основана на народним правима, захтевала равноправност Срба с Хрватима у Тројединици, којој се збиља ишло на сусрет. Начин како су Мађари примили ове обе резолуције упутио је Србе и Хрвате да се сложе у политичку заједницу, српско-хрватску коалицију. Овај знаменити корак може се упоредити само с илирским примањем истог књижевног језика са Србима. Последња, 9, тачка у прогласу коалиције, 12 дец. 1905, њена је језгра, јер се тиче српско-хрватских односа: „Уз увјерење, да народу нашему хрватскога и српскога имена нема љепше будућности а ни самога народнога опстанка без заједничкога и солидарнога рада обају дјелова народних, имаде да се одстрани свака и најмања запрека тому раду зајамченом равноправности и слободе српскога народа". Тако сви Хрвати и Словенци нису мислили. Чак и они који су били југословенске оријентације нису подједнако претстављали крајњу сврху уједињења Још су многи сањали о Југославији у хабсбуршком оквиру. Препоручивали су се, наметали су се Аустрији као њени спаситељи. У једном примећеном политичком саставу особито се истицало 1907 „Brez združene slovensko-hrvaško-srbske Ilirije ne more biti Aostrije". То је била појава сасвим болесна. Здрав народ мисли, пре свега, о свом добру, а не о спасу туђе, труле државе. Милетић је имао здравија схватања још 1870. После анексије Босне и Херцеговине, када се српски народ превијао под болом учињене му неправде, надметали су се намет-спаситељи Аустрије у истицању подређености добра Југословена срећи Аустрије — пре свега она и њено добро, па тек онда, понизни, они. Док су Срби, пуни срџбе, гледали у анексији

почетак краја Аустро-Угарске — сложни у томе с разборитом светском политиком — веровали су још многи хрватски и словеначки политичари, збуњени прошлошћу и устрављени пред новим видицима, да ће се из анексије родити срећна будућност њихова народа. После договора у Опатији и у Бечу, закључили су словеначки клерикалци и хрватска странка права, на заједничком састанку у Љубљани 20 окт. 1912, у интересу Хабсбуршке монархије као велике силе, јединство самих Хрвата и Словенаца, у духу странке права, и, наравно, у оквиру Аустро-Угарске. Прогласили су то њихово јединство пред Кумановску битку, уочи почетака великих српских победа у Балканској војни, које су испуниле поносом и одушевљењем не само Србе, него и национално здраве Хрвате и Словенце. Сва брига политичара са застарелим схватањима око обнове Аустро-Угарске изгледала је нашој омладини груб анахронизам. Југословенско питање решавало се на бојним пољима, а не у доконом мудровању преживелих политичара, често с рђавом савешћу према својој нацији. Омладински Покрет је сасвим отворено истицао — јединству се може доспети само ратом. Пред њим је ишло сједињење најбољих у нацији — научењака, уметника и новинара. Соколи су у два маха стремили уједињењу, 1912 и 1914. Срце југословенског покрета била је Србија. Зато је Ерентал у свом мемоару о анексији и тражио уништење Србије, наравно, ако је могуће, с туђом помоћу; већи део Србије нудио је Бугарској; у исто време су преко познате странке, у вези с једним отсеком генералног штаба Аустро-Угарске у Загребу, Хрвати збуњивани фантастичким великохрватским плановима. У рату балканских савезника с Турском гледала је Аустро-Угарска сигурну пропаст, Србије, а у рату с Бугарском још сигурнију. Преварена у надама, започела је 1914 сама рат са Србијом, који се распламсао у светску војну.

Изнурена у два ранија рата, Србија је ипак ушла у борбу за ослобођење и уједињење свих Срба, Хрвата и Словенаца с храбром пожртвовношћу, свесна колике ће жртве поднети у неједнакој борби. Влада је, у одлучним часовима борбе, изашла пред Народну скупштину 24 нов. (7 дец.) 1914 с овом изјавом: „Уверена у решеност целога српског народа да истраје у борби за одбрану светог огњишта и слободе, влада Краљевине сматра као свој најглавнији и у овим судбоносним тренутцима једини задатак, да обезбеди успешан свршетак овог великог војевања, које је у тренуцима, када је започето, постало уједно борбом за ослобођење и уједињење све наше неслободне браће Срба, Хрвата и Словенаца.“ Скупштина је одушевљено примила ову изјаву. Од ње Србија није отступила ни

у најтежим часовима горкога ратовања, када је гурана у искушење да за љубав мира измени сврху војевања. Са Србијом је осећао сав здрав део југославенске нације и подносио жртве за Југославију, мање од Србијиних, али од Србије високо цењене. Када су се у Аустро-Угарској, свуда побеђиваној и унутра разједеној, почели јављати јасни знаци наглог распадања, одлучили су се хрватски и словеначки заступници у Бечком парламенту на Мајску декларацију 1917 којом су тражили Југославију у хабсбуршком оквиру, који је неким потписницима био само изговор а другима света збиља. Она је брзо добила одговор у Крфском договору од 7 (20) јулија 1917 између краљевине Србије и Југословена из Аустро-Угарске, у ком је као сврха рата проглашена око Србије сједињена самостална Краљевина Срба, Хрвата и Словенаца. Тада је Србија држала на Солунском фронту бар делић ослобођене своје земље, око Битоља. Док се она, заједно с југословенским добровољцима и савезничком војском, спремала за велике напоре како би се пробио аустријски, немачки и бугарски ланац око Србије, дотле су се у Аустро-Угарској, која се разилазила од спољашњих победа над њом и трулежа у њој, водила велика борба око немачке превласти и око будућег уређења Аустро-Угарске као победнице. 2 авг. 1918 добила је Imprimatur књижица Алеша Ушеничника „Um die Jugoslavíja“, у којој се брани мисао о аустријској Југославији, сликају се њене добре стране за Аустро-Угарску и прети с опасношћу да би народ могао поћи за другом Југославијом, око Србије. Ово је последњи, јавни, крик за Југославијом у хабсбуршком оквиру, догађајима већ стварно сахрањеном 1 (14) септ. 1918 извршила је Шумадијска дивизија пробој непријатељског Солунског фронта. Остале војне јединице, савезничке и наше, раширile су га и нагло почеле искоришћавати. Цео Солунски фронт централних сила заљуљао се и расуо. Победа се нагло окретала савезницима који су, у исто време, на западу сломили немачки отпор. У залету, каквим се на огњиште жури, прелетеле су српске и савезничке чете Србију и избиле до Суботице, Темишвара и Љубљане. Југословени су били ослобођени. Југославија, драги сан наших најбољих синова, постајала је јава. Мале сметње уједињењу, последице отровних ресидуа дуге стране власти, брзо су отстрањене, и 1 дец. 1918 проглашена је слободна Краљевина Срба, Хрвата и Словенаца.

Велике сметње остварењу југословенског јединства које су долазиле од географских фактора давно је већ почела отстрањивати модерна техника, пред којом и највеће географске препреке

саобраћају морају устукнути. Друга велика сметња нашем сједињењу биле су многобројне, добро чуване, непријатељске политичке границе. Те више не секу југословенску нацију њеном средином. Оне су још остале, али су се повукле на болна места наше националне периферије. Грубих, материјалних елемената разједињавања Југословена више нема. Остале су само старе традиције, немили ресидуи стране власти над нашом нацијом, који, вешто потпиривани од наших непријатеља, успоравају духовно јединство Југословена, али га спречити не могу. Југословени су 1918 стали на природну стазу свог националног развитка и од ње их ништа не може одвратити.

Никола Радојчић

Црногорац Алфонса Додеа

Кад је славни Тартарен Тарасконац отишао у Алжир, у лов на лавове, поред толико других непријатности које су му се тамо десиле, треба забележити нарочито једну, највећу, са једним нашим човеком. На броду којим је путовао у Африку упознао се са некаквим црногорским кнезом Гргуром. Био је то врло леп човек, стасит, „нежан, кудраве, лепо зачешљане косе, глатко избријан." „Имао је лукав поглед, умиљат покрет, и нагласак мало талијански који му је у неколико давао изглед Мазарена, без бркова; сем тога био је врло јак у латинским језицима и цитирао је сваки час Тацита, Хорација и коментаре Јулија Цезара". Оволика ученост морала је оставити дубок утисак на наивног Тартарена, нарочито оно „чудновато одење" којим је био „сав искићен". Причао је да је „потомак старе наследне лозе", да су га браћа „прогнала још кад му је било десет година, због његових слободоумних начела", да је од тада путовао „по свету ради образовања и уживања, као Светлост филозоф". Био је чак и у Тараскону. Замислите Тартаренову радост! Да; три године. „И како се Тартарен чудио што га никад није срео у клубу или на шеталишту: „Ја сам врло ретко излазио"... одговорила је Светлост „избегавајући да о овоме говори". Провансалац је одушевљено слушао свога кнеза крај лепе крешчијске руменике, у гостионици „Код Платана," и дизао своју чашу „у славу слободне Црне Горе".[1]) А кад му је Гргур обећао да ће наћи ону лепу Маварку са два велика црна ока, „два црна кадивена цвета", чија је „лепа папучица клизила и скакутала као мали црвени миш по ње-

1) *Тартарен Тарасконац*, с француског Душан Л. Ђокић. Београд, Српска књижевна задруга, 1911, стр. 66—67.

говим гломазним чизмама" једнога дана у омнибусу,[1]) коју је узалуд тражио две недеље,[2]) заљубљен до ушију, он није знао како да захвали љубазном и оданом кнезу. „У платанима је певао славуј. Рачун је платио Тартарен".[3])

Добри Провансалац није ни сањао да има посла са најобичнијом варалицом и пробисветом, који се показао у правој боји још прве вечери када га је „радосан и поносит" поново нашао у салону за картање алжирског позоришта, где је Додеов јунак био дошао да потражи „заборава и спокојства срцу свом" рањеном. „Црногорски племић" је у игри карата дигао двадесет франака.[4]) Спријатељили су се. Али ће кнез Гргур од Црне Горе скупо да наплати своје услуге посредника, тумача, секретара и настојника дома у коме ће славни Тартарен да заборави на атласке лавове крај лепе Баје — тако се звала она Маварка — сладећи „оно ђаволско мирисаво слатко које помућује свест као Киркини напитци"[5]) „Нико вам тако као црногорски кнежеви не уме дићи препелицу с легала". Гргур је брзо пронашао Маварку. „Двадесет јој је година, лепа као лутка и већ удовица". Да умире Бајиног брата, „једног суровог Мавра који продаје луле на Орлеанској пијаци", дечка, међутим, коме је тринаест, највише четрнаест година, било је потребно куповати од њега луле, „туцета, рпе, товар лула". Наравно, Тартарен се узалуд питао шта ли то Баја ради са толиким лулама које он никад није видео.[6]) Али ни за тренутак није посумњао у поштење свога кнеза који је новац задржавао за себе.

Кад је страшни ловац оставио Бају и пошао да потражи лавове, са њим ће и кнез Гргур. „Зар ви мислите," каже му он тронут, „да бих вас ја пустио да идете сами кроз Африку, кроз ова дивља племена чији су вам језик и обичаји непознати.... Не! не! Славни Тартарене, ја вас више не остављам.... куда ви, ту и ја.

— О! кнеже, кнеже.

И Тартарен, сав блажен, притиште на своје срце храброга Гргура, помишљајући с поносом да ће и он, као Жил Жерар, Бомбонел и сви остали чувени утамањивачи лавова, имати једног страног кнеза који ће га пратити у лову."[7])

---

1) Id. 60.
2) Id. 61—64.
3) Id. 67.
4) Id. 65.
5) Id. 74.
6) Id. 67—68.
7) Id. 91.

Али је „страни кнез" најзад дочекао тренутак који је вребао већ месец дана. Једне вечери Тартарен је чуо рику лава. Желео је да стане сам пред страшну животињу, па „препоручи његовој Светлости да се не удаљава, и из обазривости повери му свој портфељ, повелики портфељ пун драгоцених хартија и новчаница, бојећи се да га лав ноктима не раздере." Кад је затим потражио свога црногорског пријатеља, овај је био умакао.[1]) „Доцније је Тартарен сазнао да је лепи кнез затворен „на пет година у лепом казненом заводу у Мустафи. Ухватили га, угурсуза, на делу." „У осталом", наставља Тартаренов сабеседник, капетан Барбасер, „ово му није првина да је у хладовини. Његова Светлост већ је издржала негде три године затвора...., И то, чини ми се, баш у Тараскону.

— У Тараскону! узвикну Тартарен коме наједанпут пуче пред очима". Сад му је било јасно зашто је кнез Гргур „знао само једну страну вароши". „Тараскон посматран из затвора"[2]).

Очевидно да Алфонс Доде није нашега земљака насликао најлепшим бојама. И зато, када је *Тартарен Тарасконац*, ускоро пошто је објављен, дошао до руку Црногораца, изазвао је, каже Симо Матавуљ, „велику сензацију". Роман је „немило дирнуо и господара, и његову дјецу". „Сјећам се", наставља писац *Бакоње Фра-Брна*, „да ми је кнегињица Милица, говорећи о томе, с горчином рекла: „Зар г. Доде није могао из наше земље што лепше изабрати, него једног пустолова, који се међу нама родио!? Један Француз на Цетињу који је позајмио Сими Матавуљу Додеово дело, по угледу на мото француског писца: „У Француској сваки је по мало Тарасконац", написао је на страни где је реч о Гргуру: „У Црној Гори сваки је по мало кнез Гргур"[3]).

Овај Француз претерује, јер је Доде најмање желео рећи да су сви Црногорци налик на пробисвета из његова романа; нити је што имао против нас и Црногораца, као што се мислило. Не треба заборавити да су и Тарасконци били кивни на Додеа што их је онако насликао. Најзад, познато је са колико је симпатија француски писац говорио о нама на другом једном месту, у *Прогнаним краљевима*. Прогнани краљ Кристијан, „победилац са Мостара и Ливна", владар је Илирије, Далмације и Босне, са престоницом у Љубљани. Краљица Фредерика је врло симпатична кршна Далматинка. Све су личности из овога романа наши људи: наследник

---

1) Id. 98, 101.

2) Id. 107—108.

3) Симо Матавуљ, *Биљешке једнога писца*, Београд, Време, 1921, стр 200— 201.

престола, кнез Зара, краљев саветник Бошковић, краљичина дворкиња Далматинка Печа, разни кнежеви и кнегиње, од Требиња, од Велико итд. Знамо још да је Доде намеравао да обради исти предмет и у драми у пет чинова, *Краљици Фредерики.* У његовим забелешкама које се односе на *Прогнане краљеве* има података о нама, нашим гуслама и гуслару, о колу, о хајдуку Радојици, о нашој народној ношњи.

Наша осетљивост биће још умирена и чињеницом да је лажни кнез Гргур од Црне Горе заиста постајао, истина под другим именом. Звао се, управо назвао је себе, Дука од Медуна. Седамдесетих година крстарио је по Европи, где је чинио најневероватније подвиге. Тај необичан авантуриста са Цетиња, родом из Бјелопавлића, био је за дуго предмет разговора и писања у новинама у своје време. У свет одлази врло млад, вероватно прво у Србију, где је имао рођаке, а одатле у Италију, Француску, Немачку и Грчку. Знао је четрнаест језика, био „природне и јаке интелигенције", оперисао врло вешто и радио „у великом стилу".[1]) Број жртава које је пристојно „оперушио" био је врло велики. Када се представљао „владама и појединцима као црногорски кнез и нашљедник престола", многи су му озбиљно поверовали. Био је примљен у Тијеријама код Наполеона III. „Спријатељио се са многим француским и руским великашима у Ници и Монтекарлу". У Италији се био ожењио некаквом грофицом ди Кастелфидардо и са њом имао сина. Једно време био је и Гарибалдијев ађутант. Кад је дошао у Немачку, саксонски краљ дао му врло висока одликовања, па је „у његову част држао војну смотру".[2]) Најзад су га домамили у Црну Гору и ухватили. Кад су га на суду, где је био дошао и кнез, упитали зашто се представљао као кнежев брат? он је одговорио: „Па господару, ја сам још у ђетињству чуо, ђе ти велиш, да смо ми Црногорци браћа, а ја нијесам крив што су они бестије". Доцније, оронуо и стар, сиромашан и заборављен, животарио је овај занимљив човек „пишући молбе и жалбе Црногораца кнезу", и сећао се с тугом некадање славе. Пропио се, и пијан „приказивао се дипломатама и странцима: Дука од Медуна (Duc de Medona, avocat national). Говорио је француски још прилично, талијански слабо; од осталих дванаест језика не остаде му, у некад силној, памети ни ријечи".[3])

Алфонс Доде је „обесмртио" нашега Дуку. Срео га свакако негде у Француској, ако није о њему знао по причању. Али није

---

1) Id. 200—201.
2) Id. 198—199.
3) Id. 200.

искључено да је желео насликати и коју другу личност од оних које је срео у животу. Знамо да је седамдесетих година прошлог века било пуно странаца у Алжиру, нарочито Руса, Немаца, Енглеза, који су ту дошли са хладног Севера да потраже сунца. Било је међу њима и принчева, чак и један словенски, некакав Сергије Хорусов, Рус који је становао у близини хотела у коме је био одсео Алфонс Доде за време бављења у Алжиру.

Најзад, што је француски писац изабрао ову загонетну и занимљиву личност свога романа баш међу нашим људима, има и других разлога. Мени се чини да је најглавнији тај што је Алфонс Доде, писац из доба Реализма, желео да се подсмене оном лудовању романтичарске Француске за све што је необично и егзотично. Егзотичан је био за њу и Балкан, не само Исток. У првој редакцији Додеова дела, тада само приповетци *Шапшен уштамањивач лавова* доцнији пустолов јесте један сасвим обичан лопов, Арапин; тек ће затим да му да име и титулу црногорског кнеза. У Француској, поред Турака и Румуна (Valaques), исто тако су у моди и Црногорци између 1822 и 1870. И они су били предмет истог књижевног и уметничког одушевљења Француза за све оно што има боју Истока. Румуни и Црногорци делили су подједнако почасти француског друштва; оно се врло живо интересовало са борбу коју су ови водили за несависност седамдесетих година. Румуни и Црногорци одушевљавали су париске салоне, кадгод би се појавили у својој живописној народној ношњи. Међу њима се једно време виђао и кнез Никола, који је дошао на Међународну изложбу 1867, са свитом исто тако одевеном у лепа црногорска одела. Њих је видео и млади Алфонс Доде, и учинили су му се смешни као и све оно претерано одушевљење његових земљака за Балканце. Па је дао, очевидно с намером да се свему томе подсмене, врло занимљив портрет кнеза Гргура од Црне Горе.

Д-р Милан Марковић

*Срби и Ракоцијев устанак**)

Фрањо II Ракоци, по коме је устанак добио своје име, рођен је 27 марта 1676 у Борши, жупанији Земпленској, као потомак једне старе племићске породице. Његов деда Ђорђе Ракоци и отац Фрањо I Ракоци били су велике војводе-кнезови Ердеља. Мати његова, Јелена, била је кћи Петра Зрињског, те је тако и сам Ракоци имао словенске крви, ма да се осећао и мислио само и једино као Мађар. Оца је изгубио кад му је било месец дана. Своје детињство и младићско доба Ракоци је провео под врло тешким приликама. После очеве смрти, мати му се преудала за мађарског војводу Емерика Текелија. Када Турци заробише Текелија и пошто аустриски гене-

---

*) Дела којима сам се служио за овај рад: Acsády Ignácz, Magyarország története. Budapest (1898) VII kötet, Адамовић Јован, Привилегије српског народа у Угарској и рад Благовештенског сабора 1861 године (1902); Biedermann, Die russische Umtriebe in Ungarn. Insbruck (1897); Belitsch Al. et Mihaldjitch St., La Baranja. Paris (1919); Витковић Гаврило, Споменици из будимског и пештанског архива. Гласник српског ученог друштва. Друго одељење, књ. III. (1875); Витковић Гаврило, Прошлост, установе и споменици краљевих шајкаша од 1000 до 1872. Гласник српског ученог друштва 67 (1887); Csuday Eugen Dr, Die Geschichte der Ungarn. Pressburg (1900); Gašpariková Anna, Povstanie Rákócziho a Slovania. Sbornik Filosofické fakulty university Komenského v Bratislavě. Ročnik VII (1931); Грбић Манојло, Карловачко владичанство I. (1891); Грујић Радослав, Како се поступало са српским молбама на двору ћесара аустриског последње године патријарха Арсенија III. Чарнојевића. Нови Сад (1906); Dudás Gyula, A bácskai és bánsági szerbek szereplésének története 1526—1711. Zombor (1896); Ивић Алекса, Историја Срба у Војводини. Нови Сад (1929); Lefaivre Albert, L'insurection magyare sous Francois II Ragoczy 1703—1711, Revue des questions historiques LXIX (1901); Пандуровић Бл., Из прошлости барањских Срба, Осијек (1923); Mihaldjitch Stevan, La Baranya. Paris (1919); Емил Пико, Срби у Угарској, Превео са француског Д-р Стеван Павловић. Нови Сад (1903); Радонић Јован, Прилози за историју Срба у Угарској у XVI, XVII и XVIII веку I, Нови Сад (1909); Радонић Јован, Срби у Угарској. Ниш (1915); Радонић Јован, Барања. Братство XV (1921); Руварац Иларион, О пећским патријарсима од Макарија до Арсенија III. „Истина“ за 1888. Задар; Руварац Иларион, Одломци о грофу Ђорђу Бранковићу и Арсенију III Чарнојевићу патријарху с три излета о т. зв. великој сеоби српског народа. Београд (1896); Schwicker J, H. Politische Geschichte der Serben in Ungarn. Budapest (1880); Szalay László, A magyarországi szerb telepek jogviszonya az àllamhoz (1862); Fiedler Joseph, Actenstücke zur Geschichte Franz Rakoczi's und seiner Verbindungen mit dem Auslande. (Fontes rerum Austriacarum, XVII). Wien (1858); Freihern Karl von Czörning, Ethnographie der österreichischen Monarchie I—III. (1855—57); Heller F., Militärische Korespodenz des Prinzen Eugen von Savoyen I, Wien (1848); Hornyik János, A ráczok ellenforadalma (1703—1711). Századok o magyar történelmi társulat közlönye. Pest (1868); Скерлић Јован, Српска књижевност у XVIII веку. Београд (1923); Ћоровић Владимир, Историја Југославије. Београд (1933) и A Pallas nagy Lexikona. XIV kötet. Budapesten (1897).

рал Антони Карафа заузе са војском град Мункач 1688, аустриска влада одвоји Ракоција од мајке и стави га под туторство кардинала Колонића, који је био велики непријатељ Мађара. Овога пута аустриски двор је поступио са младим Ракоцијем исто онако као што је 1671 поступио са децом Петра Зрињског, када их је после очеве смрти одвојио сд мајке и послао у манастир. Колонић пошаље младог Ракоција право у Чешку, у Најхаус, у један језуитски манастир, а затим у Праг, да студира филологију. Заузимањем свога зета Аспремонт Рокхајм Роберта, Ракоци је дошао из Чешке у Беч, где буде 1793 проглашен за пунолетног и преда му се његов део имања на руковање. 1694 постављен је за жупана моришке жупаније. 1696 Ракоци ступи у војску и ожени се хесенском принцезом Шарлотом Амалијом. Сасвим супротно мађарском племству, које је Ракоција примило са извесном резервом и неповерењем, мађарски народ га је примио веома добро. Он је у Ракоцију гледао свога вођу. Надао се да ће доласком његовим настати боље прилике за њега. Од смрти Ракоцијева оца 1676, прилике су се у Мађарској увелико измениле; услови за живот мађарског народа постајали су све тежи и тежи.

Године 1697 изби буна у Мађарској. Ракоци није био за буну, јер је сматрао да још није погодно време за дизање буне. Да би доказао да нема никакве везе са побуњеницима, ни удела у буни, оде у Беч. Буна буде угушена. Аустриска влада посла комисију на лице места ради истраге и кажњавања криваца. Комисију су сачињавали од стране аустриске генерал Корбели, а од мађарске стране Никола Берчењи. Пошто су главни организатори и покретачи буне били побегли преко границе, то се комисија врати без успеха. Овом приликом Ракоци се упозна са Берчењием у Еперјешу. После тога утицај Берчењиа на Ракоциа постајао је све већи. Берчењи је говорио Ракоциу како би он једини од мађарских великаша могао повести неку акцију против аустриске реакције и ослободити Ердељ и целу Мађарску испод аустриске власти.

У ово време — око 1700, неизбежно је претстојао рат између аустриског цара Леополда I и француског краља Луја XIV, јер су обојица претендовали на шпански престо, пошто је Карло II био тешко болестан, а није имао наследника. Француски краљ Луј XIV је дознао да је мађарски народ признао Ракоција са вођу, дође с њим 1701 у везу и обећа му помоћ у случају устанка Мађара за ослобођење од Аустрије. Овакву своју политику помагања Мађара против Аустрије, француски краљ је подржавао још од 1666, када је ступио у везу са Фрањом Ракоцијем I и Петром Зрињским,

обећавши им помоћ у борби против Аустрије. Од својих веза са Ракоцијем Луј XIV је очекивао користи за своју политику. Он је желео да аустриска влада пошаље један део своје војске против Мађара, у ком би случају бројно ослабила аустриска војска према француској војсци. Аустриски цар Леополд, који је дознао за преписку између Луја XIV и Ракоција, нареди те се Ракоци 28-IV-1701 ухапси и одведе у Еперјеш. После три месеца одвели су га у Винернајштат где је требало да му се суди. У исто време кад и Ракоци' похватани су и остали саучесници у преговорима са Лујем XIV у припремању буне против Аустрије, сем Берчењија, коме је успело да побегне преко границе. Ракоци је требао бити погубљен, али му у последњем часу успе да побегне у Пољску, благодарећи својој жени и помоћнику полиције. У Пољској Ракоци више није имао потребе да крије своје осећаје и намере, састане се са Берчењијем и отворено почне да ради на ослобођењу Угарске.

Стање Угарске у ово време, — које је претходило Ракоцијевом устанку, — било је веома тешко. С једне стране Турци, а с друге Аустријанци кињили су и пљачкали мађарски народ. После заузећа Будима 1686, аустриска војска је загосподарила Угарском и опустошила је без икакве одговорности. Ракоци, у својој биографији, описује речима највећег очајања страшне муке које је мађарски народ претрпео од аустриских „дивљих хорди". Незадовољство је расло сваким даном. Мађарски народ није више могао да подноси аустриска насиља и велике намете, пошаље своје изасланике Ракоцију, који је тада живео у Варшави, и позове га да се врати у отаџбину, где га народ очекује као свога ослободиоца. Ракоци се одазвао позиву мађарског народа, пошаље неколико застава и изда потребна наређења. На први знак буне сакупило се око 6—7000 сељака који, вођени огорчењем, нападоше на племићске курије. Племићи, под вођством Каролија, а уз помоћ војске, потукоше их. Да би доказао своју привржености Аустрији, Карољи оде у Беч, однесе неколико застава, које је у боју задобио, изађе пред дворско веће са неким предлозима, али кад би одбијен, придружи се Ракоцију. Ракоци дође у Угарску 15 јануара 1703. Са његовим доласком је, углавном, устанак и почео. Први Ракоцијеви успеси привукоше устанку и онај део племства, који му, у самом почетку, није хтео прићи, а кад Ракоци пређе Тису, онда му се придружи и ердељско племство. Није прошло ни пола године од како је устанак почео, а у рукама устаника налазило се већ неколико градова. Сада је Ракоци радосно јављао Лују XIV: да је ослободио Угарску све до Дунава.

Аустрија се у ово добо налазила у веома тешком положају: с једне стране претила јој је опасност од спољних непријатеља, а с друге су је слабиле унутрашње борбе. Аустриска влада прво покуша да придобије уза се стране силе, па кад јој то не испаде за руком, она се обрати устаницима, обећавајући им разне повластице и смањење пореза. Али, кад ово не поможе, она образова „контра табор" и упусти се у борбу с устаницима на местима још непоседнутим од Мађара. У борби против Мађара Аустрији није била довољна само њена војска, већ се обрати и Србима за помоћ.

Ракоцијев устанак добро дође Србима, али не да се и они побуне против Аустрије, већ да још једном поднесу аустриској влади своје захтеве у погледу стечених повластица и ранијих обећања. Истина, Србима се реч толико пута за то давало прилике, али они, неискусни, а уз то верујући разним добивеним обећањима, остајаху на ономе од чега су полазили. И заиста, од како су Срби, под својим патријархом Арсенијем III Чарнојевићем, 1690 прешли из своје домовине преко Саве и Дунава и населили велике делове пусте аустриске земље, не добише скоро никакве уступке.

Почетак турско-аустриског рата 1683 обележава читаву епоху не само у историји мађарског народа, већ и у историји Срба у Угарској. У великој борби испод Беча, у којој су и Срби учествовали на аустриској страни, Турци су претрпели пораз и почели су се повлачити у нереду. После пораза Турака на Мохачу 1687, аустриска војска је без икакве тешкоће продрла до Саве и Дунава. Турска власт у Угарској била је пољуљана. Аустриски војсковођа Лудвиг Баденски, после победе код Ниша, оде на Видин па ухвати везе са аустриском војском у Ердељу, а ђенерал Пиколомини сиђе на Косово. Својим добрим понашањем Пиколомини је задобио Србе, те су му српски устаници чинили велике услуге. Заузео је Скопље, Пећ и Призрен. Патријарх Арсеније, верујући да ће аустриска војска победити у овом рату, напусти своје везе са Млетачком републиком и стане се приближавати Аустрији. Последица оваквог патријарховог држања била је та, да је велики део српског народа ступио у аустриску војску и с њом се заједно борио против Турака. После смрти Пиколоминијеве 1689, прилике су се доста измениле. Цар Леопол је морао 1700 послати један део своје војске на Рајну против Француза. Тада велики турски везир Мустафа Ћуприлић напрегне све силе да спреми турску војску за велики напад против аустриске војске. У јануару 1690 аустриска војска је претрпила пораз код Качаника, те се морала повлачити према Сави и Дунаву. Срби, у тим крајевима, пошто су се много залагали за

Аустрију, нису смели дочекати Турке, те се почеше и они повлачити са аустриском војском.

Како је рат са Француском још трајао, а Турци почели све јаче и јаче нападати, Леополду је била потребна помоћ. Он изда 6 априла 1690 проглас народима у Турској којим их позива у борбу против Турака, обећавајући им за то разне повластице. У исто време Леополд упути позив патријарху Арсенију. Налазећи се у тешкој спољашњој ситуацији цар је изашао у сусрет жељама српског народа: српски народ се признаје за целину у верском и политичком погледу и дозвољава му се да се може населити у унутрашњост аустриске државе. 11 априла 1691 цар Леополд I је потврдио избор Јована Монастерлије за српског подвојводу. Окрузи и градови у Угарској нису се противили настањивању Срба на њиховим територијама, јер су их држали за привремене становнике, док се њихова отаџбина не ослободи од Турске. Срби, настањени по селима, одвајали су се потпуно од Мађара, док су по варошима и градовима, у вези са трговином и занатством, ступали у грађанске редове. Да би што боље искористио снагу Срба, аустриски двор је решно да Србе групише око турске границе. Српски народ је требао „да се пресели у интересу свом и царства између Тисе и Дунава." Срби око границе вршили су своју одбранбену дужност на граници, као саставни део царских трупа, а били су потчињени самој царској власти. 1699, после Карловачког мира, решено је дефинитивно питање насељења Срба. Основана је потиско-поморишка војна граница, коју су Срби населили.

Како је аустриско-турски рат још трајао, то цар Леополд и аустриска влада 1696 даду Србима нека обећања и прошире им њихове повластице. Борбе су ускоро почеле свом жестином. Принц Евгеније Савојски победи турску војску код Сенте 12 новембра 1697. Турско-аустриски рат заврши се Карловачким миром 26 јануара 1699. Срби, који су се надали да ће се њихова отаџбина ослободити испод турског ропства, нису се много обрадовали овоме миру, јер њиме ништа не добише. После Карловачког мира не беше дуго слободног дисања у аустријским земљама, јер ускоро изби рат за шпански престо и Ракоцијев устанак. Срби узеше учешћа у овоме устанку, али не на страни Мађара, нити као побуњеници, већ као савезници Аустрије, или боље рећи као помоћни одреди аустриске војске. Изузетак је био само са Србима око реке Мориша, који су показивали извесну тежњу да се солидаришу са Ракоцијевим устаницима. Срби у шемлачком шанцу (војничко село), западно од Арада, на реци Моришу, каже Дудаш, побуне се про-

тиву свога капетана и одрекну послушност аустријским властима. Аустриски војсковођа Евгеније Савојски издао је заповест управнику града Арада да Србе макар и силом, задобије за Беч, а побуњенике да казни смрћу. Тако је овај мали покушај Срба да се окрену против Аустрије био осујећен у самом зачетку. Још у самом почетку устанка аустријска влада је обећавала Србима разне повластице, само да би их придобила на своју страну. И ма да су Срби добро знали како Аустријанци испуњавају своја обећања, ипак су у борби учествовали, јер су се надали да ће аустријски двор бар овога пута увидети какву сигурност и ослонац има у њима, те ће им признати и испунити ранија обећања, и повластице.

Ракоци је у почетку устанка са својим четама добро напредовао. Али, кад за главнокомандујућег заповедника аустриске војске дође генерал Хајстер, кога су помагали српски добровољци под заповедништвом подвојводе Јована Монастерлије, ратна срећа се окрену у корист Аустрије. Сада се српска помоћ учини обема странама (Аустријанцима и устаницима) тако знатна, да је и сам Ракоци упутио писмо српском патријарху с позивом: да му се са целим народом придружи, уверавајући га да ће испунити све повластице Србима обећане од Леополда и да ће патријарху исплатити 20.000 угарских форината као награду за његов напоран рад. Он је исто тако обећавао Србима да ће их ослободити плаћања разних дажбина. Ако пак Срби не буду хтели пристати уз мађарске устанике, Ракоци им је претио: „да ће их све без милости ставити под нож па и саму децу, тако да им ни трага не остане у угарској земљи". Али се Срби не дадоше тиме заварати нити уплашити. Знали су они да их Ракоци не трпи, и да ће то обећање, и ако се испуни, бити само привремено, па не само што га одбише, него и писмо у Беч послаше. Патријарх је у том тренутку вероватно мислио, да му је то врло згодно дошло да покаже аустријском цару не само своју и свих Срба привржености, него и то како се дате обавезе имају чувати и обећања испуњавати. У исто време патријарх је рачунао и на то, да ће бечки двор, може бити, после овога обратити мало више пажње на Србе, ако мисли да их привеже за себе.

Срби су се под заповедништвом Јована Монастерлије храбро борили код Сегедина, Печуја, Кечкемета и других места. Они су се тако снажно борили и такву активност развили, да је њихово име постало страшило, те их Мађари називаху „vad ráczok" (дивљи Раци). И у Ердељу су Срби показали велику храброст у борби са устаницима. У својим мемоарима Ракоци каже да су 1704 Срби постали сасвим озбиљни противници устаника. У једној својој по-

руци Ракоци наређује генералу Форгачу „да пошље своје трупе око града Ђула, да се Срби не би кренули, а он ће са Немцима, без Срба, лако на крај изаћи.“ Да би припретио Србима између Дунава и Тисе и спречио им даље њихове пљачке и злостављања мађарског народа, Ракоци одлучи да поведе офанзиву против њих. Ракоцијев поход у ове крајеве трајао је само три недеље, али је он био довољан да очисти ове крајеве од Срба. Без икакве препреке Ракоци је дошао до Бача и заузео га, па је преко Тителa дошао до Сегедина. За Србе је тада настало тешко стање. Пошто Мађаре нису смели дочекати, разбегли су се на све стране; једни су бежали у мочварне пределе а други у турске земље. Они који су остали на својим огњиштима, у већини случајева били су жртве разјарених и осветољубивих Мађара.

Пошто су Срби показивали велику верност према аустриском цару, то му патријарх Арсеније 18 децембра 1703 пошаље једну молбу, у којој је изнео потребе српског народа у Аустрији. У молби је нарочито обраћена цару пажња на члан 17 ове молбе, у коме се говори о додељивању српском народу земљишта за насељавање. На патријархову молбу одговорило је Ратно веће. У одговору је нарочито обраћена пажња на добру вољу цареву да изађе у сусрет српским жељама изнетим у молби, и да ће све бити испуњено, само док се поврати мир у Угарској. После смрти Леополда I (1705), патријарх се направи да није разумео смисао одговора на његову молбу, и да би се уверио како мисли о његовој молби Јосиф I, наследник Леополдов, пошаље 16 јула 1706 на двор другу молбу, у којој је поново изнео раније захтеве и упућивао цара у српске ствари. У патријарховој молби жеље и тражења Срба изнете су у 24 тачке. Поред осталог, Срби су тражили да им се дозволи слобода вере, слобода подизања штампарија и школа, да се забрани називање Срба погрдним именом „шизматици“, да се у правима изједначе са Мађарима који су се показали као непријатељи аустриске државе, да народ изабере два дворска саветника који ће бити постављени у Угарску дворску канцеларију са одређеним правима, равноправност српских официра и војника, накнаду штете, признање српског племства. За себе је патријарх тражио да му се даде 20.000 форината на име одузетог добра Сечуј, 16.000 форината на име заостале плате, титулу царског саветника и кнеза од Албаније, да му грб буде наследан у породици итд. Аустриски двор умео је врло добро да схвати од какве му је важности била српска помоћ у ово доба, те одговори да ће цар учинити све за Србе. Сам Јосиф I издао је 7 августа 1706 једну посланицу, у којој је признао

Србима Леополдове повластице, дате им као гостима; нови цар их признаје за своје поданике. Патријарху је дато племство и додељен му је Даљ на уживање, с тим да се сме ту и настанити.

Док су Срби гледали да извојују ове повластице, почела је аустриска влада да преговара са Ракоцијем о миру, али од преговора не би ништа. Надајући се успеху, Ракоци је постављао такве услове, које Аустрија није могла примити. Између осталог, он је тражио да Енглеска, Француска, Холандија и друге веће силе гарантују одржање закљученог мира.

После Леополдове смрти изгледало је да ће се стање у Аустрији побољшати, јер је на аустриски престо дошао Јосиф I, према коме су Мађари били доста наклоњени. Јосиф I, да би доказао како жели мир, смени аустриског војсковођу Хајстера и на његово место постâви Хербовила. Али, Ракоци дозна од својих агената из Беча, да Јосифова мирољубивост није на искреној основи заснована и да је Јосиф тајно послао један део своје војске у Ердељ против устаника. Зато он промени своје држање према Јосифу. Одмах пошаље Бањањија и Каролија да преко Сегедина задрже Хербовила. Хербовил би рђаво прошао да му Вараждинци и српски добровољци не притекоше у помоћ. Помоћу српских добровољаца Хербовил победи Ракоцијеве устанке код Жибоа 11 новембра 1705.

Цар Јосиф је посредстством енглеских и холандских дипломатских претставника почео у пролеће 1706 да преговара са мађарским бунтовницима. Преговори су били на добром путу, али до споразума опет није могло доћи, јер је Ракоци и овога пута постављао тешке услове и готово с планом радио да омете споразум. Ракоци је био убеђен да ће његови побуњеници изићи из борбе као победиоци. Прекинувши сасвим везе са аустриским двором, Ракоци је тражио ослонца на другој страни. Благодареће тешком спољном положају у коме се Русија у ово доба налазила, због рата са шведским краљом Карлом XII, Ракоци је нашао, бар привидно, потпоре код руског цара Петра Великог. Покушај руског цара, да посредством свога посланика у Бечу, придобије аустриског цара за себе, остао је без успеха. Један од разлога зашто аустриски двор није хтео ступити у пријатељске односе са Русијом био је тај, што су се аустриски министри бојали да руски цар може придобити наклоност Срба, и појачати свој утицај у Угарској и код српског народа у Аустрији. Стога су аустриски министри у разговору с руским претставником у Бечу изјавили да они не би никако пристали да Петар пошаље неколико хиљада козака у Ердељ да приморају Мађаре на

мир. Пошто су остали безуспешни сви напори руског цара да преко свог изасланика у Бечу придобије уза се аустриски двор, Петар се сад трудио да задобије пријатељство Француске. Петар Велики је знао за везе које су постојале између Луја XIV и Ракоција. Руски цар је сад показивао своју наклоност према мађарским устаницима, мислећи на тај начин да се приближи Француској и добије пријатељство француског двора. Између осталог, руски цар је предложио француском краљу да се понуди пољска краљевска круна Ракоцију.

Благонаклону политику руског цара према мађарским устаницима, Ракоци се трудио да искористи до крајњих граница. Он ступи у преговоре с руским царем. Своје добре односе према Словенима у аустриским земљама Петар је гледао да искористи при првој мисији свога посланика Давида Кербеа код Ракоција. Поред осталих дужности, Кербе је имао тајно да каже Ракоцију и његовим устаницима да руски цар може придобити угарске Србе и превести их на страну устаника, ако се увери у наклоност Ракоцијеву према Русији. Ана Гашпарикова сасвим правилно каже: да су Срби и Хрвати у Аустрији били љути непријатељи устаника, између којих је долазило до жестоких бојева „ а царев (Петров) предлог, за кога се знало да одржава везе не само са балканским словенским становништвом, него и са православним поданицима у Аустрији, могао је имати за Ракоција великог практичног значења".

Са своје стране Ракоци је послао руском цару у Пољску свог изасланика Александра Недецког, коме је између осталог ставио у дужност да тражи од цара оружје, и да руски цар придобије Србе и преведе их на страну устаника. Налазећи се у рату са Шведском, руски цар је преко свог посланика Кербеа обећао Ракоцију да ће Мађаре увек помагати и да их неће никада заборавити. Устанике ће по могућству помагати оружјем и барутом, чија ће се количина одредити при закључивању споразума, а тада ће на страну устаника превести и Србе. Узалуд је Ракоцијев изасланик досађивао руским министрима и молио их да придобију Србе на страну устаника. Све је било без успеха. Ракоци није могао да схвати правилно свој положај, и да би му боље било да се мири са Аустријом, него да моли и очекује помоћ са стране. Руски цар, вероватно, није никада ни помишљао да испуни сва дата обећања Ракоцију. Мађари су Петру служили као једно од помоћних средстава да задобије пријатељство Француске, које му је у то доба било неопходно потребно. Бидерман у својој студији *Руске интриге у Угарској*, коју је писао да опомене монархију на опасност која јој прети од дуализма, види у овом кораку руског

цара и у даљем мешању у мађарске ствари знак руске политичке пропаганде међу Словенима у хабзбуршким провинцијама, коју је Петар свесно почињао баш за време Ракоцијева устанка, спочетка само међу православним живљем, али постепено и међу Словенима других вера. Словаци, као и Хрвати и Словенци, у то доба показују таку снагу народне свести као никада до тада од хуситског времена.

Борба између мађарске устаничке и аустриске војске водила се на разним местима, а срећа је била час на једној, час на другој страни, све док не дође опет Хајстер за главнокомандујућег заповедника аустриске војске. Под његовим вођством дође до одлучне битке која се заврши у корист Аустрије, а у којој Ракоци и његови устаници беху потучени код Тренчена 3 августа 1708. 22 јануара 1710 Ракоци окуша последњи пут своју срећу: сукоби се са аустриском војском код Ромхања, али не успе. После пораза Ракоци се обрати руском цару с молбом да посредује код Аустрије за мир. Али, пошто му и то не испаде за руком, он 1711 напусти отаџбину и пређе у Пољску. Залуд је ишао по разним државама да тражи помоћи, свуда је био одбијен. Најзад се настани у Турској, где умре у Родошту 1735. Пештанска влада пренела је Ракоцијеве кости 1906 из Турске у Угарску.

Ни сам патријарх Арсеније није видео готово никакве користи од Леополдових повластица. Једино што је добио Пакрац под своју управу. Наскоро затим патријарх умре у Бечу 27 октобра 1706. После Чарнојевићеве смрти Срби сазваше сабор да бирају свога црквеног старешину. Посланици се скупише и одржаше сабор 1708 у манастиру Крушедолу. На место Арсенија III, 7 јануара 1708 изабран је за митрополита Исаије Ђаковић, епископ јенопољско-арадски, који пође стопама свога претходника. На скупштини је састављена и једна молба на аустриски двор, у којој су Срби, поред осталог, тражили да им се дозволи да изаберу два своја посланика, који ће присуствовати седницама угарске канцеларије и заступати српске интересе. Јосиф I прими молбу и одобри захтев Срба с тим да патријарх именује одмах двојицу изасланика и пошаље их у Беч. Не знамо да ли су изасланици отишли у Беч и да ли су присуствовали седницама. И митрополит Исаија Ђаковић умре у Бечу 1708. Две године остала је непопуњена митрополитска столица. На другом српском народном црквеном сабору у Крушедолу 1710 изабран је за митрополита пакрачки епископ Софроније Подгоричанин.

Јосиф I умре 1711. Овом годином се заврши и Ракоцијев

устанак, и то, као што смо видели, поразом Мађара. Главни заповедник Ракоцијеве војске Каролји склопио је у Сатмару 1 маја 1711 мир са аустриским царским генералом Јоханом Палфијем. Услови мира су били: 1) свима устаницима се опрашта ако за три недеље приме склопљени мир; 2) цар ће вратити Угарској устав и верску слободу и 3) народу ће се смањити сви порези.

Срби, пак, иако су свом својом снагом помагали Аустрију у овоме рату и допринели много поразу Мађара, ништа не добише за ту помоћ. Цео њихов труд и напор били су награђени само празним обећањима. По Швикеровим речима, Срби су после закључења аустро-мађарског мира у Сатмару постали не само странци у Угарској, већ и непријатељи. „Аустриски двор и цар гледали су на Србе као на једну потребну гомилу оружане силе. Обуздати ову силу и сачувати је од мешања са грађанским елементима — била је главна намера њихова".

У етничком погледу Ракоцијев устанак имао је врло рђаве последице по Србе. Од почетка Ракоцијева устанка српско становништво је почело опадати у Барањи. Један део српског становништва у Барањи био је уништен од мађарских устаника, док је други део становништва сам напустио своје место становања да би се спасао од мађарског насиља. Српско становништво у околини Блатнога језера било је потпуно истребљено, док је јужно од Фелдвара и Стоног Београда ишчезло. Рђаве последице Ракоцијева устанка осетиле су се и у Бачкој и у Банату. У северним деловима Бачке и Баната Срби су у етничком погледу претрпели велике губитке. У местима где су негда били настањени Срби, дошли су Немци и Мађари, чији је проценат у односу према Србима почео да расте.

Д-р Драгослав Страњаковић

Беатрича Арагонска

Краљица Беатрича Арагонска једна је од најинтересантнијих фигура из доба Ренесансе, када се почело живети новим, ведрим животом по угледу на ускрсле античке традиције, толико противне средњевековном хришћанском схватању.

Беатрича је рођена 1457, доле на југу Италије, у Напуљу, у дворцу Кастел Нуово, од оца Феранте I, ванбрачнога сина Алфонса V, арагонско-напуљскога краља. Даровит, енергичан, обазрив и препреден, при том велики пријатељ уметности и лепих жена, Феранте је, наследивши оца Алфонса у напуљско-

сицилијанској краљевини 1458, одмах на почетку владавине имао да се бори против непокорних васала у својој краљевини. Благодареħи својој многобројној деци, законитој и незаконитој, краљ Феранте женидбеним везама својих синова и кћери успео је да се учврсти у Напуљској краљевини.

На таквом двору, окружена уметницима, научницима, глумцима, музичарима и комедијантима, одрасла је Беатрича, васпитана у античком духу, тако да је у 10 години живота читала без по муке латинскога песника Виргилија и славнога беседника Цицерона. У томе је Беатрича имала леп пример у Хиполити Сфорца, жени свога старијега брата Алфонса, која је као девојчица од 14 година поздравила у Мантови, 28 маја 1459, папу Пија II најлепшим латинским језиком.

Беатричина прва младост протекла је у ратној хуци и буци, јер јер јој је отац, краљ Феранте, првих година владе имао пуне руке посла у борби с непокорном властелом у јужној Италији. Као дете од седам година, Беатрича је верена била за петогодишњега сина непокорнога херцега од Росана. Та веридба, међутим, убрзо је раскинута. Феранту је због непокорне властеле вечито горело под ногама у Напуљској краљевини. Тражио је стога непрестано нове политичке везе, те је за своју старију кћер Елеонору, доцнију херцежицу Фераре, бацио прво око на двадесетогодишњега наследника херцештва миланског Галеаца Сфорцу, а онда на младога удовца, угарскога краља Матију, коме тада беше 25 година. Али краљ Матија постаħе му зет тек десет година доцније као муж његове друге кћери Беатриче.

Онда када је краљ Феранте помишљао да свога сина Фридриха ожени наследницом Бургундије, Маријом, кћери херцега Карла Смелог, коју ħе доцније ради њених земаља да узме за жену Максимилијан Хабзбуршки, помишљао је краљ Феранте да своју другу кћер Беатричу уда за данскога наследника престола или за споменутога Максимилијана, сина цара Фридриха III. Последња комбинација била је Феранту много дража него она са удаљеном краљевином на северу. Али све то беху тренутни планови далеко од остварења.

Лети 1474 године било је веома живо на напуљском двору. Славом увенчани чешко-угарски краљ Матија, преко надбискупа Калоче и великаша Николе Банфија, затражио је руку 18-годишње принцесе Беатриче. Матијин захтев примљен је био оберучке у Напуљу, јер је Матија, по казивању савременика, међу тадашњим суверенима у Европи, по рангу, одмах долазио

иза краља француског. Да се ствар оконча, упућен је био у Угарску Антоније Дајело, надбискуп Барија у јужној Италији, с богатим поклонима краљевим и Беатричиним краљу Матији. Напуљско посланство шиљало је одушевљене извештаје из Угарске, истичући величину Угарске и њено богатство (questo regno ha 72 contati etutti de buona intrata). Млада и амбициозна Беатрича слушала је све то са заносом, спремајући се озбиљно за тешку и опасну улогу краљице у далекој земљи на северу. Једва да је веридба била обављена, а она у једном писму папи Сиксту IV потписује се већ као краљица Чешке и Угарске (Beatrix de Aragonia, regina Ungariae, Boemiae etc).

У позно лето 1475 дошли беху у Напуљ веспримски бискуп и славонски бан Јован да утврде женидбени уговор. Угарско изасланство било је свечано дочекано. После сјајних обеда, са многим и разноврсним јелима, и сјајних свечаности, фиксиран је био брачни уговор. Краљ Феранте дао је уз невесту 200.000 дуката, за оно време огромну суму, од које је краљ Матија одмах уступио својој младој невести једну трећину на слободно располагање. Како је краљ Матија био тада у рату с Турцима, утврђено беше да се свадба обави у Угарској идуће 1476 године.

Почетком маја 1476 упутио је краљ Матија изасланства на све дворове европске, нарочито у Немачкој и Италији, позивајући их на свадбу. Припреме за ову свечаност вршене су полако и по утврђеном програму тако да је тек с јесени 1476 огромно изасланство из Угарске могло кренути пут јужне Италије да допрати младу невесту у њену нову отаџбину. Велику господу из Угарске, Чешке, Хрватске, Славоније, Далмације и Шлеске пратила је силна пратња нижега племства, око 800 коњаника, па међу њима, како се каже у једном млетачком извештају, и четири Турчина из Шабачке посаде, који су пре неколико месеци тај град предали краљу Матији (et ultra quelli sono quatro turchi... che detteno Sabbazo al prefato re). Изасланство предводио је краљев рођак Јован Понграц, леп и наочит човек, који је имао да заступа краља Матију код склапања брака у Напуљу. Међу угарском господом истицао се нарочито хрватски великаш, граф Бернардин Франкопан, изданак старе римске лозе, а у сродству с кућом Арагонском и кућом Есте у Ферари. Читава та сјајна пратња са својом богатом и шаровитом опремом, особито она четири Турчина, привлачила је пажњу Италијана по градовима кроз које је пролазила, особито у Млецима, где се неко време задржавала.

Долазак угарске пратње у Напуљ објављен је био звоњењем звона са свих цркава. Краљ Феранте и његови органи имали су много бриге око дочека, смештаја и исхране толиких гостију који су на сваком кораку изазивали необичну радозналост напуљскога становништва. Уз велике свечаности и церемоније обављена беше свадба у напуљској катедрали, при чему је Понграц фунгирао као заступник краља Матије. Бледа и озбиљна лица, али одлучних црта, напуштала је Беатрича родитељски дом у Напуљу, у који ће много доцније да се врати као сломљена и несрећна жена. Са Беатричом одлазила су на север и два њена брата, ванбрачни синови краља Феранте, Алфонсо, после бискуп Кијетија, и Франческо који је имао стално остати на двору краља Матије. Поред тога, са принцезом одлазило је у Угарску доста политичких саветника, литерата, уметника, дворкиња, њена дојиља, (Нардела ди Нола) многобројна послуга, од које је приличан број имао остати у Угарској с младом невестом. Читава та пратња, појачана многобројним особљем из Напуља, укрцала се 2 октобра у Манфредонији у галије са намером да отплови до Киоџе, а одатле сухим у Ферару, где је за тамошњим херцегом удата била старија сестра Беатричина Елеонора. Још много пре него што је свадба стигла, имао је херцег Фераре, са античним именом Херкул, много бриге како да угости угарске и напуљске свате, а да се ипак много не истроши. (Provediti, наређује он капетану Ровигу, che habiano (свати) déle victuarie a sufficientia per soi dinari).

Путовање на мору било је много напорно због велике буре која је пуних једанаест дана бацала галије по мору док, најзад, дванаести дан не стигоше у Киоџу а затим у Ферару. Одатле је херцег Херкул још истога дана известио свога таста у Напуљу да је невеста, истина измучена, ипак срећно стигла. Огромна херцешка палата, звана castello, грађена у готском стилу, примила је најугледније госте, а остали смештени беху по Ферари, по приватним домовима и јавним локалима.

После опроштаја са сестром Елеонором, херцегом Херкулом и њиховом многобројном децом, упутила се млада краљица Беатрича преко млетачке територије према Крањској и Штајерској. Пут је био веома опасан, јер су турске нерегуларне чете (акинци) пљачкајући по тим крајевима, извештене биле да ће туда проћи краљева свадба, па су по сваку цену хтеле да учине препад на угарску господу. С бригом у души посматрала је Беатрича попаљена села и насеља, док се, најзад, после многих

тегоба и напора, није стигло у Петаву на штајерско-славонској граници. Ту код Петаве дочекала је младу невесту мајка краља Матије, поносита Јелисавета Хуњадијевица, с двадесет најугледнијих дама високе угарске властеле. Млада, лепа и окретна, Беатрича учинила је најбољи утисак на стару матрону Јелисавету. Осмотривши је на први поглед са сваке стране, она ју је загрлила и пољубила, па је с њом села у шестопрежне кочије и кренула, заједно с пратњом, пут Стонога Београда, где је невесту нестрпљиво очекивао краљ Матија, окружен високим племством и клиром. Када је Беатрича изашла из кола и угледала крупну фигуру краљеву, мало збуњена, поклецнула је пред краљем, хотећи га пољубити а руку, али ју је краљ џентлменски задржао од тога, узео је под руку и допратио до сјајно украшена шатора. Ту пред шатором дочекао је невесту јегарски бискуп, Гаврило Веронски, те је на њено велико изненађење поздравио на италијанском језику, нагласивши нарочито како се краљ много бринуо због њезина тешка и напорна путовања. Кратко, јасно и одсечно Беатрича је одговорила на поздрав бискупа, а један из њене пратње одговорио је посланику пфалачкога графа који ју је поздравио у име немачких кнежева. Када је трубач дао знак за полазак, млада Беатрича узјахала је сјајно искићена бељца, док је краљ Матија јахао поред ње на бесном дорату. Пред стоном црквом, где вечити сан почива први краљ Угарске, Св. Стеван, дочекао је високи клир краљевски пар, а хор у цркви, уз пратњу оргуља, запевао је громогласно црквену песму Te Deum.

Трећег дана бављења у Стоном Београду, 12 децембра, ушла је млада краљица у катедралу у свечаном оделу, праћена старом Јелисаветом и својом дворском пратњом, где ју је дочекао краљ Матија са својом свитом. Службу је служио бискуп веспримски, краљичин канцелар. Пред причешће, повео је краљ, с круном Св. Стевана на глави, краљицу пред олтар. Пошто су јој дворкиње обнажиле десно раме и бискуп је миропомазао, Беатрича је положила заклетву на јеванђеље. Зачуо се онда снажан глас палатина, који је питао краља да ли је његова жеља да се краљица крунише. И када је краљ дао пристанак, стављена је била краљици скупоцена круна на главу уз звоњење звона и звуке труба. Високи клир, магнати и племство поклонише се новој краљици, те је у краљевском орнату отпратише до двора. Од тада понела је амбициозна Беатрича звучну пуну краљевску титулу: Беатрича Арагонска, божјом милошћу

краљица Угарске, Чешке, Далмације, Хрватске, херцежица Аустрије, Шлеске и обе Лужице, маркграфица Моравске итд.

После крунисања приређен је био сјајан банкет у стонобеоградском двору. За једним мањим столом седели су само краљ, краљица и њена два брата, служени од највиших дворских достојанственика, а за другом великом софром заузели су места најзнатнији великаши и најугледније званице. После дугог обилног обеда од 24 јела са јаким вином одржане беху витешке игре. Том приликом је краљ Матија неколико властеоских младића произвео, по уобичајеном церемонијалу, за витезове, па међу њима и баварског принца Христофа. Одмах за тим кренула је сјајна поворка у Будим, престоницу Угарске, где јо краљ са невестом стигао 15 децембра 1476.

За краљицу Беатричу почињао је нови живот. Ведра јужноталијанска јутра заменило је тмурно северно небо. На место витких палми, бујних лимунова, неранџи и тамно-зелене мирте гледала је Беатрича око себе дрвеће, покривено снегом и тврду смрзнуту земљу. Око себе видела је крупне људе и жене, обучене у тешко чохано одело и крзно. Они су говорили њој непознатим језиком. Већ првих дана опазила је она да та велика угарска и чешка господа тешко подносе снажну руку краља Матије. Она је инстиктивно осећала да су они исто тако опасни такмаци краљевској власти као и они доле на југу Италије, са којима је њен отац Феранте скоро стално био у борби. Али, она је осетила и то да је њен муж далеко јачи према великашима него њен отац у Напуљу. И баш за то решила се она, већ првих дана по доласку у Будим, да свим сретствима овлада краљем како би на тај начин могла да утиче на ток државних послова. (... la donna puó in detto re quanto ella vuole, каже се у једном савременом извештају). Млађа скоро 18 година од мужа, при том лепа, окретна и лукава, она је већ првих дана толико освојила краља Матију да је овај своју конкубину Варвару, лепу ћерку претседника Бреславске општине, Петра Кребила, која му је 1473 родила сина Јована, уклонио подалеко од Будима.

Матија је под утицајем своје младе жене и лукавога таста у Напуљу упао у вртлог италијанске политике. Краљ Феранте желео је свога новога зета искористити што више за своју политику против Млетака, али му је нарочито потребна била Матијина помоћ у његовој очајној борби с непокорном властелом (кнез од Алтамуре и Бисињано, дука од Мелфија, граф од Лорије и Уџенто). Обилна је његова преписка с краљем

угарским. Он му пише топло, он му тепа, назива га прељубазним зетом и најмилијим сином. Његови посланици налазе се стално на Матијину двору, особито онда када је краља Матију требало придобити против папе и римске курије који су помагали његове непокорне васале. У Италији, каже краљ Феранте у једном писму краљу Матији, неће бити све дотле мира, докле год папе буду имале бескрајну похлепност (cupidità immensa) и неподношљиву охолост (superbia intolerabile). Потребно је стога, наставља краљ Феранте, организовати европске владаре против папске моћи. Нека краљ Матија у ту сврху придобије пољског и новог чешког краља, као и немачке кнежеве, а преко дуке бургундског и француског краља (Луја XI). Он, пак, утицаће у том правцу на свога рођака, кастилијанско-арагонског краља Фердинанда и жену му Изабелу. Васељенски црквени сабор, наставља Феранте, под утицајем ових владалаца, имао би да донесе одлуке које би скресале моћ папску и ограничиле папу на чисто духовне ствари.

Као што се види, и после Бечког конкордата од 1448, када је папство однело победу над концилиарним идејама, чују се ипак гласови који су весници великог реформног покрета на почетку XVI века. Иако је краљ Матија према папи умео кадшто да заузме непријатељски став, као на пр. 1485, када је у једном писму напуљском посланику рекао да више нема поверења у папу, тако да од њега ништа добро не очекује (omnem confidentiam, quam in papa habemus ex animo deiecimus, ut nihil de cetero boni a papa exspectemus), он ипак није хтео тако далеко ићи како му је саветавао таст, напуљски краљ Феранте. Али је зато и новцем и војском издашно помагао таста у јужној Италији, ма да беше напрегао сву снагу да у борби с немачким царем Фридрихом III и његовим сином Максимилијаном одржи Аустрију у својим рукама с крајњом сврхом да изабран буде за римскога краља, па у даљој будућности, можда, и за римског цара. Матија је у борби с Хабзбурзима постао природан савезник француског краља Луја XI, али је ова политика краљева лична престижа силно трошила снагу Угарске и стварала незадовољство у редовима угарских магната.

Утицај напуљског двора и краљице Беатриче осећао се на сваком кораку. Са краљицом дошли су на угарски двор силни Италијани и заузели са угледним положајима и велике приходе с домена који су ти положаји доносили собом. Краљица је, поред свога дворског особља које је сама именовала и своје посебне канцеларије, имала богате рударске градове у источној

Угарској, којима је управљала преко својих поузданика, већином људи из јужне Италије. Тако на пр. тврђавом Диошђер управљао је Франческо Виала, син њене дојкиње Нарделе и Кописте Сабатина Виале. Будимски двор одјекивао је од италијанскога говора на велики јед угарских магната и њихових госпођа. Будимски двор био је зборно место италијанских уметника сваке врсте, па чак и учених људи. Међу њима оставио је трајан спомен италијански хуманиста Марко Антоније Бонфиније својим великим делом о историји Угарске, које је писао по узору на римског историка Ливија. На двору краља Матије давала је тон краљица Беатрича и у ношњи, и опхођењу, и начину живота. Тешка Мађарска кухиња замењена је лакшом италијанском. Многе посластице, као кестење, пармезански сир, нарочита врста лука, што је краљ Матија нарочито волео, долазили су из Фераре од Елеоноре, краљичине сестре а жене херцега Херкула, чији је двор био зборно место тада најславнијих италијанских научника и уметника. У једном писму Беатрича захваљује сестри Елеонори што јој је послала „XX casi parmesani grandi e belli, certe castagne ed alcune cepole multo bellissime..." koje „sono alo duppio piu piaciute ad quisto ser. signor re nostro consorte." Као и на италијанским дворовима, и у Будиму даване су претставе и сјајне забаве, што је све стајало огромних пара. Угарска је у погледу трговине далеко заостајала за италијанским државама, па је стога тешко подносила све те трошкове, особито оне око рестаурисања Матијина двора у Будиму и његове скупоцене библиотеке. Поред тога, тежња краљице Беатриче да на сва уноснија места постави Италијане још је више изазвала нерасположење угарских кругова према њој. Краљ Матија морао је чак да смањи огромну италијанску пратњу младога надбискупа острогонскога Хиполита, сина краљичине сестре Елеоноре. Овај дечак подигнут је на највише црквено достојанство у Угарској после смрти брата краљичина, острогонског надбискупа Јована. На силно наваљивање краљице Беатриче Матија је морао попустити, те код папе Иноћентија VIII израдити да Хиполита, дечка од десет година, потврди за надбискупа. Ово је достојанство скопчано било с уживањем грдних прихода са огромних надбискупских територија. У једном извештају Елеонори каже се да је надбискуп „primo barone del Regno a његова надбискупија uno piccolo papato." С доласком Хиполита у Угарску заузеше најуноснија места у надбискупији Италијани на велики јед угарске господе.

Дописујући се непрестано с папом, Беатрича је и даље утицала на римској курији да се њени рођаци и пријатељи именују на високе црквене положаје. Тако је за једнога члана династије Гонзага молила од папе чин кардинала. Али је Беатрича, овладавши већ првих дана краљем Матијом, почела да утиче и у чисто политичким питањима. Приликом преговора о миру између цара Фридриха III и краља Матије дошло се на идеју да се спорне територије између ова два владаоца повере на управу краљици Беатричи. Краљица чак прати краља на његовим војним походима, јер краљ хоће да је вазда има у својој непосредној близини (la Maiestà reginale, каже се у једном писму, segue el campo e sempre li allegia vicino, perche cosí vole lo signore re). Поред тога, она је, у сталној вези с оцем у Напуљу, који ни један важнији корак није предузимао без ње, за тим са сестром херцежицом у Ферари, добро и тачно обавештавана била о политичким приликама у Италији, Шпанији и Француској. При томе је, као и друге даме тога времена, патила од болести проводацилука. Своје сестричине у Ферари којих је, дао Бог, било доста стално је удавала без обзира што су оне већ раније биле верене са Сфорцом у Милану и Гонзагом у Мантови. Тако је она Изабелу, вереницу Франческа Гонзаге хтела удати за чешког краља, а другу Беатричу, вереницу Лудвига Сфорце Моро дати Гонзаги. Њену манију за проводацисањем осетио је и наш деспот Ђорђе Стефановић, потоњи владика Максим, коме је, после смрти Змај деспота Вука, краљ Матија, у фебруару 1486, дао деспотско достојанство са добрима Купиник и Сланкамен. Леп и стасит, пао је он био у очи Беатричи. Безимени биограф деспотов каже да је деспота краљ Матија, односно краљица Беатрича хтела оженити својом рођаком Изабелом. Деспот је, вели биограф, пристао на овај брак под условом да Изабела напусти „јерес", т.ј. римокатоличку веру. А кад она не хте ово да изврши, смирени деспот повуче се у манастир. Ово је, каже наш биограф, толико утицало на кнегињицу Изабелу да је и она, по примеру Ђорђа, повукла се у манастир. У савременим документима нема помена о том проводацилуку, али није немогуће да је деспотова несуђена била или Изабела, сетричина Беатричина, која је с почетка 1490 пошла за мантованског херцега Франческа Гонзагу, или друга Изабела, кћи Беатричина брата Алфонса, потоњега краља, која се 1489 удала за двадесетогодишњега херцега миланскога Ђан Галеаца Сфорцу, сина убијеног херцега Галеаца Марије Сфорце

и рођеног брата Бијанкина, која је имала да се уда за ванбрачног сина Матијина Јована Корвина, па је најзад пошла за Максимилијана Хабзбуршог.

Краљ Матија почео је, међутим, хладнети према Беатричи. Чим је краљ стекао уверење да од ње не може имати наследника поново је довео у своју близину наложницу Варвару и сина јој Јована. Беатричи је ово било веома непријатно. Млађа од краља, она се заносила надом да ће после смрти краљеве завладати Угарском. Стога је она пошто пото хтела да одмах у почетку осујети намеру краља Матије да ванбрачнога сина спрема себи за наследника. И када се 1480 упразнило достојанство ђурскога бискупа, краљица је успела, на крају крајева, да је краљ Матија затражио од папе Сикста IV да његова сина Јована постави за бискупа ђурског. С обзиром на положај краља Матије и велике користи које од краља може имати и црква и читаво хришћанство због његове успешне борбе с Турцима, папа Сикст IV именовао је Јована за администратора бискупије ђурске дотле док не буде ушао у године које канони траже за овакво црквено достојанство. Краљица је тријумфовала. Али њена радост не беше дуга века. Краљ Матија покајао се, те је већ после неколико месеци успео да катедру бискупије ђурске заузме Нађлучеи Урбан. После тога краљ Матија је још са већом нежношћу пригрлио свога слабуњавога синчића Јована. У намери да га спреми себи за наследника, Матија је своме ванбрачноме сину дао титулу грофа Хуњадскога и херцега Липтовског. Уз то му је даровао силна добра по Угарској на велики јед краљице Беатриче која је стално доказивала да није кривица до ње што краљ нема наследника од ње.

Када је краљ Матија ушао 1485 у освојени Беч, заједно с ванбрачним сином Јованом, изјавио је свечано да га мисли прогласити за свога наследника. Матију је једино мало то бунило што је уговором у Грацу између њега и цара Фридриха III било утврђено 3 априла 1462 да на престо Угарске стиче право цар или који од његових наследника ако Матија буде умро без наследника. Имајући ово на уму, краљ је нашао излаз тако што је истицао да се у уговору не каже изреком да краљ мора имати законита наследника. Ту идеју развио је он особито у писму капетану Бошковићу, поузданику цара Фридриха III (Item dieselb verschreybung, dorauff sich sein keyserlich wurde vast verlest, helt erlichen inn, das dieselb zu dem konigreich Hungern gerechtikeyt nach unnserm abgang haben soll, so von uns

kein son bekommen were, und ob dieselben ehelich oder sunst geboren sein sollen, ist gar nichts bestimpt; dorumb ist seiner keyserlichen wird gar nichts nuz auf solch brieff und verschreybung zu hoffen aus den und andern vil ursachen,). Да би своју намеру што сигурније остварио намислио је да што пре ожени ванбрачнога сина Јована. Због тога је он повео преговоре око Јованове женидбе са Бианком, лепом кћерком пок. херцега миланскога Галеаца Сфорце. Краљица Беатрича, међутим, развила је живу акцију да осујети намеру краља Матије. Навикнута на власт коју ни-
како није мислила пустити из руку, разним интригама у Италији покушала је да омете женидбу херцега Јована са миланском принцезом, јављајући у Италију како је он хром и неугледан (zoppo et deformissimo totalmente), док је опет у Угарској плела интриге код великаша да никако не признаду за краља ванбрачнога сина Матијина од жене неугледна рода. Долазило је због тога и до тешких и немилих призора између краљице и младога Јована. Једном приликом слабуњави младић тешким речима увредио је толико краљицу Беатричу да га је ова у бесу пред краљем Матијом назвала копиланом од проблематичне матере (figliolo de la putana), што је краљу Матији веома тешко пало. Шифрованим писмима на све стране, особито оцу и сестри Елеонори, извештавала је Беатрича марљиво о приликама у Угарској, мислећи непрестано како да одржи свој дојакошњи утицај на државне послове. Ово тим пре, што је краљ Матија од 1487 почео да поболева, а пакосни језици говорили су чак да га лукава Арагонка полако и постепено трује. Матију је ова жеђ Беатричина за влашћу необично тиштала. А када је лети 1488 дошао на двор Матијин бискуп Петар Ранцано, кога је краљ Феранте из Напуља упутио краљу Матији да га наговори да напусти комбинацију с ванбрачним сином Јованом, пошто краљица Беатрича још увек може родити, Матију је издало стрпљење. У једном писму Беатричину брату, Алфонсу, жали се краљ Матија горко на краљичину неситу жеђ за влашћу. Она мора бити на чисто с тим, каже краљ Матија, да жена у Угарској не може владати. Чак и кад би он, краљ, радио у том правцу, навукао би страховиту мржњу на себе и на краљицу. Угри би се, каже краљ, пре дали на комаде исећи него што би пристали на владавину једне жене, јер они добро знају из прошлости какве је несреће претрпела Угарска када је њоме владала женска глава. Што се стара да сину Јовану још за живота осигура престо, чини то стога што и сам није сигуран да

ће у том успети. Лако је могуће, истиче краљ, да ће сталежи заборавити сва моја дела за земљу, те ће им први посао бити да изаберу за краља смртног непријатеља државе који ће и краљици и нашем сину одузети имања и прогнати их из земље. „Јер, додаје краљ, нико боље од нас не познаје природу Угара који смо их толико година држали чврсто под уздом.“ Разочаран што избор римског краља није пао на њега него на Максимилијана Хабзбуршког, краљ Матија умро је од капи у Бечу 6 априла 1490, напунивши једва 50 годину.

На глас о његовој смрти провалише Турци с Власима и Молдавцима у Ердељ, а на престо Угарске јавише се као претенденти Матијин син Јован, римски цар Максимилијан Хабзбуршки, на основу ранијега уговора од 1462, Владислав Јагелонац, краљ чешки, и брат му Јован Алберт. Поред њих развила је необично живу акцију Беатрича, тврдећи да је крунисањем у Стоном Београду њој призната краљевска власт коју има да врши самостално и после смрти мужа. Онај, изјавила је она даље, ко се буде оженио њоме, добиће с њеном руком и круну Св. Стефана. Ову државно-правну теорију развијао најенергичније њен отац Феранте. Њему је нарочито стало била да се Беатрича одржи у Угарској, јер му је ова требала у његовом спору са васалима и борби с Француском која га је чекала. Али угарски великаши не хтедоше никако признати ове државно-правне теорије. Њима је доста било свемоћнога италијанскога утицаја у Угарској. С обзиром на опасност од Турака већина њих желела је за владара Владислава, краља чешког, надајући се да ће удруженом снагом Угарске и Чешке моћи с успехом одбијати навале турске са источне и јужне државне границе. Али како је Беатрича упорно бранила своја права на круну, а претенденти Максимилијан и Јован Алберт провалили беху у Угарску, неколико великаша, особито бискуп ђурски, Тома Бакоц, човек незнатна порекла али необичне способности, договорише се да, у споразуму с краљем Владиславом, ружно изиграју омрзнуту Арагонку. Краљ Владислав, наиме, имао је пристати на веридбу с краљицом те после, када се буду средиле прилике у земљи, одустати од женидбе с њом. Тако је онда у јулу 1490 започела комедија која ће неколико година да занима европске дворове. 12 јула, наиме, дошло је неколико великаша у Будим краљици. Они су је замолили да у интересу државе пружи руку чешком краљу Владиславу, од кога имају пуномоћ да ту ствар сврше. Краљица је на ово, наравно, одмах пристала. Главно је било задржати власт у ру-

кама, а спољашњост краљева била је споредна ствар. Сутра дан, 13 јула, пошто великаши извикаше Владислава за угарскога краља који има да запроси удову краљицу, затражише они од Беатриче велику суму да би њен вереник могао исплатити своје најамнике који су већ претили да ће прећи на страну његова противника Максимилијана Хабзбуршког. Краљица је веренику одмах упутила 12.000 дуката, а после тога у неколико махова опет поприличне суме. Убрзо по том дошао је нови краљ у Будим и свечано изјавио да ће Беатричу, одмах после крунисања, узети за жену. Да комедија буде још живља, чувени тамишки граф, Павле Кинижи, узвикнуо је театрално: „Не реците, Величансуво, да ће те је узети, него да је већ сада узимате!" Приликом крунисања у Стоном Београду краљ је поново свечано изјавио да ће удову краљицу узети за жену. Беатричи је нарочито много сумњиво изгледало што краљ у писмима стално избегава да је назове вереницом. Како је она енергично наваљивала да се свадба обави што пре, морало се нешто предузети. Почетком октобра 1490, када је нови краљ Владислав дошао из Стонога Београда у Будим, бискуп ђурски и потоњи кардинал, Тома Бакоц, није се жацао да изврши црквени обред верења, једну врсту венчања, знајући већ у напред да је све то комедија коју треба одиграти због тешке унутрашње ситуације и новаца којих никад није било доста. У пространој дворници краљичине палате у Будиму у једном углу, у присуству само неколико великаша и црквених прелата извршио је обред верења Тома Бакоц. „Прејасни краљу Владиславе, рекао је бискуп, јеси ли вољан узети себи за супругу прејасну госпођу Беатричу Арагонску. Ако је, онда се одмах изјасни речима како то наређује света римска црква". Када је краљ рекао хоћу, сличне речи упућене беху и Беатричи. А када је и она одговорила да пристаје, бискуп Бакоц саставивши им руке рекао је: „Дајте реч једно другом"! (date igitur vobis fidem). По схватању римске цркве да consensus facit nuptius, брак је тиме био извршен.

После тога, краљица је непрестано слала паре прејасном веренику а венчање се непрестано одгађало. Једном приликом Краљ је посетио краљицу у Острогону камо се краљица била повукла из Будима, па се онда много говорило да је том приликом брак између њих био консумиран. Краљица је у тим смислу и обавестила свога оца у Напуљу, чији је посланик од тада скоро стално боравио у Угарској. Али када се,

на крају крајева, сазнало да краљ Владислав води кришом преговоре са миланским двором око женидбе са принцезом Бианком, несуђеном невестом сина краља Матије, напуљски краљ Феранте, без икаква обзира, објавио је, по његову схватању, не веридбу него венчање Беатричино с краљем Владиславом и консумирање брака у Острогону. Миланski двор био је запрепаштен, римска курија исто тако, а на осталим дворовима чињене су духовите досетке на рачун Беатриче и Владислава. Све то, наравно, тешко је погодило охолу и амбициозну удову краљицу. И када је за почетак 1492 сазван био државни сабор у Будиму да одобри мир склопљен између краља Владислава и Максимилијана Хабзбуршког, Беатрича се решила да рашчисти ову несносну ситуацију. У пркос краљева противљења, она је с малом пратњом напустила Острогон са намером да на државној дијети расправи своје односе с краљем. Безобзирна, смела и одлучна изнела је она у једном нотарском акту читав ток ствари, оптуживши и краља и његове присталице да су се недостојно понашали. Са сузама у очима и с тугом у срцу узвикнула је она, напуштајући Будим да ће се осветити краљевини Угарској (unde plena lacrimis et merore discessit, comminando regno Hungariae et bella et flammas). У нади да ће њен спор с краљем бити повољно решен, поднела је она жалбу римској курији, развивши, заједно с оцем, наочиту акцију у Риму код новог папе Александра VI Борђе. Али са решењем тугаљива питања није ишло брзо. Чекајући у Острогону на решење њезина спора, Беатричи, поред све туге за умрлом сестром Елеонором 1493, било је ипак пријатно што је успела да поквари женидбу Владислава са Бианком коју је пред крај 1493 одвео пред олтар неуморни младожења, римски краљ Максимилијан Хабзбуршки. Управљајући из Острогона својим огромним добрима по Угарској, Беатрича је с бригом у срцу пратила развој прилика у Напуљу, где су после смрти њезина оца Феранте (1494) завладале нередовне прилике. После кратке владе Беатричина брата Алфонса II, његова сина Фердинанда II срушио је с престола француски краљ Карло VIII и почетком 1495 ушао у Напуљ, где се није дуго задржао. Беатрича радосно је примила глас да су се Французи повукли из Напуља и да је онде, после кратке владавине Фердинанда II, засео на престо Беатричин брат Федерико који се раније, с помоћу краља Матије, оженио савојском принцезом Аном.

После марљиво вођене истраге и после великих интрига и грдних напора краља Врадислава да се спор повољно реши у његову корист папа, Александар Борђа, решио је најзад спор 1500 у корист краља Владислава. Беатрича није имала шта више да чека у Угарској, која јој је толико јада нанела. Задржавајући се неко време у Млецима, затим у Ферари и Мантови код родбине, Беатрича се стално настанила у пролеће 1501 у Напуљу.

Једва да се Беатрича одморила од пута, доживела је она у Напуљу страховите дане. Уговором у Гранади, у новембру 1500, споразумели су се француски краљ Луј XII и шпански краљ Фердинанд Католички да поделе Напуљску краљевину. Фердинанд се дочепа Апулије а трупе француске заузеше Напуљ, заробише краља Федерика и послаше у ропство у Француску. Идуће године Беатричин братић Фердинанд паде такође, код освојења Тарента, у руке Француза.

Тешко беше подносити француску солдатеску у Напуљу. Положај Беатричин постаде нешто бољи када је Французе истиснуо из Напуља шпански краљ Фердинанд Католички, рођак краљице Беатриче. Интересантно је да се Беатрича, када су се прилике у Напуљу нешто средиле, носила 1506 мишљу да оде у Угарску, с којом је, ради својих поседа, одржавала сталне везе потписујући се у својим писмима „најнесретнија краљица Беатрича".

Пред крај 1506 шпански краљ Фердинанд Католички, дошав у Напуљ, посетио ју је и остао с њоме у разговору пуна четири сата. Савременик, који то јавља, каже за њу да је жена веома духовита и врло речита (donna de maggiore ingegno ed maggiore eloquentia).

Посета краља шпанског била јој је последња утеха. Изгледа да јој је она повратила њену стару снагу и енергију. У једном писму своме сестрићу, кардиналу Хиполиту, јавља да му шаље мирисне водице (de aque de fiuride la megliore), те покушава да преко њега и шпанског краља Фердинанда обнови своју парницу код папе Јулија II. На жалост, исход ове ствари није дочекала. Умрла је од опасне грознице у септембру 1508 и положена у гробници цркве Сан Пиеро. Ту је она, крај своје мајке Изабеле de Chiaromonte, сицилијанске и јерусалимске краљице, нашла, најзад, вечни мир после толико активна, немирна и промењива живота.

Д-р Јован Радоњић

Уметнички портрети

*

Урош Предић

У великом свету се једино они сликари убрајају међу крупне уметнике, који знају врло добро сликати. Урош Предић зна врло добро сликати. Он је виртуоз у сликарској техници. У свакој својој слици он је на првоме месту сликар. Понека његова слика права је деликатеса за наше око.

Дуго је изучавао чувене светске сликаре. Студирајући њихове радове, није постао обичан имитатор, него прави оригиналан сликар. На основу тих студија постигао је своју личну слободу. Проучавајући чувене светске сликаре, уверио се, да без темељног уметничког знања нема права уметника. Никада се није играо са јевтином генијалношћу, као што то раде данашњи модерни сликари. Никада није заборавио, да реч уметност долази од речи умети, и зато лош цртеж, премазан неукусним бојама, није сматрао за право уметничко дело.

Као сликар никада није тежио де се допадне маси. Никада се није обазирао на модернистичке сликарске правце, него је корачао оним уметничким путем, који је сам себи поставио. Увек је био поштен и савестан уметник, и та његова савестност и његово уметничко поштење треба да остане светиња за наше сликаре. Увек је побожним и поштеним очима посматрао природу и људе и топлим срцем стварао уметничка дела.

Урош Предић је редак сликар. Пада у очи својом мирноћом, нежношћу, благошћу и финоћом. Врло је ретко насмејан. Вечито о нечем размишља. Врло мало говори. Рађе слуша друге. Обично говори тихим гласом. Јаче наглашује речи, када брани своје мишљење. Брани га увек изврсном логиком и чврстином убеђења. У друштву је необично отмен и љубазан. Живи сасвим повучено. Необично воли своју уметност. Уметност је његов елеменат, његова религија, садржина његова живота и његово блаженство. Он је својој уметности поклонио радост и бол своје душе. Није остарио. Није се погурио. Остао је прав и доста свеж. Поглед му је благ и изразит. Очи му још понајвише одају оно, што се сакупило у његовом топлом срцу и што је јако утицало на стварање религиозних слика.

Урош Предић је даровит сликар. Један је од оних уметника, који се зна одушевити за све што је лепо. Човек је неразориве

наивности, што је увек била један од најјачих атрибута правих уметника. Човек је дирљиве скромности. Уметник и сувише отмен, да би ударао у бубањ рекламе, и отимао се за симпатију публике. Његов напредак и његово уметничко усавршавање ишло је полако, али сигурно.

Урош Предић је наш најпознатији религиозни сликар. Био је кадар створити религиозне слике, јер не само да располаже добром уметничком техником, него је и искрено побожан. Нико не може посумњати у његову искрену побожност. Као побожно дете корачао је некада широким улицама банатског села Орловата, у коме се родио и одрастао. У томе селу био је његов отац свештеник. Као дете врло је често слушао меке и тихе гласе звона мирне сеоске црквице, звона која су му певала и причала о срећи и радости. И нешто од нежне хармоније тих звона провејава из понеке његове религиозне слике.

За старе Јелине није Афродита са Мелоса била једино савршено уметничко дело, него и богиња, коју су они обожавали. За људе талијанске Ренесансе нису Мадоне сликара Рафаела, Перуђина, Ботићелиа, фра Бартоломеа и дел Сарта биле само врло крупна уметничка дела, него и божанствене девице, пред којима су стари Талијани клечали и шапутали искрене молитве. Исто тако пред Исусом, Маријом, Светим Ђорђем и Светим Јованом цркве у Старом Бечеју, и пред Благовестима капеле српског патријарха у Сремским Карловцима, које је насликао Урош Предић, многи су се Срби искрено помолили Богу. Предић је интиман као религиозан сликар. Из његових религиозних слика провејава осећање мирне усамљености и дубоког ћутања, провејава угодан штимунг хришћанске легенде, који у нашој души побуђује пријатне снове, а наше срце испуњава особитом топлином и радошћу.

Предић је самосталан као религиозан сликар. У српском религиозном сликарству створио је нечег новог. Већина наших старијих религиозних сликара били су доста сирови плебејци, без осећања за природу и стварност. Њихова уметност била је провинцијска и доста груба. Њихови светитељи били су дрвенасти, без дубљег израза у лицу. Ако су приказали неко осећање, тада је исто било досадна гримаса. Тело светитеља било је без праве лепоте и садржине. Светитељи Уроша Предића увек су живи људи, на чијем се лицу опажало диференцирање душе. Тела његових светитеља увек су лепа и чврста основа за снажну душу.

У чему лежи оно особено, оно лично његових религиозних слика старо-бечејске цркве? — У форми, у дубини мисли и топлини

осећања. И сваки онај, који га је са тих страна схватио, необично је заволео његове слике тога храма. Међу монументална уметничка дела могу се убројати: Исус, Свети Ђорђе, Свети Јован, Марија на иконостасу и Марија изнад владичина стола тога храма. Само сликар крупне душе, само строго школовани цртач, изврстан познавалац анатомије човечјег тела, господар јасне композиције, приказивач богатог душевног живота и топлог осећања могао је створити споменуте слике. — Исус је благ и озбиљан. У целој његовој појави има величине и отмене мирноће. На лицу његовом изражено је богато осећање. — Код Мадона превлађује озбиљна лепота. Оне нису срећне мајке. Необично су озбиљне. То је свечана озбиљност. Пред тим сликама не смеју побожни људи јасно изговарати молитве. Морају их шапутати. Свети Ђорђе и Свети Јован Крститељ причају о достојанству и мирној величини.

Пророци су снажни карактери. При њиховом извођењу није се уметник поводио за великим узорима. Створио их је студирајући природу. Створио их је из дубине свога осећања. — У понеким главама Апостола има лепоте. У изразу лица има дубине. У покретима тела опажа се отменост. Оштра карактеристика огледа се на лицу стараца, а топло осећање на лицу млађих људи. Сви су Апостоли постављени у интимне пејсаже пуне свежине, светлости и природне поезије. Сви су изведени елегантном техником, необичном лакоћом и финим осећањем. „Тајна вечера“ није драма, него интимна лирска песма о смерности једног растанка. Место досадних поза у покрету тела и руку, место реторичног замаха, превлађује на тој слици миран душеван живот.

Ко је имао прилике да посети капелу у двору српског патријарха у Сремским Карловцима и да прегледа слике Уроша Предића, могао се уверити, да лепота и величина тих слика не лежи у дубини мисли, нити у топлини осећања, него у колориту. Свака слика тога храма права је колористична деликатеса за наше око. Никада колорит Уроша Предића није био тако леп, мек, топао, свеж, јасан и снажан, као на сликама те отмене капеле. У тим сликама он се заиста показао као мајстор у колориту, и виртуоз у извођењу. У слици „Благовести“ Предић је нежан песник у боји. Субјективан је. Нарочито је мекан и деликатан. У изразу лица младе Мадоне има суптилног осећања, има неописане невиности и мирисаве нежности, има мистичне дражи старе хришћанске легенде. Држим, да нема Србина, који ће остати сасвим равнодушан при посматрању те слике. Код светитеља на вратима олтара има нарочите топлине и врло ретке лепоте у колориту. Мадона на иконо-

стасу више је обична жена, него Богомајка, пуна нарочите лепоте, љупкости и мајчине нежности. Она је више дете наше земље, него ћерка неба. Маленог Исуса у њеним рукама приказао је као весело, свеже, здраво и лепо дете. У Исусу на иконостасу постигао је озбиљну величину и лепу размеру у приказивању тела. Тајну вечеру приказао је као драматичну сцену. Исус прича својим ученицима. Ни један од њих није остао равнодушан према његовим речима. На њих су јако утицале речи Учитеља. То се понајбоље опажа у изразу њихова лица, у покрету тела и руку. По деликатном колориту, еминентној сликарској техници и отменом укусу, којим су изведене слике те капеле, постигао је Урош Предић извесну величину сликара талијанске Ренесансе.

Урош Предић је израдио неколико религиозних слика за приватне личности. Ја сам имао прилику да видим слику Свети Ђорђе, својину Г. Д-ра Дунђерског. Свети Ђорђе приказан је као личност пуна живота, снаге и лепоте, као витез без мане и страха, који је био кадар убити огромну аждају. У томе раду представио се уметник као изврстан сликар човека, као особити сликар коња и као фини пејсажиста. Светог Ђорђа насликао је нежним оком и још нежнијом руком. То дело пуно је интимности и дубоког осећања. У Светом Ђорђу опажа се озбиљна лепота у приказивању човека, отмена лепота у приказивању коња и интимна лепота у приказивању пејсажа. У тој слици има много више природне поезије, него религиозног осећања.

Урош Предић извео је један једини женски акт, који није анималан, него особито леп и пријатан. Цртеж је сигуран. Моделирање је врло меко. Инкарнат је деликатан. Према томе раду не можемо остати равнодушни, јер у њему има нечег топлог, интимног и примамљивог.

Урош Предић је рођен портретиста. Моделе је увек портретисао онако, како су му се приказивали у животу. Често је знао крупним потезима приказати карактер својих модела.

Њему као портретисти једнако је важан и физички и духовни човек. Он слика епидермис, али никада није заборавио да прикаже и оно, што се налази испод епидермиса. Као портретиста увек је велики техничар. Увек је личан, природан и једноставан. Његов цртеж увек је тачан. Моделирање је меко. Колорит није увек симпатичан. Не познаје достојанствене позе. Ограничава се понајвише на приказивање главе. Код човека, који главом ради, занима га једино његова глава.

Клонио се свих фрапантних ефеката. Избегавао је увек све

пролазно и моментано. Често је био и исповедник својих модела. Знао је завирити у њихову душу, и духовно биће сваког појединог приказати бојом на платну. Портрети Уроша Предића немају исте очи и исту душу, као што је то био случај код портрета чувеног немачког портретисте Лембаха. Напротив. Очи његових портрета биле су увек прозори душе дотичних модела.

Портретисао је многе особе са доста личног и облагорођеног укуса. Имао сам прилике да проучим његове портрете у Народној Банци у Београду, у Матици Српској у Новом Саду, у Светосавском Дому у Панчеву и у атељеу самог уметника у Београду. Нећу говорити о сваком поједином портрету. Позабавићу се само са оним радовима, у којима се уметник приказао као изврстан карактеристичар, као дубок физионом и еминентан техничар. Говорићу о оним портретима, који се могу сматрати за фине анализе карактера и добре психолошке студије, створене сувереном сигурношћу и личним култивираним укусом.

Портре Г. Јоце Вујића је најкрупније дело Уроша Предића, фина је психолошка студија. Значајан је то живот. Утицај тога рада је монументалан. У томе портрету показао се уметник велик и као цртач и као карактеристичар. На главу Г. Јоце Вујића концентрисао је цео утицај. Изнео је снажан душеван живот и квинтесенцију карактера тог ретког Србина. Чело његово је изврсно моделирано. Назначио је кости испод коже. Порте Г. Јоце Вујића утицао је на нашу душу као да је извајан из камена и створен за вечност. Јака воља тога човека изражена је са необичном истинитошћу на лицу, у очима и устима. Са тим портретом приближио се Урош Предић чувеним светским портретистима Emil Wauters-у и Henri Raeburn-у, тим рођеним сликарима и уметницима првог реда. Као и портрети тих сликара, тако и портре Г. Јоце Вујића врло снажно се усадио у нашу душу.

У портрету Тоне Хаџића није изражен снажан душеван живот јер, изгледа, ни сам Тона Хаџић није био човек нарочито снажне и јаке душе. Стога и утицај тога рада није монументалан. Нама импонира врло брижљива студија карактера тога човека и особита финоћа у изради лица. Тона Хаџић на томе портрету живи, мисли и осећа. Очи су му прави прозори, кроз које можемо завирити у његову душу. Портре Љубомира Срећковића, гувернера Народне Банке, је реализам импозантне снаге. Поред масивне тежине тела огледа се и унутарњи живот. У портрету Филипа Христића, гувернера, изнео је уметник оно лично и интимно тог српског финансијера. Сва снага и лепота тога портрета лежи у очима. Оно су очи човека, који је научио да мисли.

Портре Пере Добриновића је мушко пунокрвно сликарство, То је необична искреност и озбиљна сигурност. Човек је то пун здравља, свежине, живота и темперамента. Очи његове су необично изразите. Тај портре извео је Предић еминентном техником и интимним осећањем.

Урош Предић ушао је у храм уметности као прави свештеник који је веровао у свој отмен сликарски посао. У нашем нервозном добу сликао је мирноћом и симпатијом старих мајстора. Један је од оних врло ретких сликара, код којих се дело поклапа са човеком, а срце са руком. У нашем безбожном добу знао је у поневе библијске слике унети много искрености, нежности и дубоке побожности. Зато је тим сликама за увек освојио нашу душу. Посматрајући те слике ми смо увек слатко сањали.

Као уметник сасвим је заборавио на свет и живот. Живео је у самоћи, са својим сновима и својом уметношћу. Створио је неколико врло озбиљних радова, који ће оставити видна трага у историји српског сликарства.

Павле Лагарић

Књижевни преглед

*

Једна значајна студија о Миловану Видаковићу

Павле Поповић: Милован Видаковић

Београд, 1934. Издање Геце Кона А. Д.

Многобројна необрађена питања у нашој историји књижевности нису сва од подједнаке важности. Нека могу да чекају док се не рашчисте крупнија. Питање важности књижевне појаве Милована Видаковића је несумњиво једно од оних које није трпело одлагања. Г. Поповић је, у уводу ове студије, изнео убедљиве разлоге који су га потстакли на проучавање Милована Видаковића. — Ако Видаковић „није добар као писац, важан је као појава". Он је, „поред свих својих мана... једна крупна личност у нашој књижевности". „Он је почео роман у нас, он га је радио дуго и скоро једини, он га је и створио". Студија о Видаковићу у исто је време и студија о „првом ступњу у развитку нашег данашњег романа." — Потреба за проучавање Видаковића наметала се тим више што је о њему „много мање писано но о другим нашим писцима истога ранга." Многа питања у вези са Видаковићем „нису још исцрпно расправљена или нису уопште ни кренута".

Обилну грађу о Видаковићеву животу и раду Г. Поповић је изложио хронолошким редом. У одељку „Младост" проучено је Видаковићево по-

рекло, рано детињство, бекство у Срем и школовање. После тога су оцењена његова прва дела. Видаковићева појава је у потпуности проучена тек у одељку „Пред главним делом". Тада је он био већ зрео човек, у напону снаге. Овде га је ваљало потпуно проучити баш зато што је он у своје главно дело унео и своје коначно формиране животне погледе. На главном делу, „Љубомиру у Јелисијуму", ваљало се дуже задржати зато што је прве две „части" овог романа напао Вук. — Вуковој критици је дато место које она, по последицама које је изазвала, и заслужује. Остали део Видаковићева живота и рада мање је важан, али не и без интересантности. То је доба низбрдице у његову животу, тужно таворење сиромашна и напола уѓучена старца.

Видаковић је приказан заједно са приликама у којима је живео и радио. Проучавана су места у којима је живео, описиван је њихов данашњи и негдашњи изглед, давани подаци о њихову становништву; писано је о школама које је Видаковић похађао, о њиховим библиотекама, о ондашњим професорима; претстављени су нам људи с којима се он дружио, изнесена њихова спрема, њихова животна схватања и, најзад, однос њихов према нашем писцу. Стално су се при томе пратиле опште друштвене прилике и догађаји који су могли утицати на Видаковића. И све је ово чињено на основу поузданих архивских података, дугим низом година прикупљаних и провераваних.

За сва Видаковићева дела Г. Поповић је тражио паралеле у нашој и страној литератури. Овакво проучавање — за које се тражи јака спрема из упоредне књижевности и темељно познавање наше књижевности — дало је резултате који се, временом, могу само допунити, никако негирати. Код Видаковићевих дела, чија је оригиналност била нерешени проблем све до појаве ове студије, за овакво проучавање се осећала велика потреба. Како је, поводом свих Видаковићевих дела, тражен и одговарајући тип у светској књижевности, то су резултати ове студије и значајни прилози историји упоредне књижевности.

Г. Поповић није пришао проучавању Видаковића с намером да га „рехабилитује", већ да објективно наслика његов живот и да праведно оцени његова дела. „Нити... правити лак напад на онога на кога су многа копља бацана, нити... ублажавати ствари које су за осуду" — било је начело Г. Поповића. Зато су, са савесношћу објективног историчара, претресене и најнеугодније стране из Видаковићева живота. При свем том на тим местима, као и при анализи слабих страна у његовим делима, Г. Поповић је ретко кад узимао став строгог судије. Напротив, он пружа читаоцу све елементе за суд, и допушта му да самостално извуче закључак. Читалац се тако без принуђавања уводи у научну дискусију, пушта да сам иде. Г. Поповић се јавља да помогне само у тежим случајевима, тамо где је потребно стручно упутство. Зато је читање ове студије у ствари ближе и непосредно упознавање са Видаковићем и са његовим делима.

Проучавање је у свему вођено са научном поузданошћу. Г. Поповић је био неповерљив према фактима која нису аутентична. Чак је изјаве савременика и аутобиографске исказе самога Видаковића, кадгод је то било могућно, проверовао другим савременим вестима. Нарочито су године увек научно утврђиване. — Г. Поповић је радио већим делом по соп-

ственим испитивањима. Многа факта нису се могла наћи ни у монографијама, ни у објављеној архивској грађи. Њих је ваљало скупљати са најразличитијих страна. Требало је не само водити велику преписку, него, често, предузимати и дуга путовања ради испитивања на лицу места. При томе су прикупљени и драгоцени усмени подаци. — Проучавање је вршено исцрпно, до најситнијих детаља. Искоришћени су и најзабаченији подаци који се односе на проучавани предмет. Ухваћена су и сва места у нашој књижевности која су с њим у вези. Прегледане су, затим, многе монографије које се ма у чему дотичу доба у коме је Видаковић живео. Па, ипак, у овој обимној грађи нема ничег излишног. И најситнији детаљи бацају нову светлост било на живот било на дела Видаковића. — Свакој појави у његову животу тражен је и нађен узрок и сагледане су јој последице. При писању о појединим моментима за које није било довољно података, морало се полазити и од личног осећања. Негде су и из најспореднијих факата изведене врло важне хипотезе. При томе се помагало и појединим местима из Видаковићевих дела, трагало се за званичним актима, служило се списковима претлатника. Из склоности појединих људи, извлачене су хипотезе о њихову интересовању за Видаковића. Али овакве сличне хипотезе често нису ништа друго до научни резултати засновани на вестима које није било могуће потпуно проверити. Према томе, правих хипотеза, које би, заједно са материјалом на коме су засноване, могле бити доведене у питање — у овој студији као да и нема. — У наше дане се тако често злоупотребљавају поштене научне речи „не знам". Г. Поповић, на против, ову изјаву даје само у случају кад му ни са које стране није било могуће расветлити моменат који је у питању.

Дела Видаковића су у овој студији оцењена објективним мерилом, без икаквих историских обзира о његовој релативној важности. Г. Поповић је, пре свега, настојао да нам изнесе срж свакога дела. Она су у ту сврху препричавана, али тако да је сачувана емоција коју поједина места из њих чине у оригиналу. То чини те се студија чита и лакше, и пријатније, и корисније. Но то је и једини начин да се, праведно и у складу са дужностима књижевног историчара, оцени вредност једнога дела. „Ви можете дати тачан утисак о једном књижевном делу и кад му само вешто испричате садржај", вели Г. Поповић поводом Вукове критике о Видаковићу. Овим се оцена и најпоузданије документује. Свему се суди по заслузи. Пред нас су изнесене добре и рђаве стране Видаковићевих дела. Према карактеру тих места подешавао се и тон у излагању. Детињаста и сентиментална места су пропраћена умесним примедбама које су помешане са лаким хумором. Оцена појединих црта у делу увек је документована пажљиво сабраним одговарајућим елементима из самога дела. Садржина умишљено фантастичних места — оних којима је писац хтео да засени читаоце — изложена је са свима карактеристичним елементима, тако да је пажња код читаоца сачувана. И тек онда је указивано на апсурдност тих места. У излагању садржине Видаковићевих дела, заустајало се свуда где су нарушени закони логике, где је лажна психологија, — неверно претстављена историја, или фантастично дата географија. После свега, ове су оцене у закључку убедљиво резимиране.

Научни резултати, важни за историју књижевности, многобројни су

у овој студији. Одиста су покретани и решаванн многи проблеми. Сваки од њих је коначно проучен. — Приликама, у којима је живео Видаковић, дато је знатно место. То је учињено зато, што је средина била од огромног утицаја на Видаковићеву делатност. Вешто оживљене, те прилике имају исто толико дражи колико и сам живот Видаковића. Уопште, њега је и тешко замислити ван њих. Уз то, Г. Поповић се задржавао само на моментима који су ма по чему били од утицаја на Видаковићев живот и рад. У животопису се и иначе најдуже остајало на оним детаљима који су се огледали у доцнијим пишчевим делима. Тако је чињено у проучавању Видаковићева детињства и његове младости, у проучавању о породици, у описима Неменикућа, Ирига, Кежмарка, Пеште. Чак и лепота околине појединих места у којима се Видаковић задржавао није запостављена. Она је, заједно са осталим чиниоцима, могла Видаковићу да омили бављење у тим местима, али исто тако је морала бити од пресудног значаја и за његов духовни развој, за богаћење његове маште. — Личности, са којима је Видаковић долазио у додир, увек су потпуно осветљаване. Није се остајало само на саопштењима. Уживљавањем у ондашње друштвене прилике, изнесено је и расположење ових личности према Видаковићу. А све ове личности — мецене н претплатнини, ученици, професори и пријатељи — биле су у по нечем значајне за живот и рад нашега писца. — Интересантно питање Вукове критике у потпуности је претресено. Више нема сумње у то, да је Видаковић сам навукао Вуково непријатељство. У рецензији на „Усамљеног јуношу", Вук је похвалио Видаковића, и само му је мало замерио због језика. Тек кад му је овај одговорио надмено, Вук је извршио безобзирни напад. Видаковић, очигледно, није ни слутио са каквим се „страшним противником" ухватио у коштац. Г. Поповић је показао да је Вукова критика била једна од оних „које су коначне, које крхају сву каријеру, које убијају". Видаковић је њоме, одиста „постављен на срамни стуб". Нађено је, затим, да ова „страшна лекција" није много утицала на Видаковића, јер је он „био окорео у свом конзерватизму". — Као човек, Видаковић није заслуживао никакве нарочите обзире према себи. Он није био особито светла карактера. У студији се то нигде изрично не вели, али се из изложеног материјала овај закључак сам намеће. По природи свога посла, Видаковић је морао да се довија, да ласка, да пузи. И иначе, он није био нека ретка глава, и ако је морао имати „више лепих својстава" да би „од сељачета успео јако". Његова млитавост показала се нарочито у реакцији на главну Вукову критику. Он се није умео користити ни са онолико права колико га је имао.

Његов одговор, „закаснео, писан без темперамента, слаб по аргументима", заиста је био само нов пораз. Колико је Видаковић био неодлучан, види се већ и по томе што се целога живота накањивао да посети Србију, а то никако није учинио. Г. Поповић му то с правом рачуна у тежак грех. „Не посећујући Србију, избегавајући Вука и његов круг, пристајући уз старију реакционарну и скоро антинационалну струју", Видаковић се доиста „просто одродио". С овом погрешком је скопчана и његова трагедија као човека и писца.

Питање о оригиналности Видаковићевих дела, са овом је студијом у већини пречишћено. Веровало се да је Видаковић „писац слабе оригиналности". Г. Поповић је, на против, у његовим делима нашао више

оригиналности но што се мислило. — За прво Видаковићево дело, спев „Историја о прекрасном Јосифу", није се могло утврдити да ли је прерада туђег дела или је самостално рађен према библији. Г. Поповић претпоставља да је Видаковић могао прочитати неку од многобројних песничких обрада овог предмета у немачкој књижевности. Проста прерада свакако није у питању. „Толико памети и вештине... могао је, на крају крајева, имати и сам Видаковић." Међутим, дело је поуздано независно од сличних дела у нашој литератури. — Наслов „Усамљеног јуноше" могао је Видаковић узети према једној анонимној немачкој књизи истога имена. Од садржине, међутим, није ништа позајмљено. Заједно са романом „Велимир и Босиљка", овај роман претставља „детињске успомене" обрађене на форму старо-грчког авантурног романа. За детаљ на острву, из овог другог романа, Г. Поповић је нашао да „припада циклусу робинсонада". Г. Поповић мисли да овај роман нема никакве непосредне везе са Виландовим „Агатоном". Њихова сличност долази само услед истоветне везе са старогрчким романом. — „Љубомир у Јелисијуму" не припада истом типу коме два споменута романа. То је „велизарски роман", тип „романа који претстављају историју и биографију једног старог идеалног јунака." — За ова три споменута романа Г. Поповић је нашао да су у основи оригинални. — За „Касију царицу" је већ раније утврђен извор у немачком делу „Цар Октавијан". У овој студији Г. Поповић је извршио паралелу између оригинала и прераде, и нашао је да је Видаковић овај роман прерадио „без и најмањег осећања обавезе према узетом оригиналу". Иначе Видаковић овом приликом није учинио ни мало срећан избор. Угледао се на дело „не може бити више старинско", које је „ван сваке модерне струје". У невештој преради, дело је изгубило много од лепота у оригиналу. — Тек у „Девици од Маријенбурга", Видаковић је узео за узор писца који „какав је да је, има своје место у књижевности". Но ово му је дело, као и „Благородни отрок", само превод, и то лош, с немачког. — Оригиналност недовршеног романа „Селим и Мерима" довео је у питање већ један од сувременика. Испитујући сачувани пишчев рукопис, Г. Поповић је дошао до закључка да овде не може бити речи о чистом превођењу. — Изворе за податке из српске историје у Видаковићевим делима, нашао је Г. Поповић у Рајићевој „Историји": — „Јунаци Видаковићеви говоре Рајићевим речима, и изражавају његове идеје". Географско знање црпао је Видаковић из Соларићева „Земљописа". Оно што није нашао ни у Рајића, ни у Соларића, он је — како претпоставља Г. Поповић — „пронашао" „у старим земљописима, мапама". — Све остало у Видаковићевим делима оригинално је, плод је његова личног искуства, његових успомена из младости. Г. Поповић је указао и на приметан утицај народне поезије на нашега писца. Интересантно је, да се тај утицај осећа и на оним делима, која су написана пре појаве Вукових збирки народних песама.

О психологији Видаковићева стварања Г. Поповић је изнео нове и интересантне погледе. „Само је време дало перо у руке Видаковићу". Он је „постао писац зато што је мислио... да *шреба* ппсати, треба *поучаваши* народ." Зато сви његови романи имају поучни циљ. Једино су „Успомене" написане из других разлога. По претпоставци Г. Поповића, њих је Видаковић почео да пише у намери „да се одбрани од оптужбе

из 1824" (тиче се једне тугаљиве афере због које је Видаковић отпуштен из Новосадске гимназије) — или зато да брани свој књижевни рад. — У студији је истакнуо да је Видаковић целога живота остао одан Доситејевим идејама. Но он, по тврђењу Г. Поповића, ипак није могао бити правим учеником Доситеја. Он није био толико „јаке интелигенције" да схвати идеје свога учитеља Г. Поповић налази да је апсурдно тврдити да је Видаковић преузео Доситејеву „запаљену буктињу". — „Доситејева буктиња би се на мах угасила чим би је Видаковић узео у руке".

Ова студија садржи све оно што се уопште данас може знати о Видаковићеву животу и раду. Предмет је обухваћен у целини, широко. Богато поткрпљеним хипотезама, указано је и на оно што се у будућности може открити. — Видаковић није прошао добро у овој студији. Није ни могао боље проћи. Трезвену критику он није могао да издржи ни од савременика. Оцењен европским мерилом, од објективног критичара нашег доба, и поред свих својих заслуга, он је могао да прође само још горе. — Просечне интелигенције, уског књижевног хоризонта, Видаковић у књижевности није могао дати ништа од више вредности. Његово опште образовање није било нимало солидно. Школовање је отпочео доцкан. Од страних језика најбоље је знао немачки, а ни тај није знао довољно. У историји и географији, предметима толико потребним књижевнику његове врсте, он се није богзна колико одликовао. У његовим романима је локална боја увек на последњем месту, а уживљавања у прохујале епохе, у њега уопште нема. Његове историске личности само су по именима историске. — Већина Видаковићевих мана проистиче из његова непознавања живота. Живот је у његовим делима најчешће претстављен књишки. — Но ни његова књижевна спрема није била јака. Он у школи није стекао темељно књижевно образовање. Са ранијим добрим књижевим делима у њој се сигурно није упознао. Ако је што и читао, он при томе није правио никакав избор. За модерне узоре свакако није знао, јер, у противноме, не би подражавао „потпуно застарелим, преживљеним, заборављеним" узорима. Зато је Г. Поповић могао да закључи да „Видаковић није иикада био на великом друму светске књижевности. Он је увек ван њега, на некој старој запуштеној стази којом нико више не иде". Али то за Видаковића још није било највеће зло. Јер њему није толико сметала оскудица лектире, колико недостатак „добре памети". — Недостатак доброг укуса и сувише је чест појав у Видаковићевим делима. Вулгарности има и поред тога што је у његову делу „све благо, кротко, безазлено". Оне тим више падају у очи. — Моралисање је у његовим романима и сувише наметљиво, да би било пријатно. Ови романи су, и иначе, наивни и по мотивима, и по обради. Психологија је слаба, карактери су бледи. Догађаји се не развијају природно нити су увек мотивисани. Писац умишљено тражи ефекте. Он настоји „само да се радња продужи и компликује, ма чиме, лудостима", — замера оправдано Г. Поповић. Ту су тајанствене личности, преоблачења, прислушкивања, сентименталности до суза, — находчад, умирање и поновно оживљавање, чести су, браћа и сестре се љубе и грле као љубавници, а не познају се. А без бурне судбине није ни најнезнатнија личност у Видаковићевим романима.

И поред свега овога, у студији је Видаковићу одато и признање које он заслужује. Г. Поповић с правом вели да се у обилном Видако-

вићеву раду „по нешто... може признати и бранити". Пре свега, у његовим делима „нису сва места рђава". Затим, „има у Видаковића нечег пријатнијег у причању". Описи природе су му увек лепи. Понекад је и неки карактер реалнији. Најзад, „нека би његова имагинација била ма каква, лепо је ако је он сам узео измишљати своје романе у место да их преписује од другога". За његове „Успомене" Г. Поповић налази да су „врло добра ствар", и да се „и данас могу читати са задовољством." У њима је Видаковић „показао несумњив таленат приповедача". Никако се не сме заборавити ни то, да је Видаковић први обделавао роман у нашој књижевности. Од не мање важности је његово спајање романа са историјом. „То је оно што је можда најлепше, што му највише диже цену". На крају, наводећи Суботићево признање, како је као дете уживао у Видаковићевим романима, Г. Поповић додаје да би „и данашња деца могла... осетити нешто од тог уживања ако би се ови романи прерадили за њих према данашњем духу".

Иако је у свему научног карактера, ова студија је интересантна и за оне који нису стручњаци. Јер она је и занимљиво књижевно дело. Могло би се одвојено писати о њеним књижевним лепотама. Најразноврснији подаци увек су апсорбовани у реченице обојене личном бојом. Емотивности у стилу има нарочито у излагању живота и при оцени садржине појединих Видаковићевих дела. Идиле у Видаковићеву детињству, поетични опис Неменикућа под Космајем, Кежмарка и његове романтичне околине, а нарочито виртуозан опис поплаве у Пешти, изазивају слике које се не заборављају лако. — У препричавању Видаковићевих романа, не само да је у целини спасавана емоција оригинала, него је она, одабирањем појединости, још и појачавана. — Особито природност у изразу и фамилијарност у стилу, чине често читање правим уживањем. Духовити стилски обрти разгаљују. Параграфи Г. Поповића, као и увек, заобљени су и пуни садржајем. При свем том, читање је лако, течно, јер су реченице гипке и живахне. Нарочите драži томе стилу у овој студији даје употреба старијих речи. То знатно помаже уживљавању у доба о коме се пише.

Студија Г. Поповића о Миловану Видаковићу од вишеструког је значаја за нашу историју књижевности. Најпре, у њој је исцрпно проучен један крупнији наш писац. Она расветљава и доба у коме је овај писац живео и делао. — Али, њоме је постављен и солидан темељ за даље проучавање романа у нашој књижевности. Она у многоме доприноси решењу питања кризе нашега романа. Свакако, ни они који су радили на нашем роману после Видаковића, нису били без његових мана; можда ни они нису могли да учине већи размах највише због непознавања живота и услед оскудице књижевне културе. — И сама по себи, ова студија може да послужи као пример како ваља проучавати питања из књижевне историје. Али у њој, и иначе, има пуно општих, начелних места, корисних за онога који се бави овим стварима. Она јасно показује да је књижевном историчару потребно књижевно интересовање далеко веће од просечнога.

Живомир Младеновић

Из наше савремене лирике

Мирко Королија: *Песме.* Београд, 1933.
Радован Кошутић: *Гране прекрхане.* Београд, 1934.
Vladimir Nazor: *Topuske elegije.* Zagreb, 1933.
Dragutin M. Domjanić: *Po dragomu kraju.* Zagreb, 1933.
Ante Cetineo: *Zlatni ključ.* Split, 1933.
Дора Пилковић: *Пламена ћушања.* Београд, 1933.
Александар Кићовић: *Васионида.* Београд, 1933.

Седам књига лирске поезије, о којима је овде реч, доказ су — више него икаква дискусија и полемика — да лирска поезија у југословенској књижевности цвета и напредује као и ранијих година, док се још није говорило о „сумраку лирике" и о лирским песмама као „лирским преживелостима." У колико је једно временско раздобље теже и прозаичније, у толико се више мисли, осећа и сања. Само кад мачеви прогоре, музе заћуте. Иначе, оне су увек живе и долазе у походе онима којима је дато да их виде и да их чују, а тих одабраних појединаца увек је било и увек ће бити.

Најзначајнија збирка која се појавила у ово време свакако су *Песме* Г. Мирка Королије у последњем колу Српске Књижевне Задруге. Г. Королија је запажен као песник још пре рата. Једна његова песма ушла је и у познату *Антологију* Г. Богдана Поповића. Ова збирка представља избор из Королијине поезије; у њу су ушле и његове лирске и његове родољубиве песме, оне најзначајније, које га заиста репрезентују. У лирским песмама, нарочито ранијим, осећа се утицај италијанских песника: Петрарке од старијих, Фоскола и Кардучија од новијих, Данунција од данашњих. Доцније, Г. Королија се ослободио тих страних утицаја и постајао је све више свој и оригиналан. Од наших песника највише сличности с њиме има Милутин Бојић. Само, разлика је између њих, ипак, велика: Г. Королија има изразитих и приметних класичарских предилекција у укусу, дикцији и версификацији, заљубљен у грчко-римску и, затим, преко ње, италијанску поезију и уметност, док је Бојић специфично наш песник, српски и словенски. Оно што им је заједничко, што их спаја, то је извесни еротизам, младићски необуздан и пенушав, сав задихан и чулан, само код Г. Королије дат у бољој форми, у савршенијем облику. Уопште, може се рећи да је он — после Дучића и Ракића — један од најбољих версификатора у нашој савременој поезији.

Нова збирка Г. Радована Кошутића *Гране прекрхане* има све добре особине ранијих његових песама: ретко осећање за лепоту и правилност језика, необично богатство речника и израза, врло изграђену и формално избрушену дикцију, дубоко разумевање и свестрано познавање метрике, не само уметничке него и метрике народне поезије, на чијој је синтези формирана једна нова, специјално Кошутићева, метрика. Иначе, као и у ранијим његовим збиркама, и у овој, најновијој, осећа се присно и интимно разумевање природе и њених чари и тајни. То Г. Кошутића приближује руским песницима.

Topuske elegije, нове песме познатог хрватског лиричара Г. Владимира Назора, допуњују и заокругљују његов маркантни поетски лик. Већ остарео и оболео, лечећи у Топуском своје болесне ноге, симпатични

стари песник бележи своје утиске, своје болове, мале и шкрте радости, сунчеву топлоту, свеже зеленило бањског парка, шум извора, мирис цвећа, певање тица, лепоту и хлад шуме, природу у свима њеним красотама. Ови стихови, писани очевидно без неких већих уметничких претензија, буде искрене симпатије читалаца за овога угледног песника и неуморног ствараоца, највећег данашњег живог лиричара у хрватском делу југословенске књижевности.

Последња збирка Назоровог песничког сабрата Драгутина Домјанића *Po dragomu kraju,* коју је он сам уредио непосредно пред смрт, изишла је недавно, у издању његове мајке, са овом дирљивом напоменом: „Ove popevke predajem narodu onak, kak ih je moj dragi sin za izdanje složil i priredil. — Mama". Ова збирка чини целину са ранијим збиркама кајкавских песама Домјанићевих *Kipcima i popevkama* и *V suncu i senah.* Ова збирка је документат велике љубави песникове за родни крај, испеване — како каже један хрватски писац — „у слаткој, мекој кајкавштини, којој је он открио нове лепоте". Из тих стихова избија „мирис родне груде, дах наших шума и поља, мисао класично нашега човјека". Музикалност језика, слика и ритма још више подиже уметничку вредност ове збиља лепе и отмене збирке песама једнога од најбољих хрватских песника.

Zlatni ključ отвара нову етапу у лирком стварању и поетском развоју младог и талентованог хрватског песника Г. А. Цетинеа. Док је у својој првој збирци *(Zvezdane staze)* наговестио свој дар, а у другој *(Za suncem)* обележио путеве свога развића, дотле се у овој збирци показао већ као сасвим зрео и формиран песник. Једино што још спољашња, техничка, форма и експресија није потпуно изграђена — извесна исцепканост, фрагментарност и неравнина на неким местима мало смета лаком и течном читању — али сви су изгледи да ће и та формална страна у наредној збирци бити боља и беспрекорнија.

Млада песникиња Г-ђа Дора Пилковић-Максимовић у својој другој збирци, *Пламена ћутања,* показала је такође леп развој и напредак. Док се у првој збирци још осећао утицај Г-ђе Десанке Максимовић и Г-ђе Јеле Спиридоновић-Савић, у овој другој збирци је песникиња већ самосталнија и више своја, осећања су јој дубља, израз сигурнији, речник богатији. Она има непосредне осећајности, нежности и свежине, уме да погоди прави тон и да нађе одговарајући израз за своја унутарња збивања, тако да се од ње могу очекивати и боље ствари.

Г. Александар Кићовић, такође један из кола најмлађих, у својој *Васиониди,* под утицајем Његошеве *Луче микрокозма* и рефлексивне лирике Силвија Кранчевића, губи се у метафизичким апстракцијама и мистичарским преокупацијама. И сам склон размишљању и контемплацијама, он, изгледа, нарочито воли самоћу, повлачење у себе и читање филозофских и теолошких дела, а можда и лектиру из области спиритизма и окултизма. Зато су му визије често нејасне и замагљене, осећања мутна и хаотична, мисли и сувише испреплетене и замршене, стихови несразмерно дуги, нескладни и развучени. То не значи да он нема талента; он га има, и тај таленат у основи није баналан, само штета што је сав утонуо у мистику и метафизику. Нека изиђе из тог зачараног круга и из те духовне маглуштине на дневну светлост и божје сунце. Права поезија мора да је разумљива и јасна пре свега.

К. Н. Милутиновић

Четири нове збирке приповедака

Стеван П. Бешевић: *Шарена галерија.* Београд, 1934.
Радослав Драгутиновић: *Уместо одговора...* Београд, 1934.
Свет. М. Максимовић: *Ужаси страсти.* Крагујевац, 1933.
Ст. Д. Дунавац: *Увек први.* Београд, 1934.

У последње време појавили су се својим збиркама, један за другим, четири нова приповедача. И по годинама и по репутацији најстарији и најпознатији од њих јесте, у сваком случају, Г. Стеван П. Бешевић. Као писац он, додуше, није нов, јер је почео да пише још давно пре рата, али је као приповедач нов и ово му је тек прва збирка приповедака. До данас он је објавио неколико запажених збирки песама, више одличних књига за децу и два успела позоришна комада. У последње време почео је писати и приповетке по нашим часописима и листовима, које је сада прикупио и објавио у засебној збирци. То је обимна књига од 240 штампаних страница, са 32 приче. Сама садржина је врло разноврсна и богата: има ту и подужих приповедака и сасвим кратких скица и цртица, и хумореске и легенди, и ствари са реалистичким сижеом и прича са изразито романтичарским мотивом. Али, што је најважније, све су лепо написане и занимљиве, без оне ласцивне питигрилијевске фриволности и јевтине духовитости. По себи се разуме, све нису на истом нивоу и једнаке вредности: има их и ретко успелих (нарочито у другом циклусу) и мање успелих али и оне најслабије дају се читати са живим интересом. И када исмејава људске слабости, у својим сатиричним приповеткама, Г. Бешевић то не чини злурадо и цинички него искрено и добронамерно, са жељом да зло лечи и да укаже на оно што не ваља, да би се то поправило и искоренило. Зато његова ирониja никад не прелази у сарказам, нити се његов потез претвара у карикатуру. Без малициозности, али свестан да данашње друштво и поратни морал треба лечити, Г. Бешевић износи и смешне и жалосне стране нашег данашњег нараштаја, његове мане и недостатке, али не зато да се руга или да тера шегу са тим слабостима и изопаченостима, него из хумане тежње да се наше нарави пречисте и облагороде, да се наши карактери оплемене и дисциплинују. Иако човек старих схватања и прератног морала, Г. Бешевић има љубави и разумевања и за наш најмлађи, поратни, нараштај и његове тежње, идеале и амбиције. Та широкогрудост и толерантност заслужује да се нарочито подвуче и забележи. Али, не само по мотиву и садржини, него и по обради и композицији, имају приповетке Г. Бешевића несумњивих квалитета. Уопште, може се, без претеривања, рећи да се Г. Бешевић, овом књигом, потпуно афирмирао као приповедач.

Аутор друге збирке, недавно преминули талентовани млади песник Радослав Драгутиновић написао је у току свога краткога живота (умро је у својој 29 години) — поред већега броја својих врло лепих, нежних и меланхоличних песама — и неколико приповедака, које су сада његови другови и пријатељи прикупили и објавили у засебној збирци *Уместо одговора...* То је, у ствари, свега седам краћих прича и цртица, али је и то довољно да се види: да је Драгутиновић био не само редак песнички таленат него уопште један необично фини дух, један честит, напредан и слободоуман интелектуалац, једна дискретна, отмена и пле-

менита природа, богато обдарена проницљивим погледом на ствари, људе и догађаје, и дубоким продорним улажењем у душу својих личности. Иако се као приповедач још није био потпуно развио, Драгутиновић је већ и у овим својим првим причама показао своје многоструке способности и ми тек сада можемо јасно видети и правилно оценити шта смо све у њему изгубили. Било би желети да се и његов роман, који је он довршио баш пред смрт, што пре објави. Наша савремена књижевност била би обогаћена једним знатним делом, а Радослав Драгутиновић би се тим романом потпуно афирмирао и као изврстан прозни писац. Ове приповетке нам то јасно наговештавају.

Г. Свет. М. Максимовић, такође талентован песник, један од представника наше најмлађе песничке генерације, након трију запажених збирки песама, објавио је сада и своју прву збирку приповедака. Несумњиво даровит, Г. Максимовић се ипак овом првом збирком као приповедач није могао изразитије обележити. Он уме да нађе фабулу, зна да прича живо и занимљиво, има творачке инвенције и елана, уме да развије и распреде свој приповедачки материјал и да начини покаткад и неочекиван ефекат, али му још недостаје довољно осећање мере, развијенији естетички смисао и финији начин изражавања. Под утицајем Мопасана, Золе и Стриндберга, Г. Максимовић и сам воли да описује јака, снажна, неодољива, местимично чак и патолошка еротична доживљавања — збирка му се и зове *Ужаси страсти* — али још довољно не осећа да све има и своје границе и да од еротике до порнографије има пенекад само један корак. У његовом сопственом интересу би било да обрати мало већу пажњу на сам начин интерпретирања и изражавања, на склоп и стил својих прича, на психолошку и уметничку рекреацију догађаја, најзад на чисто техничку обраду сижеа и на стилистичке финесе и појединости, тако важне за целокупан утисак, па ће се из њега моћи, временом, развити добар приповедач. Јер таленат је ту, потребно је само рада и усавршавања.

Најмање познат, али не најмање значајан, последњи по броју књига али не и по вредности, Г. Ст. Д. Дунавац (Д-р Стојан Дедић) објавио је недавно и своју другу збирку приповедака. Прву је објавио прошле године, али је о њој сразмерно мало писано, иако је већ и она заслужила да буде запажена. Ова заслужује то још више, јер је у њој ауторов приповедачки таленат још видније и потпуније дошао до израза. То више није почетник, већ зрео и формиран писац. У овој збирци он даје три своје нове приповетке, две веће и једну краћу, али све три ретко успеле и значајне. У првој приповетци аутор описује наличје нашег политичког живота првих година после рата, наличје нашег парламентаризма и демократије уопште; нимало тенденциозно, без икаквих алузија на овог или оног нашег политичара, на овај или онај режим, строго начелно, али стварно и убедљиво, приказује аутор читаву галерију наших паланачких и сеоских политикана и демагога, партизана и кортеша, страначких агитатора и новинарских пискарала, затим бирачке конференције, предизборну кампању, саме изборе, и све што је с тиме у вези. У другој приповетци оцртао је аутор, опет врло вешто, наличје великоварошког брачног и породичног живота, с пуно занимљивих заплета и трагикомичних епизода. У трећој и последњој приповетци изнео нам је данашњу нашу омладину, онакву каква је, без улепшавања, али и без намерног

сенчења и оцрњавања. То су живи типови, људи од крви и меса, чије „срце има своје разлоге за које разум не зна“ (Паскал). Иако лекар по струци, Г. Дедић не залази у неке специјалне психолошке, биолошке и физиолошке анализе и опсервације, него остаје на терену литературе и уметности, али му лекарско искуство помаже да неке ствари боље види и да дубље продре у унутрашњу суштину и карактер својих типова. То његовим приповеткама још више подиже вредност. Судећи већ по овим, досадашњим, његовим приповеткама, ми можемо од Г. Дедића очекивати и неко веће и крупније дело: роман или драму. Његове несумњиве стваралачке способности у таквом једном већем и развијенијем делу дошле би, свакако, до још јачег и пунијег израза.

К. Н. Милутиновић

НАУЧНИ ПРЕГЛЕД

Једно дело из науке о животу

Иван Ђаја: Од живота до цивилизације

Београд, 1933. Издање Геце Кона А. Д.

Проблем постанка и природе живота припада оним прапроблемима, којима се људски дух одувек бавио. Решења овога проблема нису увек довољно научно озбиљна, а понекад се одликују очигледном наивношћу и некритичким догматизмом. Такво је и материјалистичко схватање живота, које претендује да буде једино научно. Оно или просто негира постојање свести, или је пак сматра функцијом мртве материје, те тиме запада у безизлазне противречности.

Одлика књиге „Од живота до цивилизације“ је њена научна озбиљност и свестрано посматрање животних појава, од којих њен писац полази у решавању проблема постанка живота, његове еволуције и спољних творевина. Он указује на непосредну и зато неоспорну истину да психички свет не само није мање несумњив него физички, него је и поузданији. Посматрајући нашу свест увиђамо да је она „извор смишљеног делања.“ Поред тога се и само живо биће, као организам, одликује сврховитошћу. Уопште „у уређењу, раду и развоју живих бића има нечега смишљеног и целисходнога“. Ту смишљеност у живим бићима писац с правом одриче неорганском свету, где је све потчињено узрочној нужности; целисходности у њему нема. Али, с друге стране, наука открива присно неорганско сродство живе материје. Стога се логичном нужношу намеће проблем: „Да ли се биолошка смишљеност не може сагласити... са материјалистичким схватањем живота, по коме у животним појавама нема ничега другога до елемената физичкога света“. Г. Ђаја убедљиво доказује да материјалистичко схватање постанка живота не може објаснити у живом бићу оно што није механички детерминирано. Због тога он ограничава механички детерминизам на неорганski свет, одричући уопште научну могућност објашњења постанка живе материје једино из неорганског света. „Постанак живота није обично механичко дело“. Не само постанак живота, већ и његово преображавање „са свима примерима склада и целисходности, што нам их пружа, не може се сматрати простим механичким одвирањем у смислу

еволуције неорганског света", већ узрок еволуције „морално тражити... у особинама самога живота".

Међутим, писац не упада у некритичке спекулације, које би га спречиле да увиди научну истину, по којој је постали живот механизам. Али, живи свет, посматран у своме развоју, „није могао постати непосредно из оних особина материје, које су нам познате у неорганској природи". Живот је истина везан за неорганску материју, али није једино њоме постао, него нечим што није она. Како је сврховитост психичка појава, а ова је биолошка, то можемо, по сличности, закључити на постојање психичког у живој материји, која особитом делатношћу постаје из неорганског света, а из ње пак жива бића.

Али, ова психичка моћ живе материје не може створити живот одједном у целом његовом савршенству. Као и човекова интелигенција, тако и она гомила знања и искуства, те не уносећи нешто ново зајемчава основно и првобитно новим механичким уређењем. Зато она није била толико интелектуално далекосежна да би могла предупредити смрт, која не припада програму живота. Животна психичка моћ не задржава се само у живим бићима. Она функцијом човекове интелигенције продужује свој телеолошки рад у неорганској природи ради постизања „сличних сврха за којима је тежила у самом организму". Према томе, наше је образовање „продужење биолошког идеала, који је праживотињу довео еволуцијом до човека". Целисходност је у основи животног механизма као и у свима његовим биолошким манифестацијама, т. ј. сав живот који је постао и постоји кроз ту психичку моћ је постао, развија се и преноси се на неорганski свет. Отуда писац каже да је живот мисао. „Развој живога света је мишљење, живот на делу; живо биће је њено остварење, мисао и живот су једно исто". Човек је у животном развићу највиши степен лествице". Као такав он је извршилац највиших стремљења живе природе. „Он има својом културом да створи ону хармонију, оно јединство циља, онај идеал усавршавања које видимо у организовању живих бића и у еволуцији живога света". Писац вели да је то антропоцентризам. Нека је и он. Али, то ни мало не значи да његово учење није на довољној научној висини. Оно је само конзеквентно спроведено из основних несумњивих истина. А ако се узме за критериум истинитости теорије њена подобност објашњења света чињеница, онда се пишчево учење може сматрати једино могућа теорија о животу, јер се њоме могу ресветлити све животне појаве.

Писац успешно решава проблем хармоније. Али, он је ограничава на јединку и врсту, одричући јој трансцендентност. Међутим, оно по писцу избија из живога света, наиме из човека, и протеже се на неорганski свет. Тиме се ствара хармонија између та два света, као и у самом неорганском свету. Исто тако, конзеквентно пишчевом учењу, можемо тврдити да ће животна сила, на основу стеченога искуства и нагомиланог знања моћи кроз човекову интелигенцију створити и хармонију уопште у свету, пошто ће животна сила одбацити све што изазива неслагање, а дометнути оно што ствара слагање. Да би се пак хармонија могла дефинитивно остварити и вечито остати, мора човек постојати. Дакле, човек као вечно биће у будућности нужна је претпоставка хармоније. А по писцу ових редова стварање хармоније у свету не може се порећи.

Ови су закључци истина доста смели, али и логички оправдани. А околност што смо их могли извести и из пишчевог учења доказује огромну научну вредност књиге. У њој изнете истине остаће увек као такве. Зато књига „Од живота до цивилизације“ представља значајан датум у историји науке о животу.

Милан М. Јовановић

Радови темишварског проте Г. Слободана Костића

Новосадски учитељ и каснији Темишварски референт-надзорник Танасије Костић († 1. јула 1922) написао је покрај многих педагошких студија и стручних практичних чланака књигу „Наша букварска библиографија“, у којој је приказао развитак наше букварске литературе од најстаријих времена до почетка овога столећа. Његова два сина, оба свештеника, пошли су стопама свога оца, те њихови књижевни радови заслужују озбиљну пажњу наших стручњака. Сомборски професор и свештеник Г. Константин Костић ограничио је свој рад на истраживање прошлости Сомбора и околине, а његов брат темишварски окружни прота и епархијски бележник Г. Слободан Костић приказује у својим радовима прошлост и садашње стање Срба у оном делу Баната, који је припао краљевини Румунији. Радови Г. Костића, који су ми дошли до руке, приказаћу овде хронолошким редом, како су публиковани.

Као прилог монографији православне српске парохије и школе у Темишвару објавио је Г. Костић 1924 чланак *Звона православне српске цркве у Темишвару — Мехали* у намери, да покаже примере пожртвовања темишварских Срба у прошлости и специално у доба светског рата и после њега. Исте године је изашла из штампе документована и врло занимљива књига *Српска црква у округу ваљевском за време окупације 1915—1918 године.* Ово је једино мени познат књижевни рад Г. Костића, који се не односи на Србе у Румунији. Као аустриски војни свештеник вршио је Г. Костић за време окупације Србије при ваљевском окружном заповедништву дужност референта за верске и црквене ствари и то од 6 марта 1916 до свршетка светског рата, користећи својом службом где-год је могао цркви, свештенству и народу онога краја. Ово дело је заправо његов култус реферат у целини, а градиво за тај реферат он је скупљао од почетка окупације до евакуације са сврхом, да прикаже живот цркве за време аустријске управе у Србији, да сачува споменике из доба окупације и да покаже да је свештенство, које је после одласка српске војске заостало у ваљевском округу, било будан чувар интереса српске цркве и српског народа и да је цркви и отаџбини служило искрено и одано у тешким данима робовања. — У овој књизи Г. Костића налази се опис сваке цркве и парохије у ваљевском округу, затим, табеларни преглед свих свештеника, како оних који су напустили отаџбину пред долазак непријатеља' тако и оних, који су у својој парохији дочекали аустријску војску те или остали у своме народу или били интернирани, затим нам је писац дао приказ наплате свештенства, школе и бира и дао је јасан преглед целокупног верског живота и руковања црквеним иметком као и попис штете, нанесене том иметку за време аустријске окупације.

Идуће године (1925) штампао је Г. Костић дело *Шематизам православне српске епархије темишварске у краљевини Румунији за 1924 го-*

дину, у коме је, на темељу службених података, приказао не само стање српске цркве и школе, него и целог српског народа у краљевини Румунији. Као увод у *Шематизам* дао је Г. Костић историјски преглед темишварске и вршачке епархије и српских манастира, који се налазе на територију данашње краљевине Румуније, затим преглед црквених власти, епархијске управе и канцеларије, протопрезвитерата, свештенства, монашких лица и учитељства, са најважнијим биографским подацима о сваком свештенику, монаху и учитељу. После опширног описа свих црквених општина, парохија и вероисповедних школа у сва три протопрезвитерата у темишварском арадском и сококоловачком, приказао је писац стање народно-црквеног иметка у вези са спровађањем аграрне реформе у Румунији и бројно кретање српског народа у тим протопрезвитератима 1925, у поређењу са старијим статистикама. Ово своје информативно дело завршио је Г. Костић приказом српских просветних, економских и добротворних установа у Румунији. Године 1926 објавио је Г. Костић чланак *Богословски шечај у Темишвару 1800 године* као прилог историји темишварске епархије, а 1930 је написао књижицу *Обнова православног српског манасшира Кусића у Румунији.*

По примеру *Шематизма* за 1924 написао је Г. Костић 1931 дело *Српска црква и школа у Румунији 1930 године*, у којој је службеним статистичким подацима утврдио, да је српски народ у Румунији за десет година после светског рата остао веран груди земље, на којој се родио и бројно остао снажан као и пре десет година, сачувао је своју веру, своју вероисповедну школу, своју економску верску и просветну слободу. По статистици од 1924 било је православних Срба у Румунији 44.078, крајем 1930 било је Срба 44.413 душа, а по најновијој статистици из 1932 број српских становника под управом српске цркве попео се на 44.791 Овај најновији попис српских душа објавио је Г. Костић почетком прошле године у књизи *Сшашисшички преглед православне српске епархије за 1932 годину*, која нам као и ранији радови овог писца даје преглед живота и кретања нашег народа у краљевини Румунији.

А. Ивић

СИТНИ ПРИЛОЗИ

Једна иншересанша изложба у Суботици

Суботички прота Г. Марко Протић дао нам је 1930 своје *Златне дане Суботице*, од ослобођења до потписа мира, а 1931 своју *Суботичку српску православну цркву*, њезине свештенике, ђаконе и учитеље од 1710—1931. Ове његове књиге, као и његово *Пуно срце*, збирку родољубивих беседа од 1918—1928, примила је у своје време књижевна критика са признањем. Ове јесени спремио је Г. М. Протић Суботици и свој нашој јавности једну новину. Он је живот суботичких Срба приказао на својој Музеалној изложби. Радећи по архивској грађи суботичке срп. прав. црквене општине историју Срба, коју он добро познаје, и коју с времена еа време и објављује у својим написима по листовима и у књигама, Г. Протић се латио да прикаже на очигледан начин сав културно национални живот суботичких Срба. Суботица за Војводину није никад била оно, што је био Нови Сад, али је она, на средини пута између Будима

и Карловаца, усамљена у мору неправославнога елемента, ипак давала јасне знаке заједничког народног живота од најстаријих наших дана. У животу Суботице сваки народни покрет и посао наишао је на сигуран одјек. Суботица, мада није дала српском народу ни Милетића, ни Змаја, ни Полита, дала је ипак један низ одличних радника, свештеника (проту Јована Петровића, проту Јована Вујића, намесника Исака Лудајића), учитеља (Ђорђа Гојковића), градских високих чиновиика (сенатора Јована Поповића, градоначелника Јована Димитријевића, подградоначелиика Јована Манојловића, варошког фишкала Емила Манојловића, вар. суца Светозара Милутиновића), народних посланика на угарском сабору и на народно-црквеним саборима у Темишвару и Карловцима (Стевана Милиновића, Емила Манојловића Св. Милутиновића, Јована Поповића, Ђуру Манојловића, Милу Милосављевића, Д-ра Владислава и Д-ра Јоцу Манојловића), сликара (Аксентија Мародића), и музичара (Д-ра Јована Пачуа, Адријана и Цветка Манојловића).

Осим главнога жаришта нашега народног живота у Суботици, који се култивисао у црквеној општини и у српској народној школи, живот суботичких Срба показнвао се видно и у братским и сестринским установама, које су већ у најраније време у Суботици подизане. У ред најстаријих суботичких установа иде српско црквено певачко друштво (1865), Српска Читаоннца (1868), јавна црквено-општинска књижница (1866) добротворна задруга Српкиња (1878) Српско дилетанско друштво (1850), дакле пре него што је основано стално срп. нар. позориште у Новом Саду); Српска Штедионица и Привредник су новијега датума. Суботички Срби су имали од најстаријих времена и присну везу са народним позориштем из Новога Сада. Оно је долазило у Суботицу и будило народну свест, нарочито код Буњеваца. Са Матицом Српском су Суботичани имали везу путем задужбине великих народних добротвора Јована Остојића и жене му Терезије рођ. Зозук, који су оставили легат, да Матица Српска сваке године додељује, а црквена општина исплаћује, награде за добра књижевна дела. Од 1878, када је прву награду добила књпга Д-ра Војислава Бакића, па до последњега Матичиног издања у редакцији Вељка Петровића и Милана Кашанина о српској уметности у Војводини, о трошку ове закладе штампана је читава библиотека од 37 књига, најбољих наших књижевних имена с обе стране Саве.

Г. Марко Протић је дошао овога пута на оригиналну мисао, да сав овај народни жавот прикаже и на једној изложби, и то у писму, књизи, слици, фотографији, утварима и стварима. Ми, који смо имали прилику да видимо ову изложбу, у црквено-општинској дворани, можемо је само похвалити. Ова изложба, која је створена са мало материјалних сретстава. а са много пожртвовања и рада Г. Протића припремила је гледаоцима нарочито задовољство, да се за час пренесу у најстарија времена својих родољубивих предака. Ова изложба, прва и јединствена у у својој врсти, треба у исти мах да даде Суботици подстрека, да створи и стални музеј. Позната је ствар колико Мађари теже, да прикажу иностранству мађарски карактер северног дела Војводине, што не одговара стварности. Познато је и то, колико кроз Суботицу пропутује сваке године угледних странаца, колико се одржи конгреса и т. д., а у тим приликама, осим своје велике градске куће, која није ни зидана у

нашем стилу, Суботица нема страницима ништа више да покаже. На изложби је верно приказан и код Војвођана одомаћени култ народнога добротворства у читавој галерији великих и малих добротвора, завештача, ктитора и приложника, епитропа и црквених синова, који су се увек регрутовали из најбољих редова грађанства. Разним документима је приказан српски живот за време цара Јована, за време сеобе, границе и развојачења границе. У изложеним писмима, сведоџбама и књигама видели смо живот Мразовићеве норме у Сомбору од 1794, Духовне, колегије Висарионо Павловическе у Шанцу Петроварадинском од 1742, клирикалне школе архимандрита Јована Рајића у Новом Саду и богословије у Ср. Кавловцима. У рукописним и штампаним књигама од најстаријих времена приказана су сва литерарна прегнућа суботичких Срба и других Срба о Суботици. Посебно оделење, нарочито богато, оцртало је учешће Срба у братском буњевачком ренесансу од 1860—1900 престављено делима и рукописима бискупа Ивана Антуновића, Бозе Шарчевића, новинара Буњевца и у исти мах српског добровољца из 1878 Карола Милодановића, поп Паје Кујунџића и јединог још живог из ове петорке Г. Мије Мандића, заслужнога првог уредиика *Невена* и борца за народна права у школама. Разуме се, да је у вези с тим био потанко приказан и пожртвовни рад суботичких Срба националиста, који су у своје време сав свој богати материјални и морални живот утрошили у издавање новина и књига, за буђење народне свести код Буњеваца. Њихова су светла имена. Бошко Вујић, Д-р Душан Петровић и Младен Карановић. Осим тога, у црквеним матицама, домовницама, општинским записницима и инвентарима, што све датира још од 1744, видели су Суботичани на овој изложби и своје порекло, старину и заслужни рад својих предака.

Да би ова изложба била још разумљивија, потпунија и боља Г. Марко Протић спремио је за дан отварања изложбе и своју нову књигу под насловом: Српски триумвири у буњевачком ренесансу и друго о суботичким Србима и њиховим напорима за спас и част свога имена (мали формат на 230 страна). Ова је књига надопунила још штошта, што се на изложби није могло приказати. Ова књига заслужује посебан приказ. Сви предмети, који су били изложени у главном су својина црквено општинскога архива, али их је добар део био и из архива појединих угледних људи, као Г. Јоце Вујића из Сенте, Д-ра Јоце Милекића, Д-ра Јоце Манојловића, Д-ра Стеве Максимовића из Сомбора. Неке празнине попуниле су ствари из Матице Српске и Народне Библиотеке.

Ова је изложба отворена на дан годишњице ослобођења Суботице и у славу тога ослобођења. Она је отворена и у част Г. Д-ра Владислава Манојловића, који је био 30 година заслужни председник црквене општине. У свечаној седници црквеног Савета тога дана откривен је његов портрет, који је одлично израдио наш уважени академик Г. Урош Предић. На овај посао као и за изложбу дао је свој благослов и бачки епископ Г. Иринеј, а својим протекторатом су изложбу помогли и Г. Јоца Вујић из Сенте и Д-р Миодраг Аћимовић, професор правног факултета из Суботице, као патрони. Приликом отварања изложбе, која је у сваком погледу успела, примио је Г. Марко Протић више признања и похвала. У првом реду од Г. Раде Лунгулова, уредника *Нар. Речи*, који је говорио о Г. Манојловићу и о изложби у име црквене општине. У име патрона, Г. Јоце Вујића и

себе, веома је разложно говорио Г. Д-р Миодраг Аћимовић, који је предложио, да ова изложба послужи за основу сталном музеју. Изложбу су још поздравили у име Г. Министра просвете Г. Михајло Ђорђевић, директор женске гимназије, у име Матице Српске Г. Велимир Стефановић, директор мушке гимназије, и у име Српског нар. позоришта Г. Марко Вилић, директор препарандије у миру из Новог Сада. На отварању је била и Г-ца Зорка Симић, кустос Народног музеја у Београду, а из места били су присутни представници свију црквених, државних, војних и градских власти, свих школа и просветних установа. За осам дана, колико је изложба била отворена, њу су посетили многобројни грађани из места и са стране, и скоро све школе. На успеху ове изложбе само се може честитати њезином организатору Г. Марку Протићу и пожелети, да оваква изложба не буде усамљени случај међу нама. *А. Ивић*

Комūозиције и арије Змајевихūесама и ūреūева.

У Летопису од прошле године (књ. 338, свеска за октобар, новембар и децембар, на страни 234—236), саопштио је, под горњим насловом, Јован Грчић нешто композиција Змајевих песама. Томе саопштењу хоћу и ја да додам нешто композиција Змајевих песама, уверен да ни то није све што је од Змајевих песама компоновано и што се широм нашега народа пева. Ја сам све композиције средио азбучним редом по презименима композитора. Уз то сам у загради означио где је која композиција наштампана. Неке сам композиције нашао у рукопису. Код њих сам у загради рекао где сам их видео и да су „Рукопис". Рукописне композиције, код којих нисам означио где сам их видео, нашао сам пре рата или у Академском Певачком Друштву „Обилић" или у Београдском Певачком Друштву. Које се Змајеве песме певају на глас народних песама, рекао сам да им је „мелодија народна".

Аноним: Млади занатлија. За два дечја гласа (Збирка одабраних песама од Влад. Р. Ђорђевића, 1909).

Бајић Исидор: Соколи, Соколи. За мушки хор (I коло партитура, средио Исидор Бајић, 1907), за мешовити хор (Збирка одабраних песама од Влад. Р. Ђорђевића, 1909).

Блажек Драгутин: Гојко у лову. За два дечја гласа (Песма у једном и два гласа, приредио Драгутин Блажек, 1897); Пчелица. За један дечји глас (Песме у један и два гласа, приредио Драгутин Блажек 1897).

Гал Фрања: Јадна мајка. Мелодрама за клавир (Суботица, Српско Певавачко Друштво. Рукопис).

Грујић Никола: Спаваћа песма. За мешовити хор (Сомбор, Српско Грађанско Певачко Друштво. Рукопис).

Димић Пера: Јагње мало. За један дечји глас (Збирка дечјих песама. од М. М. Протића, 1889).

Ђорђевић Владимир Р.: Ала ј' леп... За један глас. Мелодија народна (Народна певанка од Влад. Р. Ђорђевића, 1926). Ej, ђиди мома са села. За један глас уз пратњу клавира (Композиције за певање уз пратњу клавира од Влад. Р. Ђорђевића, 1921); Зимска песма. За један дечји глас (Кратко Упуство за предавање нотног певања у основној школи од Владимира Р. Ђорђевића, 1927), за два

дечја гласа (Хорови од Владимира Р. Ђорђевића, 1933). Ко ће као љубав... За један глас уз пратњу клавира (Дилбер-Ана и ко ће као љубав од Влад. Р. Ђорђевића, 1904); Лутко моја... За један дечји глас. Мелодија народна (Збирка дечјих песама од Влад. Р. Ђорђевића, 1904); Магарац и фрула. За три дечја гласа (Хорови од Владимира Р. Ђорђевића, 1933); Млади занатлија. За два дечја гласа (Збирка одабраних песама од Влад. Р. Ђорђевића, 1920); На љуљашци. За два дечја гласа (Певанка од Влад. Р. Ђорђевића, 1928); Небо је тако ведро. Мелодија народна са клавирском пратњом Trideset i pet srpskih narodnih pesama za klavir, od Vladimira R. Djordjevića, sveska II, 1930), Пролетња песма. За један дечји глас (Кратко Упуство за предавање нотног певања у основној школи, од Владимира Р. Ђорђевића, 1927), за два дечја гласа (Хорови од Владимира Р. Ђорђевића, 1933); Тихи позив. За два дечја гласа (Мешовити и мушки хорови, израдио Влад. Р. Ђорђевић, свеска I, 1904); Учимо се... За два дечја гласа (Збирка дечјих песама, од Влад. Р. Ђорђевића, 1904); Хајд' у шуму. За један дечји глас (Кратко Упуство за предавање певања у основној школи од Владимира Р. Ђорђевића, 1927); за два дечја гласа (Хорови од Владимира Р. Ђорђевића, 1933).

Жупански Војин: Страшљивац. За два дечја гласа (Збирка одабраних песама, од Влад. Р. Ђорђевића, 1909. Ову је композицију раније Бајић негде штампао, али где, не могу да знам).

Звонар: Ђулићи. Терцет. (Нови Сад, Српско Занатлијско Певачко Друштво „Невен". Рукопис).

Јаворски Јован Прајс: Под прозором. За мушки хор (Вршац, Српско Црквено Певачко Друштво. Рукопис).

Јорговић Александар: Гусле. За један глас. Мелодија народна. Песмарица, израдио Александар Јорговић).

Карас М.: Под прозором. За мешовити хор (Вршац, Српско Црквено Певачко Друштво. Рукопис).

Константиновић Милева: Ала ј' леп овај свет! Соло уз пратњу клавира.

Крањчевић Петар: Свако јутро. За високи глас уз пратњу клавира (Сомбор, Српско Грађанско Певачко Друштво. Рукопис).

Маринковић Јосиф: Дижимо школе. За мушки хор (Рукопис); Имам јагње... За један дечји глас (Дечје песме, приредили М. М. Протић и Ст. Ј. Николић, 1891); Једна мајка. За мешовити хор и гласовир (Рукопис); Ко је господар? За један дечји глас (Збирка дечјих песама од М. М. Протића, 1889).

Милојевић Милоје: Анђео. За три дечја гласа (Хорске песме од Милоја Милојевића, I, 1933); Божићна песма. За један глас уз пратњу клавира (Pesme za jedan glas i klavir, komponovao Miloje Milojević); Ветар. За два дечја гласа (Хорске песме од Милоја Милојевића, I, 1933); Вечерња песмица. За један дечји глас (У истој књизи); Врабац и мачка. За два дечја гласа (У истој књизи); Деца и чигра. За два дечја гласа (У истој књизи); Јутарња молитва мале Данице. За један дечји глас (У истој књизи); Ко је господар? За један дечји глас (У истој књизи); Коњик. За два дечја гласа (У истој књизи); Мали коњаник. За један дечји глас (У истој књизи); На ружи. За један

дечји глас (У истој књизи); Пролетња песма. За два дечја гласа (У истој књизи); Пролеће. За два дечја гласа (У истој књизи); Пчелица. За два дечја гласа (У истој књизи); Разговор с мачетом. За два дечја гласа (У истој књизи); Срце дечје. За један дечји глас (У истој књизи).

Милошевић Светозар: Ђулић. За мешовити хор (Сомбор, Српско Грађанско Певачко Друштво. Рукопис).

Мокрањац Стеван Ст.; Ала ј' леп... За три дечја гласа (Рукопис); Болно чедо. За три дечја гласа (Рукопис); Вивак. За два дечја гласа (Рукопис).

Неједли Емануел В.: Бојна песма. За мушки хор. (Вршац, Српско Црквено Певачко Друштво. Рукопис).

Николић Станоје Ј.: Благо нама тицама. За два дечја гласа (Дечје песме, приредили М. М. Протић и Ст. Ј. Николић, 1891).

Пихлер Емануел: Кажи ми, кажи... За мушки квартет (Вршац, Српско Црквено Певачко Друштво. Рукопис); Мати код колевке. Женски хор уз пратњу клавира (Вршац, Српско Црквено Певачко Друштво Рукопис); О, погледај. За мешовити хор (Вршац, Српско Црквено Певачко Друштво. Рукопис); Ти ме питаш. За сопран или тенор уз пратњу клавира (Вршац, Српско Црквено Певачко Друштво. Рукопис).

Протић Михајло М.: Гусле. За један дечји глас уз брујање другога гласа (Збирка дечјих песама од М. М. Протића, 1889).

Рогулић Јулка пл.: Кад ме твоје... За један глас уз пратњу клавира (Сомбор, Српско Грађанско Певачко Друштво. Рукопис).

Толингер Роберт: Тихи позив. За сопран или алт са женским збором (Велика Кикинда, Српско Певачко Друштво „Гусле". Рукопис).

Топаловић Мита: Млади занатлија. За два дечја гласа (Збирка дечјих песама од М. М. Протића, 1889). Пчелица. За један дечји глас (Збирка дечјих песама од М. М. Протића, 1889), за два дечја гласа (Песме у два гласа од Мите Топаловића, I, друго издање, 1896. Прво издање ове књиге нисам видео), за мешовити хор хармонизирао Влад. Р. Ђорђевић (Збирка одабраних песама од Влад. Р. Ђорђевића, 1909). У ноћи. За мешовити збор (Русаљанке).

Хартл Хранислав: Химна (Бог да живи дичнога песника). За мушки хор (Велика Кикинда, Српско Певачко Друштво „Гусле". Рукопис).

Хорејшек: Селим Бег. За мушки хор (Панчево, Српско Црквено Певачко Друштво. Рукопис).

Це Јосиф: Вивак. За мешовити хор (Збирка песама од Ст. Ј. Николића, 1889), за два дечја гласа (Дечје песме, приредили М. М. Протић и Ст. Ј. Николић, 1891). Гуслар. За мецосопран и гласовир (Српска Зора, 1878, год. III, св. 7).

Чупић А. Ш.: Царић. За два дечја гласа (Збирка дечјих песама од М. М. Протића, 1889).

Владимир Р. Ђорђевић

ПРИКАЗИ И БЕЛЕШКЕ

КЊИЖЕВНОСТ

Прва свеска библиотеке „Наша књига"

Уредник: Ж. Милићевић. Издавач: Геца Кон А. Д.

Душан Радић: Три километра на сат

Београд, 1934.

Г. Душан Радић је релативно млад писац. На књижевном пољу појавио се пре неколико година и већ за то време успео је да се афирмира у једном жанру, који нити је лак, нити је за потцењивање. Колико нам је познато, Г. Радић пише искључиво мале приповетке. Код нас у великој мери постоји предрасуда, да је мала приповетка, за коју се одомаћио погрешни назив „фељтон", такав белетристички род, којим „прави" таленти не би требало да се баве. А Мопасан? А Чехов? Уосталом, ни један књижевни род није тако знатно напредовао после рата, баш као мала приповетка. Док сте пре рата ретко могли наћи једну малу причу, која не би вређала тривијалношћу, после рата, нарочито у току последњих година, афирмирала се код нас једна група младих белетриста, који су ту врсту књижевности код нас „рехабилитовали". Међу тим писцима Г. Душан Радић заузима видно место.

Као прва импресија од књиге Г. Радића, нама се неодољиво намеће закључак, да писац осећа сву тешкоћу тог „лаког" књижевног рада. Та тешкоћа је поглавито формалног карактера. Код мале приповетке писац је спутан простором. Са мало речи треба дати богату садржину, да би сам подухват био уметнички оправдан. Писац нема времена за дуге дескрипције, психолошка продубљавања, детаљну анализу. Уметнички резултат мора да се постигне са неколико појединости, које ће саме речито објаснити и оно што писац није могао да нагласи. А зато треба имати не само проницљиво око, концизност и јасност мисли, треба имати и добро израђен, такорећи афористичан стил и поуздано осећање за пропорцију; сваки моменат, свака идеја има право само на толико простора, колико јој, с обзиром на целину, према њеном значају припада. Можда је понајтеже погодити баш ту меру. Мала приповетка је филигрански рад, где је најмањи потез у стању да поквари целу слику. Све то Г. Радић врло добро зна и осећа. И мора му се признати да је форму врло добро савладао. Нарочито добро Г. Радић спроводи градацију уметничких ефеката, тако да се пажња читаоца стално пење, да би постигла свој врхунац у поенти. А свака поента код Г. Радића обично садржи најјачи ефекат, који писац постиже са врло мало речи. Тако на пр. у причи *У животу*, колико је дубоког смисла уложено у две последње речи: — „Шта ћеш? У животу ти је као на вашару... поче Анта своју филозофију, а низ пуначке образе добродушног дебељка скотрљаше се крупне сузе. Радоснице? Жалоснице?" И одједном пред вама се открива провалија једне душе. Прикривена, можда баш зато још страшнија, трагедија обичног човека.

Г. Радић врло добро зна, да није циљ само забавити читаоца и није довољно само препричати интересантну фабулу. Треба увек открити њену позадину, једну животну истину, један психолошки моменат, рецимо, — оно што чини сам догађај значајним. На тај начин само збивање озариће се својом унутрашњом светлошћу, која га претвара у уметничко дело. Г. Радић често узима безначајне сижеје, који сами по себи не значе ништа. Али, Г. Радић открива њихов унутрашњи значај и

тиме они постају уметнички оправдани. Г. Радић описује живот села и мале паланке. Даје нам целу галерију типова малих људи у свој њиховој тами и епској покорности. Његов свет је прекривен копреном устајалости, мира, равнодушности, ако хоћете. Али, испод те једноставности назиремо страшну гримасу трагедије, трагедије коју ти људи не схватају, а коју види уметник, а кроз њега и ми, и која је баш зато, можда, још трагичнија. То је главни мотив приповедака Г. Радића (са изузетком две-три приче, као на пр. *Инаш*). На тој позадини Г. Радић размотава нит својих догађаја и пружа скалу разних људских осећања у којима се његова основна идеја диференцира и на тај начин уметнички правда спољашња запажања. Не толико по непосредном утицају, колико баш по том основном мотиву, Г. Радић потсећа на Чехова.

Г. Радић је строго објективан писац. Он пише сталожено. Мирно, скоро равнодушно региструје ствари, не поводећи се за личним осећањима. И тиме само појачава ефекат. Прикривена трагедија постаје још снажнија, још изразитија, јер није разблажена сентименталним коментаром. Нећете код њега наћи ни топлих, ни шарених боја. Приповетке Г. Радића потсећају на цртеже оловком или тушем. И још нешто: Г. Радић је социјалан писац, социјалнији од многих „социјалних". Јер код њега ствари говоре саме за себе. Зло које треба лечити срешћете код њега на сваком кораку. Узмимо његову приповетку *Први пут с оцем у планини.* Млади сељак продаје у пола цене товар дрва попрскан крвљу рођеног оца. Зар та крв не „вапије до неба"? Само је Г. Радић далеко од тога да саветује пренагљене и јевтине лекове; нигде код њега не провејава тенденција. И баш зато његове приповетке гоне на размишљање и саме по себи намећу закључке, без лажне реторике. На тај начин и резултат је много снажнији и уметност остаје „чиста" и непоробљена.

Овом књигом Г. Душан Радић афирмирао се као нов и свеж приповедачки таленат, као уметнички кроничар села и мале паланке.

К. Т. Тарановски

Мара Ђорђевић-Малагурска: Вита Ђанина и друге приповетке из буњевачког живота

Београд, 1933.

Писац ове књиге, Г-ђа Ђорђевић-Малагурска, описала је кроз своје приче живот Буњеваца на широкој и богатој бачкој равници и по салашима. *Вита Ђанина*, прва и најбоља међу њима, то је прича о једној просто-срдачној, невероватно доброј души, која се сва жртвовала за друге и, такорећи, у њима изгубила. У другој запажљивијој приповетци своје збирке, у *Стипану Парадешу*, испричала је Г-ђа Ђорђевић живот буњевачке задруге у доба кад је породица била све што живи под једним кровом, — доба које све више ишчезава и које се верно огледа у збору и твору једног особењака везаног за салаш и његове особите прилике. Етнографски елеменат којим су ове приповетке прошаране, не само да не ремети економију гатке, него јој штавише појачава вредност. Опис, на пример, светковања *Дожејанце*, а то је празник дозрелог и пожњевеног жита, кад се *рисари* и *рисаруше*, окићени класјем и пољским цвећем крену, певајући, домаћину на салаш, дејствује на читаоца као паганска визија неког Цереринога празника из грчке митологије. Но све је то споредно. Главно је у овом случају то, да је фигура Вите Ђанине оцртана једном сигурношћу потеза, каквој у данашњој приповедачкој литератури нашој, тешко да ће бити адекватног примера. Срце у ове жене је просто и до крајности добро, а писац је то срце секцирао с једном љубављу и прециз-

ношћу, која просто задивљује. Уопште, приповетка, по којој је цела збирка окрштена и која је у књизи прва на реду, *Вита Ђанина*, кипти истином и дочараним животом. Кроза њу струје читави млазеви штедре крви, док су ствари, које се у њој причају, истакнуте тако живо и рељефно да се читаоцу чини као да их посматра у неком раскошном осветљењу, у светлости јарког подневног сунца.

Ова књига — а кад кажем књига, мислим првенствено на приповетку која књизи даје наслов — која се појавила за највећег бујања савремене, већином штуре и безличне новелистичке продукције, подсећа човека на нека домаћа јела чији су састојци сви здрави и тако вешто дозирани, да можемо да их у сласт једемо, без бојазни да нам, било како, нашкоде. Има у њој, у подједнакој мери, и приповедачког талента, и женске нежности, и поезије, и истине. А што је главно, књига нам ова, целом својом садржином, даје утисак нечега снажног и пуног обећања: као неких крила која ће тек порасти, као неких ружа које ће тек процветати.

Књигу о којој говоримо наградила је Српска Краљевска Академија, а писац њен, Г-ђа Ђорђевић, је ту награду потпуно заслужила. Она је, као што смо видели, ту награду заслужила нарочито својом приповетком *Вита Ђанина*, значи делом које је, пре свега, дело уметности и поезије, а крај тога и речит пример реакције против стилских дегенерација новијег времена. У томе погледу је ово академско одликовање врло значајно: оно у себи крије једну очигледну и свакоме јасну поуку.

М. Ц.

НАУКА И ЧАСОПИСИ

Гласник Историског Друштва у Новом Саду

Најновија (16) свеска *Гласника* доноси, поред осталог садржаја, три врло значајна и свестрано израђена портрета: пре свега, на уводном месту, одличну и темељно продубљену студију Г. Д-ра Николе Радојчића *Захарија Орфелин као историчар*, која ће остати последња и дефинитивна реч меродавне и стручне критике о овом нашем заслужном историчару; затим, интересантан и са разумевањем написан портре заслужног политичког и националног радника Светислава Касапиновића из пера пок. Д-ра Бранислава Станојевића, пријатеља и сарадника Касапиновићевог; најзад, у форми некролога написан, али врло студиозан, инструктиван и богато информативан портре недавно преминулог сликара и књижевника Васе Ешкићевића из пера Г. Д-ра Јована Савковића, који је добро познавао пок. Ешкићевића и који је заиста био позван да изнесе своје успомене и утиске о њему као уметнику и човеку. — Од осталих расправа заслужује нарочиту пажњу и посебан осврт расправа Г. Ивана С. Павловића о учешћу Шајкашке у српском покрету 1848—49. Наиме, Г. Павловић би добро учинио ако би наставио још интензивније већ раније започета проучавања српскога покрета и мађарске буне, па да нам временом да потпуну студију о револуцији у Угарској 1848—49. Наша историјска наука још увек чека на такво једно велико дело о томе знаменитом догађају. — Од богатог броја ситних прилога особито привлаче пажњу својом темом и садржином прилози Г. Г. Д-ра А. В. Соловјева *(Земља Јужних Словена и њихови грбови у шпанским путописима 14 века)*, Д-ра Владете Поповића *(Путопис Д-ра Брауна)*, Глише Елезовића *(Из путописа Евлије Челебије)*, Д-ра Станка Шкерља *(Наши крајеви и људи у успоменама барона Тренка)* и Д-ра Станоја Станојевића *(Зашто је Змај 1898 прешао у Загреб)*; овај последњи прилог корисно допуњује расправу Г. Стјепана Пармачевића *Змај и Хрвати*, објављену у 338 књизи *Летописа М. С.* На крају ове одлично уређене свеске *Гласника* налази се велики број разних оцена, приказа и бележака.

Н. М.

Гроф Карло Сфорца о талијанско-југословенским односима

Један од највећих дипломата савремене Италије, гроф Карло Сфорца, који услед неслагања са Мусолинијем, живи у иностранству, публиковао је недавно књигу „Браћа а непријатељи", коју је провео на наш језик Иво Гризогоно. У тој књизи он третира проблеме послератне Европе. Сфорца, као одличан познавалац Југославије, има нарочитог права да говори о односима Југославије и Италије. Он је био талијански посланик у Србији за време рата а после, као министар спољних послова, био је главни представник Италије при склапању Рапалског Уговора, 1920. За наше издање горње књиге аутор је написао нарочити предговор, у којем, познатом компетенцијом, третира питање југословенско-талијанских односа. Сфорца је своје прво знање и вештину црпео на бистром извору Ризорђимента чија поука, здраво интерпретована, може и данас да буде свежа и плодна. Када је фашизам завладао Италијом, он му се као присталица демократизма није хтео поклонити, и ако му је Мусолини нудио место амбасадора у Паризу. Као политички емигрант сада живи у Белгији.

Ово је трећа књига коју је Сфорца написао после рата. Прва му је била: „Неимари Савремене Европе", а затим „Диктатори и Диктатуре". — У предговору Сфорца оштро критикује националистичку заслепљеност. Само постојање Југославије као независне државе требало је да за Италију представља најсветији симбол замашаја њене победе. Италија је у овоме рату највише добила, јер се ослободила свог вековног непријатеља, Хабсбуршке монархије. Ако се, према том добитку, упореди губитак обећаних колонија, тај мањак је незнатан према огромном добитку. Он критикује „тумарања и протуречја" фашистичке политике, јер заиста човек се мора чудити, да се Италија данас налази у ревизионистичком блоку европских држава. Ако би дошло до ревизије граница Мусолини треба да зна да се та ревизија не би зауставила на граници Италије. Сфорца предлаже најсрдачнији споразум између Рима с једне стране, и Београда и Прага с друге, јер само јачањем Југославије и Чехословачке може Италија осигурати велику добит за вечита времена. Није тачно да је опасност хабсбуршке рестаурације потпуно ишчезла, но тачно је то, да се иста неће моћи остварити догод су Рим, Београд и Праг инспирисани политичким смерницама конвенције, којом се обвезале Италија, Југославија и Чешко-словачка, да ће спречити повратак Хабсбурговаца на престо Мађарске или Аустрије. Сфорца опомиње своје сународнике, да не сањају о распарчавању Југославије јер би то штетно било по Италију. Када су га неки хрватски емигранти док је био министар спољних послова, молили за потпору како би организовали сепаратистички покрет у Хрватској, он је ово рекао: „Југословенска држава сачињава јадну од најтврђих гарантија против ускрснућа старе Аустро-Угарске па зато она, и поред евентуалних својих заблуда, представља један италијански интерес. — Ну и кад бих био противног мишљења, и у том случају би узалудно било Ваше тражење због тога, што кад један покрет тражи или прима туђинску потпору, тај покрет је осуђен да остане јалов". Као што видимо, Сфорца је искрен пријатељ Југославије у интересу саме Италије, јер једна осакаћена или смртно рањена Југославија значила би отворен пут за нови немачки Drang nach Osten. Сфорца је ученик Мацинија, који је у својим „Славенским писмима", говорећи о мисији Далмације као земље, тражио да она буде део Југославије, те уједно веза између талијанског и југословенског народа. Далмација, у којој постоје ботате традиције Рима и Венеције, не сме да пружа излику нити узалудном иредентизму с једне стране, нити кукавичком страховању на другој.

У XVI поглављу, које носи наслов „Италија—Југославија", он улази у анализу политичких односа тих двеју држава. Њему се чини, да најфрапантнији пример једне праве супротности у мишљењу и осећању унутар једног великог народа, а погледом на спољашни који проблем, налази се у колебањима, која су у Италији доживели и још данас доживљују односи са Југославијом. Он је био зачетник једне одлучне прекретнице у италијанско-југословенским односима. — Фашизам је почео политику пријатељских односа са Београдом и то у тој мери, да је једног дана посланик Ђунта у парламенту узвикнуо: „али, то је наставак политике Сфорцине". Кратко време иза тога, — можда под утицајем тога нерасположења — наставио је фашизам једним низом неспоразума и инцидената. Међутим, историја Европе показује неколико примера, да је дипломацији великих држава у начелу било пожељно, да имају само мале државе као суседе. И фашизам је сматрао, по закону о најмањем отпору, да Италија треба да шири експанзију против свог јадранског суседа. Има, додуше, знакова као да би фашизам напустио ту своју политику. Када буде једном Рим увидео, да су талијански и југословенски народи упућени да упоредо ступају, тада ће и велики Мацини и његов најбољи ученик Сфорца добити сатисфакцију.

Д-р Славко М. Ђирић

ПРОСЛАВЕ

Свечана седница Књижевног Савета Матице Српске у спомен Јовану Јовановићу-Змају

Своју свечану седницу на дан Св. Саве, 27 јануара о. г., посветио је Књижевни Савет Матице Српске нашем великом песнику и националном барду Јовану Јовановићу-Змају, поводом недавно навршене стогодишњице од његова рођења. У присуству званичних представника војних и цивилних власти, изасланика новосадских просветних установа и друштава и многобројне одабране публике и школске омладине, свечану седницу Књижевног Савета је отворио председник Матице Српске, Г. Радивоје Врховац, овим говором:

Господо чланови Књижевног Савета,

Драги наши гости,

Прослава стогодишњице од рођења нашег великог националног песника, Змај-Јована Јовановића, требала је да се одржи 21. новембра прошле године, заједно са преносом земних остатака и прославом стогодишњице народног борца, какав је и Змај био, Михаила Полита-Десанчића. Змај је у својим „Светлим гробовима", видовито гледајући у нашу историју, видео светле траге *једног* духа *разних* доба („Духа коме нема гроба"), а Полит и Змај значе *један* дух *једнога* доба. Обојица су били весници и стваралоци наше боље будућности; имајући *један* циљ пред очима, обојица су будили и спремали свој народ за одлучну борбу (пре слободе мора бити крвавих покôпâ — прорекао је Змај), и радили су један на књижевном други на политичком пољу, и у једном времену кад се књижевност једва могла делити од насушних потреба, од идеала једног неослобођеног и неуједињеног народа. Народна политика и народна књижевност морале су често ићи руку под руку, а у питању народне егзистенције један узвишен циљ узвишава и средства.

Стога је Управа М. С. била учинила све припреме да прослава стогодишњице од рођења ових наших великана буде *једна* свечаност, *и у широком просторy*

народном, као што је Змајева песма одјекивала широким простором народним, као што је Полит, народни борац и политичар, поред славнога Милетића, покретао и одушевљавао широке масе народне. Али, дошао је непредвиђен случај, и земни остаци Полита-Десанчића нису могли бити пренесени из Румуније као што је било утврђено и све спремљено за 21 новембар пр. године.

Остало нам је да прославу Змајеве стогодишњице ограничимо на једну свечану седницу Књиж. Савета и тако да се одужимо светлој успомени његовој, и одредили смо да та свечана седница буде на дан првог просветитеља српског, Св. Саве, на овај велики наш национално-просветни празник, тим пре што је и Змај највећим дȇлом своје поезије народни просветитељ, учитељ националне и човечанске врлине, нарочито својом дечјом песмом, којом је ударио чврст темељ нашој васпитној дечјој књижевности.

Змај је био прво и пре свега *родољуб*, али његова дечја песма није само национална него и човечанска, јер је он добро знао да човек мора бити прво *човек*, у пуном значењу, да би могао бити достојан члан свога народа; она се, дакле, не може нигда преживети, као што ће у целокупном делу Змајеву остати вечно лепо оно што је вечно вредно, а вечно вредно је у развитку људскога друштва само оно што је *људски* и *човечански, лишено свих слабости ниже природе човекове*. Колико год је волео свој народ и знао да се идеал човечанства остварује кроз националне јединице, њему је вазда лебдео пред очима идеал *човека*, синтеза свих национално-културних потенција. Бол човекове трагедије која се замеће у нижој природи његовој, осећао је он дубоко, можда дубље него иједан наш песник, и дизао је свој глас против ругобе у човеку, против ниже природе његове, која у наше дане као да је постала доминанта свега људскога делања и замрачила све видике за духовни успон рода људскога.

О многоструким врлинама овога нашег најпопуларнијег песника, као човека и песника, ја вам нећу говорити. Тај трудан али и частан задатак примио је на себе члан Књиж. Савета Г. Д-р Јован Максимовић, одличан познавалац нашег песника.

Пошто је поздравио одличне госте и све учеснике у свечаној седници Г. председник је дао реч Г. Д-ру Јовану Максимовићу који је приказао Змаја, и као човека, и по свима странама његова богатог књижевног рада, одбивши уједно све приговоре који су под видом критике падали на дело овог ретког службеника народног, богоданог тумача наше народне душе. Предавање Г. Максимовића, које је трајало преко једног сата, саслушано је са највећом пажњом. Г. председник је затим, захваливши говорнику на лепој студији као и свима слушаоцима на пажњи с којом су пратили предавање о Змају, закључио свечану седницу уз поклике „Слава великом Змају!"

Ур.

БИБЛИОТЕКА МАТИЦЕ СРПСКЕ У НОВОМ САДУ

Издаје Матица Српска Уређује Д-р Никола Милутиновић

Штампарија Јовановић и Богданов, Нови Сад

Реч пријатељима Матице Српске и народне просвете

Матица Српска у Новом Саду једино је српско и југословенско књижевно и просветно друштво на читавом подручју Војводине и Дунавске бановине. *Летопис Матице Српске* је највећи, најстарији и најугледнији српски и југословенски књижевни часопис у овом делу наше Отаџбине. И на књижевно-просветном пољу у читавој Дунавској бановини *Нови Сад* и данас предњачи; Нови Сад није само седиште Бановине, привредни и саобраћајни центар, он је и књижевно-просветно средиште читавог нашег југословенског *Североистока.* — *Летопис Матице Српске* свеврсно испољава на својим страницама то своје обележје, *Летопис* је у првом реду књижевни часопис нашег југословенског Североистока, па тек затим српски, југословенски и свесловенски часопис. Само летимичан преглед његове садржине у 1933 потврдиће ово.

И у овој, 1934 години, продужиће Матица Српска у Новом Саду путем свога *Летописа* и *Годишњака* ову своју књижевно-просветну делатност, нарочито на подручју Дунавске бановине. Она зато отвара овим претплату на три књиге свога *Летописа* у 1934 години,

на 339, 340 и 341 књигу,

које ће излазити 6 пута годишње, у свескама на најмање 8 штампаних табака.

Ове 3 књиге, ових 6 свезака, са најмање 768 страна, стаће у претплати 100 динара. Претплата се прима и полугодишње.

Осим *Летописа* Матица Српска издаће и у 1934 години свој *Годишњак* за 1935 годину, на најмање 12 штампаних табака који ће, уз разноврсан и одабран књижевни и илустрациони део, донети и именике Матичиних чланова. Овај Матичин *Годишњак* продаваће се за 10 динара.

Али Матица Српска покреће од 1. маја о. г. и свој полумесечник

Глас Матице Српске

који ће отсада редовно излазити сваког 1. и 15. у месецу. Лист стаје годишње 30 динара, до краја 1934 године 20 динара.

Матица Српска умољава и позива и овом приликом све пријатеље нашег националног напретка, у првом реду наш грађански сталеж Војводине и Дунавске бановине, да се у што већем броју упишу за чланове Матице Српске.

Чланови *добротвори*, чланови *оснивачи* Матице Српске добивају *Летопис*, *Глас Матице Српске* и *Годишњак* потпуно *бесплатно.*

Редовни чланови Матице Српске добивају *Летопис*, као претплатници, уз *знатан годишњи попуст*, за 80 динара, уместо 100 динара; усто добивају, као и чланови добротвори и оснивачи, *Глас Матице Српске* и *Годишњак* бесплатно.

На овај начин и чланови оснивачи и редовни чланови Матице Српске добивају у Матичиним издањима знатно годишње укамаћење на своје уплаћене чланске доприносе.

Чланови су Матице Српске:

1.) *редовни:* који уплате 300 динара уједанпут или у оброцима по 60 динара за пет година,

2.) *оснивачи:* који уплате 1000 динара уједанпут или у оброцима по 200 динара за пет година, и

3.) *добротвори:* који уплате 5000 динара уједанпут или у оброцима по 1000 динара за пет година.

Годишњак Матице Српске доноси из године у годину *Именике* Матичиних чланова. Порадимо да већ данас-сутра не буде на нашем југословенском Североистоку ни једног школованог Србина, ни Југословенина, који није уврштен у ове *Именке* Матичиних чланова!

Претплаћујмо и купујмо Матичина књижевна издања!

Поруке претплатницима

Према решењу Управног и Књижевног одбора Матице Српске, ко од претплатника Летописа остане дужан са претплатом за прво полугође, неће добити свеске друге књиге Летописа; ко остане дужан са претплатом за друго полугође, неће добити свеске треће књиге Летописа. Све досадашње немарне претплатнике брисала је Матица Српска из списка претплатника Летописа, и биће принуђена да своја потраживања наплати судским путем.

Ако сваки претплатник Летописа Матице Српске нађе и прибави Матици Српској само једног новог претплатника: Матица Српска удвостручила је своју просветну и националну делатност. Нарочито је дужност Матичиних редовних чланова да претплаћују Летопис Матице Српске.

Не заборавимо да Матица Српска у Новом Саду одржава и свој Музеј. Музеј Матице Српске већ данас представља прворазредну културно-историјску тековину нашег југословенског Североистока. У њему су изложени документи и докази права Југославије на ове покрајине. Испомажемо ли Матицу Српску у довољној мери, како би могла свој Музеј још успешније да унапреди и прошири?

У администрацији издања Матице Српске налази се још један незнатан број Годишњака (Календара Матице Српске) за 1934 годину, који се може добити по цени од 10 динара. Годишњак износи више од 12 штампаних табака одабраног штива и украшен је многобројним илустрацијама.

Штампарија Јовановић и Богданов, Нови Сад